

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRKİYE İNCELEMELERİ

Türkiye'de Siyasal Katılım

*Tek Partiden AK Parti'ye
Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları*

MÜCAHİT KÜÇÜKYILMAZ

b birey

TÜRKİYE'DE SİYASAL KATILIM

**-Tek Partiden AK Parti'ye
Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları-**

birey yayıncılık: 260

İç düzen

Gülseren Efilti

Kapak

Sercan Arslan

Baskı

Kenan Ofset

Cilt

Savaş Mücellithanesi

1 Baskı

Kasım 2009

birey yayıncılık

Bab-ı ali Cad. Çatalçeşme Sok.

Yavuzhan No. 28/17 Cağaloğlu/İstanbul

Tel: (0 212) 511 33 69 Fax: (0 212) 511 77 16

web: www.bireykitap.com E-mail: birey@bireykitap.com

TÜRKİYE'DE SİYASAL KATILIM

**-Tek Partiden AK Parti'ye
Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları-**

Mücahit Küçükyılmaz

M. MÜCAHİT KÜÇÜKYILMAZ

9 Ağustos 1977'de Antalya'nın Kumluca ilçesinde doğdu. 2005 yılında Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı üniversitede Siyaset Bilimi alanında "Türkiye'de Demokrasinin Toplumsallaşması ve Siyasal İslam'ın Rolü: Milli Görüş Gelenegi" konulu yüksek lisans tezini hazırladı. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü'nde doktora programını takip ediyor.

Yedi İklim, Kitap-Haber, Kırklar, İzdüşüm gibi çeşitli dergilerde şiir, deneme ve öyküleri yayımlandı. Anlayış dergisinde editörlük yaptı ve Ankara Havası'nı kaleme aldı. SETA Vakfı'nda iletişim koordinatörlüğü ve TRT1'de yayımlanan Enine Boyuna programının danışmanlığı görevlerini yürüten Küçükyılmaz, halen Mostar dergisinde sosyo-politik gündeme ilişkin yazılarını sürdürüyor.

Birgün gazetesinde Ragıp Duran ve arkadaşları ile birlikte medya eleştirmenliği yapan Küçükyılmaz, George Sand'ın Lanetli Göl (La Mare au diable) romanını Türkçe'ye çevirdi (Şule Yayınları, İstanbul 2002).

Halen Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nde uzman olarak çalışıyor; Cumhuriyet Dönemi Türk Siyasal Tarihi, Medya ve Etik ilişkileri, Medyatik Görüntü ve Gerçeklik ilişkisi, Devlet Kuramı gibi konularla ilgileniyor.

İçindekiler

GİRİŞ	7
I. BÖLÜM: SIYASAL İSLAM ve DEMOKRASI	11
Demokratik İslam'ın Meşruiyeti	17
Milli Görüş Hareketi ve Demokrasi	23
II. BÖLÜM: TÜRK SIYASAL YAŞAMINDA	
DEMOKRATİKLEŞME SANCILARI	29
TCF: Kurtuluş Savaşı Önderlerinin Yol Ayrımı	33
İsmet Paşa'nın Sivas Nutku ve Fethi Bey'in İzmir	
Mitingi Üzerinden Bir SCF Okuması	39
Her İki Konuşmada Ele Alınan Konular	44
Demiryolları Konusu	44
Liberalizm-Devletçilik Tartışması	46
Ecnebî Sermaye	48
Tekeller Konusu	49
Malî Yönetim ve Vergiler	50
DEMOKRAT PARTİ ve DEMOKRASI	56
Türkiye Demokrasi ile Tanışıyor	59
"Demokratlar"ın İktidarı	65
III. BÖLÜM: MİLLİ GÖRÜŞ: ÇEVREDEN GELEN	
"ZORAKI" DEMOKRAT	69
Milli Görüş İdeolojisi	76

RP'nin Öncülleri: MNP ve MSP	86
Milli Nizam Partisi (1970–1971)	87
Milli Selamet Partisi (1972–1981)	94
RP'NİN KURULUŞU ve MUHALEFET DÖNEMİ	
(1983–1996)	102
RP Söylemi ve Politikalarının Şekillenme Süreci	104
Kitlelere Açılma ve Toplumsal Tabanın Örgütlenmesi	110
RP'NİN İKTİDAR İLE TANIŞMASI	118
Yerel İktidardan Ulusal İktidara	119
28 Şubat Süreci ve Söylemin Demokratikleş(tiril)mesi	128
IV. BÖLÜM: BİR SİYASAL İMKÂN OLARAK	
AK PARTİ	139
İslam-Demokrasi Birlikteliği: Sistemik Entegrasyonun	
Aşamaları	139
Hem Muhafazakâr Hem Demokrat	145
“Kondratieff Dalgaları”na Tutulan Kitle Partileri ve	
AK Parti	147
SONUÇ:	153
AK PARTİ İKTİDARI ELİYLE DEVLETİN	
ŞEFFAFLAŞMASI	153
KAYNAKÇA	155

GİRİŞ

Türkiye’de demokrasinin toplum ile buluşturulmasında rol oynayan pek çok f/aktör ve kurum bulunmaktadır. Tamamına yakını asker kökenli olan Cumhuriyet kurucuları da dâhil olmak üzere; sağ, sol, liberal, devletçi, dışarıdan ve içeriden pek çok aktör, halkın yönetime katılımı konusunda değişik boyutlarda etkili olmuştur. Bunlardan kimi konjonktür gereği, kimi mecbur kaldığı için, kimi de samimi bir bağlılıkla demokrasiyi savunmuş, evrensel standartlar denen şeyin Türk toplumu özelinde nasıl uygulanabileceği üzerine kafa yormuşlardır.

Ancak hiçbir aktör ve kurum, demokratik ortamı aynı zamanda varlık nedeni olarak gören siyaset kurumu kadar toplumsal katılımı sağlayamamıştır. Bu bir bakıma doğal bir sonuçtur; zira siyasetin ve siyasetçinin yaşayabilmesi için gerekli olan rekabet ve toplumsal katılım şartları en ideal haliyle demokrasinin işlediği bir yapı içinde mümkün olabilir. Burada ilginç olan, siyaset kurumu içerisinde yer alan her türden ideolojik yapı ve aktör arasında, demokrasinin Türkiye toplumu tarafından benimsenmesine en ciddi katkıyı siyasal İslam’ın temsilcilerinin yapmış olmasıdır. Türkiye’de ve dünyanın pek çok bölgesinde demokrasi kavramı ile mesafeli olduğu izlenimi veren, hatta oryantalist perspektifin etkisindeki basın ve kamuoyu tarafından zaman zaman demokrasinin ideolojik can düşmanı olarak tanıtılan İslam, siyasal biçimini çoğu kez demokrasi içinde var edebildi.

Türkiye açısından bakıldığında dinin ya yaşam biçimi olarak, ya eskatolojik boyutu itibarıyla ya da bir folklor ve kültür ögesi

niteliğiyle toplumun bütün katmanlarını değişik ölçülerde etkilediği görülmektedir. Bilinçli olsun ya da olmasın, müminden ateiste kadar uzanan yelpazenin bütün ara kategorileri, hayatı ve me-matı kuşatıcı bir din olan İslam ile bir şekilde yüzleşmek zorun-da kalmaktadır. Cumhuriyet'in müfrit Batıcılarının ve pozitivist inanmışlarının Osmanlı son döneminden gelen bir anlayışla İslam'ı terakkinin önünde bir engel olarak görmelerinin ve radikal laik tepkiler vermelerinin altında yatan nedenlerden biri de, en katı seküler düzen uygulamaları içinde bile, dini siyasetten ve toplumdan tam anlamıyla dışlayamamalarıdır. Ancak tam da bu niteliği sebebiyle İslam, Türkiye'de demokrasinin topluma tanıtıl-masında ya da daha ileri gidersek, toplumun dindar kesimlerinin demokrasiye ikna edilmesinde temel bir rol üstlenmiştir. Bunda Cumhuriyet'in özellikle tek parti döneminde baskın hale gelen otoriter kimliğinin olduğu kadar, bu kimliğe karşı bayrak açarak toplumun önüne çıkan TCF, SCF, DP gibi hareketlerin çoğu kez demokrasi kavramına Mesihvari bir kurtarıcılık atfederek onu yoksulluktan adaletsizliklere kadar "her sorunun çözüm yolu" olarak görmelerinin ve göstermelerinin de payı vardır.

Türkiye'de toplumun, kendisini merkezin uzağında hisseden geniş bir kesimi, DP ve AP gibi muhafazakâr; MNP, MSP, RP gibi İslamcı hareketler ve her iki ideolojinin zımnı sentezi gibi duran AK Parti üzerinden Ankara'daki yönetim süreçlerine katılma im-kânı buldu. İslam ile demokrasi arasındaki ilişkinin felsefi boyu-tu şimdilik heyecanını kaybetmiş bir tartışma gibi gözükse de, pratikte, özellikle 28 Şubat 1997 süreeinden sonra bu tartışmanın aşıldığı söylenebilir. En azından İslam ile demokrasinin uyumunu vurgulayanlar, 1980'li yıllardaki gibi, itikadi bir sorgulamaya ma-ruz kalmıyor; hatta AK Parti'de somutlaşan bu pratik uyumun, RP'nin 1990'lardaki tecrübesinde olduğu gibi, kerhen ortaya çık-tığı iddiası da eskisi kadar kabul görmüyor.

Gerçek şu ki, demokrasinin halksız olmayacağı bilindiğine gö-re, Türkiye'de demokrasi, kitle hareketlerinin inisiyatifleriyle mu-kim olacaktı. Zaten Terakkiperver Fırka örneği ve demokrasiye geçmeyi çok istediği halde bunu ömründe göremeyen Mustafa

Kemal'in Serbest Fırka'yı kurdurtması bile, tepeden girişimleri, akıbetine uğrayarak sonuçsuz kalmıştı. Bu nedenle, muhafazakâr, dindar veya İslamcı, her ne ad altında olursa olsun, İslam'ın sosyo-politik bir "imkân" olma özelliğini dikkate alan siyasal hareketler halkın yönetime katılımını sağlayarak toplumsal temsil sorununun çözümüne katkıda bulundular. Bunu, "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir millet" olma düsturuna bağlayıp sadece Cumhuriyet'in içselleştirme başarısı olarak görmek, aynı başarının mesela neden etnik Kürt hareketinde gösterilemediği sorusunu doğuracağı için eksik bir analiz olacaktır.

Bu nedenle, "Türkiye'de demokrasinin toplumsallaşması ve siyasal İslam'ın rolü" başlığıyla, daha çok Milli Görüş geleneğine yoğunlaşan yüksek lisans tezinden hareketle ortaya çıkan bu çalışma, siyasal İslam'ı Türkiye için bir "siyasal imkân" olarak ciddiye almayı önermektedir. Bunu yaparken de, Türkiye'deki demokrasi anlayışının siyasal İslam ile karşılıklı bir etkileşime girmesi ve birbirini besleyerek dönüştürmesinin toplumsal ve siyasal rûşt açısından ülkeye büyük mesafe aldırıldığını ve merkezdeki bürokratik yapılanmanın güç kaybetmesi ya da bu etkileşime dâhil olması halinde, Türkiye'nin rûştünü gerçek anlamda ispatlayacağıını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

I. BÖLÜM:

SIYASAL İSLAM ve DEMOKRASİ

Dinî hareketlerin yükselişi ve demokratikleşme bütün dünyada 20. yüzyılın başta gelen konularındandır. Özellikle sömürgeci Batılı güçlerin boşalttığı bölgelerde, dine dayalı direniş hareketleri, demokratik siyasal sistemlerin ortaya çıkışıyla aynı zamana denk geldi ve bazen bunlar birbirini desteklerken, bazen de çatıştılar. İslam dünyasında ise, dinî hareketlerin güçlenişi ve halkın siyasal süreçlere katılma taleplerinin artması nedeniyle, bu konular özel bir önem arz etmektedir.

1979'da ülkedeki monarşiyi alt üst eden İran İslam devrimi, 20. yüzyılın son çeyreğinde otoriter ve modernist bir siyasal sisteme karşı gerçekleştirilen halk ayaklanmalarından biriydi. 1992'de Cezayir'de yönetim demokratik seçimlere izin vermek zorunda kaldığı zaman, bir başka İslamcı Hareket, İslami Selamet Cephesi (FIS), seçimlerin birinci turunu ezici bir çoğunlukla¹ önde tamamlayarak Ulusal Özgürlük Cephesi'nin (FLN) otoriter rejimine meydan okudu. Pakistan, Malezya, Endonezya gibi İslam dünyasının pek çok bölgesinde siyasal geleceği şekillendiren temel olgulardan biri, demokratik siyasal sistemlerin gelişmesi ile İslamî canlanma arasındaki ilişki oldu. Demokrasiye pek sıcak bakma-

1. Seçimlerin birinci turunun hemen sonrasında çıkan siyasal kargaşa ve iç savaş nedeniyle kesin oran vermek zor gözükmektedir. Resmî rakam yüzde 60 olsa da, FIS, seçimlerde aldığı oyu yüzde 85 olarak açıklamıştı. Her iki ihtimalde de "ezici bir çoğunluk"tan söz edilebilir.

yan yöneticiler ve rejimler, dünyadaki demokratikleşme sürecine yeterince hızlı uyum sağlayamadıkları takdirde, daha radikal biçimlerde iktidardan düşme tehlikesi ile karşı karşıya kaldılar. Ne var ki, siyasal sistemlerini demokratik hale getirdikçe, kendilerini siyasetin tartışmalı alanlarına çekerek siyasal açıdan bir başka riske davetiye çıkardılar: Seçimleri kaybetmek. İslamî (Ya da İslamcı) hareketlere ve onların liderlerine gelince, onlar da modern süreçlere uyum sağlamak ya da şiddetli bir muhalefet göstermek gibi benzer bir paradoksu yaşadılar. Demokratikleşme sorunsalıyla yüzleşen gerek dinî gerekse laik gruplar nihai amaçlarına kendilerini ulaştıracak en etkili araçları ivedilikle tespit etmek durumundaydılar. Statükocu rejimler ile birbirinden farklı ve karmaşık yapılu muhalif hareketler arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur ve bütün alternatifler bir araç olarak demokraside keşilen kaçınılmaz iktidar çatışmalarını göstermektedir. Dolayısıyla rekabet, konjonktürel işbirlikleri ve bazen sıcak çatışma modern zamanların Müslüman ülkelerinde yaşayanların hayatında önemli bir yer tutmaktadır.

İslamcılık genellikle din ile siyaseti bir arada ele alan bir ideoloji olarak tanımlanmaktadır. Modern İslamcı akımların ifade ettiği biçimiyle, İslam hem devlet hem de dindir. Pek çok Müslüman ve gayrimüslim araştırmacı, İslam'dan, insan hayatının gayet geniş bir kısmını kuşatan bir yaşam biçimi olarak bahsetmekte ve ruhban hayatı ile Batı'daki Kilise'ye benzer kurumların olmayışına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, Ortaçağ İslam medeniyetinde, örneğin Emevî ve Abbasi imparatorlukları döneminde, çok etkili işlevlere sahip devlet dışı yapılara gerek ticarî ilişkiler düzeyinde gerekse dinî düşünce alanında rastlanmaktadır. Toplum içinde farklı bir grup teşkil eden ulema sınıfının oluşması ve devlet denetiminden bağımsız büyük fıkıh ekollerinin gelişmesi Peygamber'den sonraki İslamî tecrübenin temel dinamikleri arasında yer aldı. Yine gösteriştan uzak bir zühd hayatı sürdürmeye çalışan ve zaman zaman siyasal otorite ile çatışan tasavvufi yapıların kurumlarıyla birlikte (Dergâh, tekke) ortaya çıktıkları görüldü. Bu kurumlar yapıları ve toplumsal işlevleri itibariyle Kili-se'den tamamen farklı ve devletten ayrı idiler.

Modern döneme gelindiğinde reformcu yöneticiler, 19. yüzyılın ilk yarısında Mısır'da Mehmet Ali Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mahmut ve 20. yüzyıl başında Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk, devlet ve toplum konusunda eski kurum ve gelenekleri değiştirerek modernleşme ve laiklik alanında bilinçli bir program yürüttüler. Böylece, siyaset ve İslam arasındaki bağın niteliği, son iki yüzyılın radikal dönüşümlerinde ana tema olarak öne çıktı. Daha doğrusu, bu bir bağdan çok bir yüksek gerilim hattı oldu. Örneğin, reformcu kimliğiyle bilinen Osmanlı Sultanı III. Selim, modernleşme karşıtı güçlerin oluşturduğu bir koalisyon tarafından tahttan indirildikten sonra katledildi. Sonrasında başa geçen ve yüz yıl sonra Mustafa Kemal'in gerçekleştireceği pek çok reformun başlatıcısı sayılan II. Mahmut halk tarafından "Gâvur Padişah" lakabıyla anıldı. Mısır'da da geleneksel ulema, özellikle eğitim alanındaki Batılılaşma çabalarına şiddetli bir direniş gösterdi. Bu konu ele alınırken muhafazakârlık ve gelenekçiliği İslam'la; çağa uyum ve modernleştirici reformları ise laiklik ve Batı'nın ilerlemeci perspektifleriyle özdeşleştirmek genel geçer bir yaklaşım tarzı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak büyük çoğunluğu Batı taraftarı olan modernleşmeciler ile İslamî hassasiyetleri temsil eden güçler arasındaki çatışma bir olgu olarak kayıtlara geçerken, burada İslamcıların tamamen modernleşme karşıtı olmayışlarını ilginç bir gerçeklik olarak tespit etmek gerekir. Mesela Mehmet Ali Paşa'ya eğitim reformları konusunda karşı çıkan ya da kılık kıyafette Batılılaşmayı hedefleyen II. Mahmut'a "gâvur" diyen gelenekçiler, askerî ıslahatlar ve teknik ithalatlar söz konusu olduğunda hiçbir itirazda bulunmuyor, aksine teşvikçi oluyorlardı.

20. yüzyıl başlarında, İslam dünyasının durağan siyasal sistemleri büyük toplumsal ve kültürel değişimlerin meydan okumalarıyla karşı karşıya kaldılar. Devletlerin maruz kaldığı yapısal dönüşüm hem İslam kurallarını, hem de siyaset yapma biçimini doğrudan ilgilendiriyordu; zira o güne kadar İslam ile siyaseti birbirinden ayrı düşünmek pek akla gelmiş değildi. Din ile devleti birbirinden ayırmayı telkin eden Batı kaynaklı seküler ideolojik akımların karşısına, bu ikisinin bir arada tutulması gerektiğini sa-

vunan siyasal ya da ideolojik İslam anlayışının ikame edilmesi çabaları bu dönemin önemli gündemlerinden biridir. Fakat olay bu denli basit değildir; İslamcılarının bir kısmı tam modernleşme karşıtı olduğu gibi, önemli bir kısmı da şartlı bir modernleşmeden yanadır. Her halükârda İslamcılar açısından paradoksal bir durum söz konusuydu; İslamcılık, modernleşmeci olsun veya olmasın, modern döneme özgü ve onun içinden düşünüp konuşan bir hareket olarak temayüz etti. I. Dünya Savaşı sonrası özellikle sömürgeciliğe mücadelenin söz konusu olduğu coğrafyalarda, İslamcı hareketlerin modernist karakteri iyice belirginlik kazandı. 1928'de Mısır'da Hasan el-Benna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler, 1941'de Güney Asya'da Ebu'l-Âla el-Mevdudi tarafından kurulan Cemaat-i İslamî genellikle toplumun muhafazakâr unsurlarına dayanmıyordu. Aksine, bu grupların üyelerinin çoğunluğu laik eğitim kurumlarından yetişmiş ve modern sektörlerde faaliyet gösteren kişilerden oluşmaktaydı. Bu hareketler, İslam'a ait kurum ve kavramları modernitenin ortasında otantik bir biçimde işletmeyi amaçlayan siyasal programlara sahiptiler. Yine de Müslüman ülkelerde, siyasal düşünce ve eylemin temel eğilimleri tedrici olarak Batılı değerlendirmelere ve laik bakış açılarına doğru yöneldi. Üstelik milliyetçilik akımı, İslamcılarinkini andıran pek çok karakteristik özelliği bünyesinde barındırdığı halde, siyasal İslamcı terimlerle hiçbir zaman tam bir uyuşma hali göstermedi. Böylelikle, II. Dünya Savaşı'nın ardından pek çok Müslüman ülkenin sömürgeci Avrupalı güçlerden bağımsızlıklarını elde etmeleriyle, Batılı demokratik, sosyalist veya Marksist görüşlerin çoğu kez yeniden üretilmiş versiyonları bu ülkelerdeki radikal reform ideolojilerini şekillendirdi. Bu arada İslamcı kavram ve kurumların Batı düşüncesinin etkisiyle ortaya çıkan modern dönemin toplumsal ve siyasal gerçekliklerine uyum sağlama sorunu da tartışılmaktaydı. İslamî bir modernleşmenin imkânı üzerine kafa yoranların sayısı ve etkisi hızla artarken, İslamî modernizm bundan böyle baskın teolojik algı biçimlerinden biri haline geldi. Bu da entelektüel zeminde, örneğin "İslam sosyalizmi" gibi bütünleşik ideolojilerin dile getirilmesine neden oldu. 1952'de Libya bir monarşi olarak kuruldu ve Senusi tarikatının lideri yeni

ulusal devletin kralı oldu. Sudan'da Hatmiye ve Ensar tarikatları örgütlendiler ve kurdukları siyasal partilerle parlamento seçimlerine katıldılar. Kimi bölgelerde mevcut İslamî yapıların modern reformlarla uyum sağladıkları görüldü. Bir bakıma, İran'daki İslamî devrime ve İslamcılarının iktidara gelişine kadar, siyasal İslam'ın oynadığı temel rol, geleneksel kavram ve kurumları modern zamanın hızla değişen şartlarına uyarlamak şeklinde gerçekleşti.

Arapların 1973'te uyguladıkları petrol ambargosu, kimi gözlemciler tarafından Müslüman dünyanın ekonomik gücünün kendisini hissettirmesi olarak değerlendirilse de, siyasal anlamda bir İslamî devrimin ilk örneği İran'dan geldi. Fakat devrimin temel niteliklerinin inşası ve yerleşmesi sonrasında, en korkulan senaryo gerçekleşmedi: Bir devrim fikrinin diğer Müslüman ülkelere yayılması. Bunun nedeni olarak birkaç gerekçe öne sürülebilir: Öncelikle, Humeyni devrimi, gerçekte İslam'ın Şii yorumunun devlet yönetimine uygulanması girişiminden ibaretti. Bu da onun Sünni Müslümanlar arasında etkili bir biçimde yayılmasına engel oldu. İkincisi, böylesi bir devrim bütün Batı dünyasına karşı açık bir meydan okuma ve düşmanca tavır takınma demek olacaktı -ki bunu göze alabilecek pek az Müslüman ülke vardı. Son olarak da, genç devrimin romantik dönemi geçtikten sonra, orta ve uzun vadede sergileyeceği performansı görmek mantıklıca bir davranış olacaktı. Ayrıca Cumhuriyet'in adı bulunmasına rağmen, halkın yönetime serbestçe katılımını mümkün kılacak Batılı anlamda bir demokrasinin varlığı söz konusu değildi. Yine de kurumsal ve anayasal değişiklikler seçim yoluyla gerçekleştirildi ve Mart 1979'da İran, monarşiden İslam Cumhuriyeti'ne geçti. Fakat ülkenin kimlik krizi devletin yapısına ve Anayasa'nın yapımı sürecinde devlet başkanının konumu sorunsalına ilişkin tartışmalara yansdı. Sadece laiklik ve İslam taraftarları arasında değil, Humeyni'nin mutlak otorite (Fakih) olma statüsü konusunda tamamen İslamî bir yönetimi benimseyenler içinde de, "aile içi" tartışmalar yaşandı. 1990'ların sonunda bütün bu tartışmalar, İran'ın önde gelen birtakım entelektüellerini, demokrasinin mümkün olabileceği noktasına getirdi. Örneğin, Ahmedinejad'dan önceki Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, Şii otoritenin (Fukaha) kimi iç-

tihatlarının yumuşatılması gerektiği ve ülkenin demokratikleşmesi konularında demeçler verdi.

Aslında İslam ile demokrasi bağını bir yandan radikal İslamcılar nezdinde zayıflatırken, öbür yandan Müslüman ülke yöneticileri arasında müzakere edilebilir hale getiren süreç, tek kutuplu dünya düzeninin başlangıcıyla yakından ilişkilidir. Sovyetler Birliği'nin yıkılışıyla Batı açısından kızıldan yeşile evrilerek asimetrik ve zamanla küresel bir nitelik kazanan yeni tehdit algısı İslamcı hareketler arasında da radikaller ve ılımlılar ayrımının oluşmasına zemin hazırladı. 1990'lara girilirken Françis Fukuyama'nın liberal demokrasilerin otoriter yapılar karşısındaki zaferini ilan eden "Tarihin Sonu" tezini, Samuel Huntington'un sansasyonel kuramı "Medeniyetler Çatışması" izledi. Ona göre, bundan böyle medeniyetler arası çatışmaların temel kaynağını ekonomik çıkarlar ya da ideolojik nedenler değil, kültürel ve dinî farklılıklar belirleyecek ve ulus devletler etkili birer aktör olmaya devam etmekle birlikte, çarpışmalar daha çok farklı medeniyetlere ait yapılar arasında cereyan edecekti. Medeniyetler arasındaki kırılğan alanlar aynı zamanda potansiyel çatışma ve savaş alanları olacaktı. Soğuk Savaş'ın bitimi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü tek kutuplu bir dünya doğurdu; ancak bu tek kutupluluk, ontolojik ve tarihsel bakımdan sürdürülebilir değildi. Tam bu ortamda, yeryüzünün kimi bölgelerinde tarihsel köklere dönüş hareketlerinin canlanmasıyla birlikte, özellikle Ortadoğu'daki Müslüman toplumlarda, ulusalcı ve sosyalist politikaların da başarısız olması sonucu, İslamlaşma ivme kazandı. Batı ve özel olarak Amerikan çıkarları açısından tehlikenin rengi artık kırmızı değil, yeşildi. Bu noktada, aralarında silahlı grupların da bulunduğu İslamcı hareketlerin, daha önce başta ABD olmak üzere Batılı devletler tarafından komünizm tehdidine karşı bir yeşil kuşak oluşturma projesinin parçası olarak, hem Afgan-Sovyet, hem de İran-Irak savaşı sırasında desteklendiği unutulmamalıdır.² İlginç biçimde, Usame bin Ladin'in el-Kaide örgütü dâhil, bu grupların silahlı eğitim kamp-

2. ESPOSITO John L., VOLL John Obert, *İslamiyet ve Demokrasi*, Çev. Ahmet Fethi, Sarmal Yayınevi, İst. 1998.

larının tamamına yakını, Amerika'nın Sovyet işgaline karşı sürekli desteklediği Afganistan topraklarında bulunmaktadır.

1990'lı yıllardan itibaren, siyasal İslamcı akımlar içinde bir demokratikleşme eğilimi başlamış olmasına rağmen, kimi İslamcılar, sanki Amerikan politikalarının Françis Fukuyama, Samuel Huntington ve Graham Fuller gibi önemli stratejistlerinin “kehanetleri”ni haklı çıkarmak istercesine, silahlarını eski efendilerine doğrulttular. Sonuçta, 11 Eylül 2001 saldırılarıyla da, durum her türden İslamcının avlanması sürecine dönüştü. Böylesine karmaşık bir ortamda, herhangi bir çatışmanın parçası olmasa bile, siyasal İslamcı hareketler kendi gelecekleri konusunda küresel ölçekte yaşımsal bir sürece girmiş oldular.

Türkiye’de de, 28 Şubat 1997’de Refah Partisi’nin “ince” bir askerî müdahale sonucu aynı yılın Haziran ayı sonunda iktidardan ayrılmak zorunda bırakılması, siyasal İslamcılar içinde İslamî projeler ile demokratik gereklilikler arasında bir uzlaşmanın mümkün olup olamayacağı tartışmalarını alevlendirdi. Bugünden bakıldığında bu sürecin Türk İslamcılar arasındaki demokrasi tartışmalarına demokratikleşme lehine bir katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu dönemde Recep Tayyip Erdoğan, ısrarla “Referansım İslam’dır” dediği halde, muhafazakâr demokrat Adalet ve Kalkınma Partisi’ni (AK Parti) kurduktan sonra referansının demokrasi olduğunu açıkça söylemeye başıladı.

Demokratik İslam’ın Meşruiyeti

Peki, bütün zihinsel çabalara ve bazı ülkelerdeki uygulamaların sonuçlarından elde edilen tecrübelere bakıldığında, gerçekten de İslam ve demokrasinin bir arada bulunması, daha açık ifadeyle hem Müslüman hem de demokrat olunması mümkün müdür? Öncelikle, 23 yıllık tebliğ döneminde hem vahyin esaslarını öğreten, hem de onları siyasî bir örgütlenme kurarak bizzat uygulayan İslam Peygamberi, onu izleyen halifeler ve devlet reisleri, başında

oldukları yönetim sistemine herhangi bir dinî ya da ideolojik sıfat yakıştırmayı akıllarının ucundan bile geçirmemişlerdi. Çünkü zaten meşruiyetin kaynağı Kur'an ve Peygamber'in açıkladığı kurallar olarak benimsenmişse, devlete bunun dışında bir ideolojik sıfat eklemek, var oluş gerekçesini Allah dışında varlıklara bölüş-türmek ve sırtını dünyevî meşruiyet odaklarına yaslamak anlamına gelirdi. Devletin İslam'ı referans alması, o denli açık ve anlaşılır bir hakikatti ki, hiçbir yönetici, devletine 'İslam Devleti' demeye bile gerek duymamıştı. Öyle ki, Mülk (Kâinat, Devlet) Allah'a ait olduğuna ve devlet de, kâfirlerin devleti olmadığına göre elbette İslam'ındı. Yönetilen halkların da Allah'ın kanunlarına göre yönetilmeyi bir imtiyaz saydıkları farz edildiği için, iktidarın meşruluğu bu kanunlar çerçevesinde değerlendiriliyordu. I. Dünya Savaşı sonrasına gelinceye kadar yaşanan birkaç istisnâî örnekte, Hindistan'da Ekber (En büyük) Şah halkın dilinde Ekfer (En kâfir) Şah'a; Osmanlı Devleti'nde Reformcu II. Mahmut "Gâvur Pa-dîşah"a dönüştü; Mısır'da Mehmet Ali Paşa "Frenklerin uşağı" olarak anıldı. Ancak, 1918'de, Toynbee'nin ifadesiyle, Osmanlı'nın durduruluşunun ardından bir bir işgale uğrayan ve meşruiyetini dünyevî fikirlerden, ideolojilerden aldığını söyleyen sö-mürge idareleriyle tanışan Müslüman ülkelerin yönetici ve aydın-ları, köklü referanslarda yaşanan çözülmeyle birlikte yeni arayış-lara girdiler. Yerel ve ulusal karakterli bağımsızlık mücadeleleri otoriter ulus-devletlerin ya da demokratik-laik ve genellikle yine otoriter yönetimlerin kurulmasıyla sonuçlandı. Tarihte meşruiye-tin ilahi kaynağı konusunda düşünsel bir sorun ve hatta tereddüt yaşamamış olan Müslümanlar, kendi aralarında alternatif çıkış yollarını tartışırken, bu ortamda siyasal karakterli İslamcılık hare-keti ve modernitenin getirdiği siyasal kavramlarla uzlaşılabilce-gini ileri süren ılımlılar öne çıktı. Birinciler, İslamî kurum ve kav-ramların modern dönemin şartlarına göre yorumlanıp hayata ge-çirilmesini savunurken; ikinciler, daha da esnek bir tavırla, de-mokrasi, liberalizm ve bazen de sosyalizmin İslam'la bir arada bu-lunabileceğini iddia ediyorlardı. Başlarda Cemalettin Afganî, Mu-hammed Abduh, Reşit Rıza, Mehmet Akif ve daha sonraları Ha-san el-Benna, Mevdûdî, Ziya ül-Hak gibi kişiliklerde ifadesini bu-

lan ilk çizgi, kısmen uygulandığı Pakistan dışında, kendisine fazla bir iktidar alanı bulamadı. Bunda, dünyada baskın olan dönemin sosyalist ve kapitalist hegemonlarının etkisi büyüktü. Dolaşısıyla kadim bir medeniyet tecrübesine ve seküler olmayan bir geleneğe dayanan toplumların kümelenmesine yol açacak bir üçüncü güç temerküzü, mevcut dünya düzeninin dengelerini sarabilecek bir etkiyle ortaya çıkamadı. Üstelik bu potansiyel güç, vahye dayalı bir sistem öngörüyor; bireysel, toplumsal ve siyasal alanlara ek olarak uhrevî hayatı da kuşatıyor; Batılı siyaset felsefesinin totalitarizm kavramıyla karşıladığı düzeni de aşarak, bütüncül bir değerler evrenine atıfta bulunuyordu.

Bütün bunların ötesinde, İslam ile mevcut ideolojiler arasındaki en ayırıcı ve temel fark, siyasal meşruiyetin dünyevî/profan ya da kutsal/ilahî bir odağa dayanması sorunu olarak belirmektedir. İslamcılığın veya ondan daha radikal bir duruş sergileyen herhangi bir İslamî akımın, mevcut düzenler karşısında böyle bir farkı teşkil ve temsil edecek bir meşruiyet düşüncesine sahip olup olmadıkları bir tarafa; Batı medeniyetini temsil edenlerin İslam kelimesinde dahi bunu vehmediyor olmaları önemlidir.

İslam dünyasında çatışmanın tarafı olma misyonunu kabul etmeyenlere gelince, onların çoğunluğu İslam'ın bütüncül değerler evrenini oluşturan toplumsal ve siyasal alanları düzenleyen kurallarda modern sistemlerle uzlaşabileceğini; bunun dışında kalan bireysel ve uhrevî alanları düzenleyen kuralların ise, böylelikle, değişmez temeller olarak daha kolay muhafaza edilebileceğini savunuyorlardı. Bugün de Demokratik İslam tanımlamasıyla karakterize bu olan bu görüş, bir dönem şahit olunan ve sosyalizm ya da milliyetçilik benzeri ideolojilere İslam içinde dinsel bir meşruiyet zemini arayan sosyalizm-İslam veya milliyetçilik-İslam sentezlerinden farklı olarak, özellikle Türkiye gibi ülkelerde katı laiklik yanlılarınca kamusal alandan dışlanan Müslümanlığı liberal demokrasi çadırında yaşatma amacı gütmektedir. Ancak, bu noktada ortaya çıkan yeni tanımı oluşturan iki ayrı kavramın referans aldığı değer sistemleri arasındaki çatışma gerçeği, tartışmaların merkezine yerleşmektedir. Hem Müslüman, hem demokrat

olmak; daha da önemlisi, yan yana getirilen bu iki kavramın öngördüğü meşruiyet anlayışları arasında bir uzlaşma sağlamak ne ölçüde mümkündür?

İslam düşüncesinde, siyasal meşruiyetin kaynağı ve Allah arasında kesin bir bağ vardır. Böyle olunca İslam, Machiavelli, Suarez, Bodin, Hobbes, Locke, Rousseau silsilesinin görüşlerinin Atina modeli üzerine bina edilmesiyle oluşan ve meşruiyetin kaynağını, meşruiyeti kendinden menkul kutsallık dışı bir odakta, ulusun egemenliğinde gören seküler demokrasinin neredeyse antitezi gibi durmakta ve siyaset felsefesi bakımından onunla açık bir biçimde çelişmektedir. Zira İslam, demokrasiden ayrı olarak halkın egemenliği düşüncesinden söz etmeksizin, siyasal yapısını ilahî hâkimiyet esası ve eşref-i mahlûkat (Yaratılmışların en şerefli) olan insanın “yeryüzünde Allah’ın halifesi” olduğu inancı üzerine kurmaktadır. Bu açıklamalar ışığında İslam-demokrasi birlikteliğinden söz etmek mümkün gözükme de, “insanın yeryüzündeki halifeligi” ifadesi, Pakistanlı Ebu’l-Âla el-Mevdudi’nin sentezleme çabasında görüleceği gibi, aynı zamanda iki farklı görüş arasında muhtemel bir ara çözüm sunabilecek çok önemli bir ayrıntı özelliği taşımaktadır. İslam dininde meşruiyet odağı her ne kadar ilahî kaynaklı olsa da, o çerçevede belirlenmiş olan tasarruf yetkisi kısmen; uygulama yetkisi ise tamamen insana bırakılarak, bir bakıma siyasal yönetim sisteminin ayağı “yere bastırılmaktadır.” “Allah’ın yeryüzündeki egemenliği” ifadesini “Tanrı Krallığı” ya da kelimenin tam anlamıyla teokrasi kavramıyla karşılayan Batılılar için, ilk anda, Avrupa’nın din savaşları ve kanlı siyasal yönetim tecrübesi akla gelmekte ve zihinde hemen Hristiyanlıkta önemli bir yer tutan ruhbanlık kurumu canlanmaktadır. İslam’ın özellikle ilk dönemde ortaya koyduğu yönetim modeli ise, din adına hareket eden elitler tarafından değil; sıradan vatandaşlar da dâhil, bütün Müslüman toplumun katılımıyla ve şûrada temsiliyle idare edilen bir siyasal iktidarın oluşturulmasını hedeflemektaydi. İslamcılara göre, iktidarın temel vasfı olan hakkaniyet, niteliksel bir kavrama işaret ederken; çoğulcu liberal demokrasilerin modern zamanlarda ulaştığı en ideal sistem, niceliksel eşitlik esasını benimsemişti. İslam’ın tevhid inancına vurgu yapan ve bi-

ricikliğini öne çıkaran bu düşünceye göre, İslam'da meşruiyetin tartışma götürmez üstünlükte olan, adaletine güvenilen, gazabından korkulup rahmetine sığınılan bir otoriteye dayandırılması, niteliklinin, iyinin ve doğrunun belirlenmesinde mutabakatı kolaylaştırmaktaydı. Bununla birlikte değişen koşulların ortaya çıkardığı, örneğin farklı etnik yapılar ile kadınların hakları, talepleri ve siyasal temsili ya da modern dünya sisteminin İslam kuralları ile çelişen politik ve ekonomik zorunlulukları gibi güncel sorunlar, teoride “parlak” gözükken İslamî yönetim modeli fikrini, pratik bakımdan neredeyse işlevsiz kılıyordu.

İşte tam bu noktada Cemaat-i İslamî Örgütü'nün kurucusu Mevdudî, İslamî yönetimin Allah adına hareket etmek kaydıyla Müslümanlara sınırlı bir halk egemenliği vererek, bir bakıma, ilahî bir demokrasi olduğunu iddia etti ve bir sentezleme denemesine girişerek, ona olsa olsa “teo-demokrasi” denebileceğini söyledi. Mevdudi kendi görüşünü şöyle formüle etti:

“Siyasal İslam'ın öngördüğü yönetim modeline verilebilecek en uygun ad, İngilizcedeki ‘theocracy’ sözcüğüyle tanımlanan ‘Tanrı Krallığı’dır. Fakat İslamî teokrasi, teokrasiden yüzyıllar boyu muzdarip olmuş Avrupa'nın bildiğinden tamamen farklı bir şeydir. İslam'ın öngördüğü model, idareyi, din adamlarından oluşan bir grup elite değil, sıradan vatandaşlar dâhil bütün Müslüman toplulukların katılımıyla gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bütün Müslüman nüfus, devleti Allah'ın kitabına ve Peygamber'in sünnetine göre yönetir. Yeni bir terim icat etmek gerekirse, bu yönetim sistemini ‘teo-demokrasi’, bir bakıma ‘ilahî bir demokratik yönetim’ olarak adlandırmak mümkündür; zira bu sistemin şemsiyesi altında, Müslümanlara Allah tarafından sınırlı bir halk egemenliği verilmektedir. Ayrıca yargı erkinin atanması, aynı zamanda yöneticileri görevden alma hakkına da sahip olan Müslüman halkın genel iradesine bırakılmaktadır.”³

Bununla beraber, çok açıktır ki, İslam ve demokrasi terimleri arasında tarihî, coğrafi, kültürel açılardan da mesafeler söz konu-

3. MEVDUDI Ebu'l-Âla, *İslam'da Hükümet*, Urduca'dan çev: Ali Genceli, Hilal Yayınları, Ankara, s. 172-173.

sudur. Kavramların da insanlar gibi asıl nitelikleri, ait oldukları geçmişe, toprağa, yaşayışa ve bağlama uygun olarak şekillenmekte ve her bir kavramın kendi yurdu/mekânı ve serüveni/zamanı bulunmaktadır. Bu gerçeği göz ardı ederek girişilecek her türlü *uzlaştırma* çabası İslam ve demokrasi arasında kısa vadede ve pratikte bir uyum doğurabilirse de, bir süre sonra, iki farklı düşünce evrenini temsil eden bu kavramlar ya birbiriyle çatışmaya ve de *uzaklaşmaya* başlayacak ya da biri diğerini kendi bünyesinde dönüştürmeye, eritmeye çalışacaktır. İyimser bir yaklaşımla, bir uzlaşmayı ve izdivacı mümkün görsek bile, bu, öncelikle yaşanmış bir çatışmanın sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Tarihin talihi değişmeseydi ve modernitenin dayattığı konjonktürel şartlar hüküm ferma hale gelmeseydi ve de tercih hakkı Müslüman yöneticilere bırakılsaydı, muhtemelen, bugün bazı Müslümanlar bu iki ayrı kelimeyi yan yana, alt alta, aynı tanımlama çatısı altına koymak için çaba gösteriyor olmayacaktı.

Öte yandan Charles J. Adams, Mevdudi'nin demokrasi ile İslam arasında bir sentez arama çabasına Hindistan'dayken değil de, Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Pakistan'ın kuruluşundan sonra girişmesini ilginç bulur.⁴ Türkiye örneğinde de sıkça karşılaşıldığı gibi, demokrasi sözcüğü, halk tabanında çoğunluğu elde etmeye başlayan, ama sistemin merkezî bürokrasisini dönüştürmekte zorluk çeken hareketler tarafından daha çok tercih edilmekte ve genellikle kendisine "araçsal" bir anlam yüklenmektedir. 1950'li yılların Pakistan'ında, sadece çoğunluğu Müslüman bir halk ve topraktan ibaret bir ortamda yeni bir devlet yapılanmasının kurulması için, hanedanlık veya benzeri bir yönetici zümrenin yokluğu da dikkate alınırsa, Mevdudi'nin formülü işlevsel sayılabilir. Benzer durumlar, demokrasi kavramına pek sıcak bakmayan Hasan el-Benna ve Seyyid Kutub'un Mısır için ya da onlardan biraz daha ılımlı görünen Abbas Medeni ve Ali Belhac'ın Cezayir için önerdiği formüller açısından da geçerli olabilir. Hatta Hristiyanlıktaki ruhbanlık kurumuna yakın bir din

4. ESPOSITO John L., *Güçlenen İslam'ın Yankıları*, Yöneliş Yayınları, İst. 1989, s. 123.

adamları sınıfının yönettiği Şii İran için, Sünni Mevdudi'nin önerdiğinden çok farklı bir Demokratik İslam Cumhuriyeti demek mümkündür. Ancak 1990'ların tek kutuplu ortamında Batı karşısında bir alternatif olarak siyasal İslam'ın yükselişine paralel biçimde Türkiye'de koalisyonun büyük ortağı olarak iktidara gelen Milli Görüş Hareketi'nin demokrasi ve İslamcılıkla ilişkisi diğer örneklerden pek çok bakımdan ayrılmaktadır.

Milli Görüş Hareketi ve Demokrasi

Öncelikle farklı coğrafyalarda iç toplumsal dinamiklere ve dinin muamelat kısmının değişik yorumlarına dayalı olarak kendisini gösteren İslamcı örgütlenmelerin ortak hareket etme arzusu, daha çok kardeşlik duygusunun ürünü romantik bir dilek olarak kaldı. Zira çoğunlukla ulus devlet akımının etkisiyle şekillenen siyasal İslamcı fikirlerde ilk karmaşıklık, bu konuda ortaya çıkıyordu. Giyim-kuşam, yeme-içme biçimi, adet ve geleneklerin çelişen yanları gibi kültürel farklılıklara, Asr-ı Saadet gibi 1400 yıllık çok uzak bir geçmişte kalmış dönem dışında ortak bir tarihî aidiyetin olmaması da eklenince, İslamcılığın yerel kimliği belirginlik kazandı.⁵ Son olarak Batı coğrafyasına yaklaştıkça demokrasi ile uzlaşma çabaları artarken, diğer bölgelerde demokrasinin gereksiz, hatta bazen küfür simgesi bir kavram olarak algılandığı gözlemlendi. Bu da İslamcılığın yerel karakterinin değişik kuramsal ve eylemsel nitelikler şeklinde kendisini göstermesine ve Tür-

5. İslamcılığın milliyetçilikle bağına ve yerel tarih anlayışına, adında "Millî" (Ulusal) sözcüğünü barındıran Millî Nizam Partisi'nin Kuruluş Beyannamesi'nin meşhur satırları iyi bir örnektir: "Bugün; bundan bin sene önce şahlanıp haclı ordularını göğsünde söndüren, beş yüz sene önce gemileri karadan yürüten, dört yüz sene önce Viyana kapılarını zorlayan, yarım asır önce Çanakkale ve İstiklal Harbimizin şaheserlerini meydana getiren Milli ruh yeniden şahlanıyor, coşuyor ve MİLLÎ NİZAM PARTİSİ'Nİ kuruyor.

Millî Nizam Partisi'nin kurulduğu bugünün mana âlemindeki yeri, millî heyecanın birikip birikip coşkun bir deniz halini aldığı bir anda, bu denizi kendi seddinin arkasında zor zaptetmeye başlayan azametli barajın artık su kapaklarının açılmaya başladığı gündür..."

kiye'deki Milli Görüş Hareketi dâhil olmak üzere, özellikle demokrasi ile ilişkiler konusunda birbirine zıt siyasal yaklaşımların geliştirilmesine neden oldu. Farklı ülkelerden İslamcı grupların bir araya geldikleri ortamlarda, Refah Partisi temsilcilerinin gerek giyim kuşamları, gerekse davranış ve akıl yürütme biçimleri bakımından, Mısır veya Pakistan temsilcilerinin yanında modern, hatta seküler durdukları bile söylenebilir. Benzer şekilde daha batıdan gelen Bosna-Hersek temsilcileri de Türkiyeli İslamcılara göre çok daha Avrupalı bir görüntü çizebilmektedir.

Bununla birlikte, İslamcılığın Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasal tarihindeki temsilcisi konumunda bulunan Milli Görüş Geleneginin, Türkiye'de demokrasinin toplumsallaşmasında oynadığı rolü tartışırken yapılacak şey, Milli Görüş'ün demokrasiyi benimsediği ve bilinçli bir biçimde toplumun bir kesimini daha demokrat hale getirmek için çaba gösterdiğini iddia etmek değildir. Elbette bu İslamcı siyasal hareketin, gerek entelektüel ve siyasal önderleri, gerekse temsil ettiği halk kitlesi tarafından bir kavram ve yönetim biçimi olarak demokrasiye öncelikli bir yer verildiği söylenemez. Hatta sık sık takıyyeci ithamlarıyla karşılaşan Milli Görüş geleneginin, Refah Partisi'ne gelinceye kadar olan döneminde, demokrasinin bir slogan olarak bile dillendirildiğine pek rastlanmamaktadır. Türkiye'nin yakın tarihinde sadece sivil-asker-bürokrat ilişkilerinde değil, bizzat siyaset kurumunun aktörleri arasında da, örneğin taşra teşkilatları ile parti merkezlerinin hiyerarşik bağı ya da parti içi liderlik mücadeleleri ve rekabet etme biçimlerinde görülen anti-demokratik uygulamalar Milli Görüş partileri için de haliyle geçerlidir. Hatta bu gelenekte liderin otoritesini yüksek sesle sorgulamak veya onun karşısına lider adayı olarak çıkmak, Necmettin Erbakan - Korkut Özal rekabetinde yaşandığı üzere, kaybeden tarafın "davaya ihanet" gibi toptan mahkûm edici bir üst jargonla muhatap olması anlamına gelebilmektedir.

Peki, o halde hem teorik tartışmalarda, hem de pratiğe yansıdığı kadarıyla demokrasi ile arası pek parlak olmayan bir İslamcı gelenek demokrasinin toplumsallaşmasına nasıl bir etkide bulunabilir? Harcıâlem bakışla değerlendirilirse, böylesi bir durumda ortaya çıkacak etkinin olumsuz olması beklenir. Fakat çok partili

siyasal yaşamın kurallarını benimseyerek ülkenin Anayasası ve Siyasî Partiler Kanunu çerçevesinde kurulan ve velev ki demokrasiye karşı bile olsa, seçimlere girip muhalefet ve iktidar düzeylerinde yönetime katılan bir hareket, en azından metodolojik bakımdan demokrasiyi onaylamış demektir. Arkasına aldığı toplumsal tabanın taleplerini zamanla sistemin merkezine taşıdıkça da, sistem içi bir aktör haline gelmektedir. Zira siyaset oyununun kuralları ve bunlara uyulmadığı takdirde karşılaşılabilecek yaptırımlar bellidir ve AK Parti'ye gelinceye kadar en ağır cezaî müeyyide olan kapatmaya maruz kalan dört Milli Görüş partisi de şiddete başvurmak yerine yeniden açılarak sistem içinde kalmayı tercih etti. Ayrıca Milli Görüş partilerinin temsil ettiği kitle ile radikal-selefi ve İran devrimi etkisindeki kesim arasında keskin bir ayrım oluşması, hatta bu kesimler tarafından laik düzende siyaset yapmanın küfür olarak nitelenmesine aldırış edilmemesi legal siyasal çerçeveye İslamcılığın geniş bir toplumsal katılım göstermesine yol açtı. Öte yandan, katı İslamcı çizgiyi temsil eden İslamî Büyük Doğu Akıncılar Cephesi (IBDA-C), Tekfir ve'l-Hicre, İrancılar, Selefiler, Ercüment Özkan'ın Şeriat Partisi grubu ile çoğu Orta ve Doğu Anadolu illerinde kümelenmiş irili ufaklı radikal cemaatler ya Milli Görüş'ün toplumsal gücü karşısında silinip gittiler veya daha da marjinalleşerek sosyo-politik etki alanlarını yitirdiler. Bu açıdan Milli Görüş Hareketi'nin Cumhuriyet dönemi boyunca merkezî iktidarların ve hiçbir siyasal hareketin başaramadığını gerçekleştirdiği ortadadır: Laikleşmeye ve inkılâplara direnen, bu nedenle temsil imkânı bulamayan geniş bir muhafazakâr kitlenin demokratik siyasete katılımını ve sisteme uyumunu sağlamak. Özellikle tek parti döneminde sindirilen geniş toplumsal tabana sahip tarikat ve cemaatlerin, daha çok pragmatik gerekçelerle de olsa, demokratik ortama katılmaları, başta RP olmak üzere bu hareketin partilerinin siyasette oynadığı rol ile yakından ilgilidir.

Bilindiği gibi, Türk siyasal yaşamında çok partili ortamın şekillenmeye başladığı II. Meşrutiyet döneminden itibaren devlet-millet ikiligi, birliktelik ifade etmekten çok bir ayrışmayı niteleyegeldi. Cumhuriyet döneminde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Cumhuriyet Halk Fırka-

si'na muhalefet etmeye çalıştığı tek partili süreçte bu ayrışma gizil bir karakter kazanmakla birlikte derinleşmeye devam etti. 1950'den itibaren ise, CHP'den türediği halde, CHP dışında iktidar ile tanışan ilk siyasal hareket olan Demokrat Parti'nin iktidar tecrübesinde devlet-millet arasında bir süreliğine barış rüzgârları esti. Ancak demokrasi ve hürriyet mücadelesi vererek iktidarı ele geçiren DP, özellikle iktisadî ve sosyal politikalarda gittikçe milletten uzaklaşıp devlete yaklaştı. 1969'da Necmettin Erbakan ve arkadaşlarının kurduğu Milli Nizam Partisi de, DP'nin devamı sayılan Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'ne benzer konularda eleştiriler getirerek, millet vurgusu ağır basan bir siyasal söylemi benimsedi. Turgut Özal'ın istisnâ ANAP dönemi dışta tutulursa, Süleyman Demirel adı ile özdeşleşen ve kişisel bir niteliğe bürünen DP-AP çizgisi 1990'lara kadar genel bir düşüş seyri izledi ve Demirel faktörünün devreden çıkmasıyla da son buldu. Buna karşılık MNP ile başlayan Milli Görüş çizgisi, her ne kadar Erbakan ile özdeşleşse de, hem tam anlamıyla devletçi bir yapı haline gelmedi, hem de Erbakan sonrasında daha güçlü bir yapılanmayla AK Parti iktidarını sonuç verdi. Üstelik sağcı DP-AP çizgisinin tam olarak siyasal süreçlere dâhil edemediği dindar kitleleri de peşine takarak bir anlamda merkeze taşıdı. Sonuçta millet-devlet ikiliğinin biraz daha silik bir olguya çevrildiği, bunun için de hem Milli Görüş geleneğinin hem de sistemin merkezinde yer alan aktörlerin uzlaşma noktası ve ortak payda olarak demokrasi kavramının öne çıktığı karşılıklı bir dönüşüm geçirdiği görüldü.

Tabii bu yargıya, Türk siyasal yaşamına bugünden bakarak, sonuçlar üzerinden yapılan bir değerlendirmeye ulaşmak mümkün olmaktadır. Önce metodoloji düzeyinde başlayan ve teknik bir örgütlenme biçimine dönüşen demokratikleşmenin alttan alta toplumsal bir karakter kazanarak ilerlediği MNP-MSP-RP dönemlerinde, aynı zamanda laik rejimle nasıl bir ilişki tarzının benimseceği konusunda sancılı süreçler yaşandı. Genellikle partilerin kapatılma zamanlarına denk gelen radikal çizginin baskın çıkma ihtimali, Erbakan ve çevresinden oluşan üst yönetim tarafından bertaraf edildi. Eğer Fazilet Partisi ve hatta AK Parti, Milli Görüş Hareketi'nin hâsılası olarak kabul edilirse, bu hâsıla şunu göster-

mektedir: Bugün Milli Görüş Hareketi, sonuçları itibariyle, içinde Nakşibendiliğin hemen hemen bütün kolları, Nurculuğun bir kısmı, bazı Süleymancılar ve Anadolu'nun herhangi bir tarikat veya cemaate doğrudan bağlı olmayan orta sınıf dindarlarının bulunduğu geniş bir toplum kesiminin demokratik sürece katılmalarında rol oynamıştır. Bu katılımın başta gelen göstergeleri arasında ise; oy kullanmak, ülkenin sorunlarıyla icracı düzeyinde ilgilenmek, vatandaşlaşma bilincini kazanmak, seçim kampanyalarına ve mitinglere katılmak gibi sonuçlar sayılabilir. Bütün bunların sonunda bireysel anlamda demokrat olmak çoğu zaman zor içselleştirilecek bir süreci gerektirse de, toplumsal temelde bu bireylerin oluşturduğu siyasal yapı, onların bir bütün olarak sistem içi bir aktör haline gelmelerini ve siyasal temsil sorunu yaşamalarını sağladı. Mesela halen, Türkiye Cumhuriyeti'nin irtica dışındaki temel tehdit algılarından biri olan Kürt sorunu konusunda, Milli Görüş geleneğinin yaşadığına benzer bir sistemik entegrasyon süreci gerçekleşmiş değildir. Belki de bu nedenle, yeterince siyasal temsil imkânı bulamadıklarını dile getiren Türkiye Kürtleri, sık sık dış güçlerle, bölücülükle ve sistem dışı odaklarla ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan, Milli Görüş hareketi Cumhuriyet'in başından itibaren sistem dışı kalmış kesimlerin temsilciliğini üstlenemeseydi, radikal İslam çizgisinin daha geniş bir yelpazede şekillenerek dağa çıkma ya da yeraltına inme ihtimali olabilirdi.

Sadece Türkiye'de Demokrasinin Toplumsallaşması konusu ele alınıyor olsaydı, Milli Görüş Geleneği ve Refah Partisi dışında kalan, CHP dâhil olmak üzere, sağdan ve soldan pek çok siyasal hareketle bağlantılı bir araştırma yürütülebilirdi. Ya da aynı partiler daha dar süreçlerde örnek gösterilerek Türkiye'de demokrasi- nin bu siyasî kurumlar yüzünden zaafa uğradığı şeklinde tam tersi bir tez de savunulabilir. Burada biraz iyimser, ama mümkün olduğunca geniş bir tarihsel perspektiften bakmaya çalışarak demokrasi gibi Batılı ülkelerden alınma bir kavramın, yaşanan bütün sorunlara rağmen, Türkiye'de toplumsal bir bilinç haline geldiğini ve gittikçe daha fazla kabul gördüğünü söylemeye çalışıyorum. Bu bağlamda DP verimli bir örnek olabilirdi; fakat gerek par-

ti ileri gelenlerinin çoğunluğunun CHP'den kopmuş merkezden kişiler olması, gerekse DP'nin temsil ettiği kitlenin çoğunluğunun zaten CHP bünyesinde siyaset yapmış olmakla sistem içi aktör niteliği kazanmış olması, beni, çevresel ve İslamcı damardan beslenen daha elverişli başka bir örnek seçmeye itti. Aslında konu Siyasal İslam başlığıyla daraltılmamış olsaydı, Adalet Partisi (AP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Türkiye İşçi Partisi (TİP) veya arkalarına aldıkları kitlelerin siyasal süreçlere katılımlarını sağlayan diğer hareketler de bu çalışmaya konu olabilirdi. Zira örgütlenme düzeyine ulaşan bir toplumsal eğilim, siyasal parti yapılmasını tercih ettiği andan itibaren demokratik sürecin bir parçası haline gelmiş demektir ve demokrasinin toplumsallaşmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak Milli Görüş Hareketi, demokrasi ile sorunlu olduğu izlenimi veren keskin muhalif söylemi, "Adil Düzen" gibi iddialı siyasal kavramları ve temsil ettiği kitlenin sosyopolitik farklılıkları gibi nedenlerle Cumhuriyet dönemi boyunca çevreden merkeze yürüyen en sıra dışı siyasal yapılardan biri oldu. Buna, sık sık gündeme gelen ülke dışındaki İslamcı hareketlerle ilişkiler de eklendiğinde, onun sadece demokrasi, laiklik gibi Batılı değerlere değil, ümmetçi anlayışı nedeniyle ulus devlet yapısına karşı da bir tehdit olabileceği ihtimali Cumhuriyet'in atanmış yöneticilerini ve merkez partilerini hep tedirgin etti. Dolayısıyla Milli Görüş Hareketi'nin, bu başlıktaki bir çalışma için hem hâlihazırda en uygun verileri sunan, hem de zıtlıklarla dolu tarihi ve söylemleriyle bünyesinde pek çok dramatik kıyas unsurları barındıran bir araştırma nesnesi olduğu sonucuna ulaşmak pek zor değildir.

Bu çerçevede öncelikle TCF, SCF ve DP üzerinden Türk siyasal yaşamındaki demokratikleşme çabaları ve bunların topluma yansıma biçimi; sonrasında ise Milli Görüş Geleneği'nin ortaya çıkışıyla Türkiye'de demokrasinin toplumsallaşma sürecindeki farklılaşma ele alınacaktır. Ağırlıklı olarak, Milli Görüş Hareketi'ni iktidara taşıyan RP'ye ayrılan ikinci kısımda, bu parti özelinde MGH'nin Türk siyasal yaşamında ve demokratikleşme sürecinde oynadığı rol tartışılacaktır.

II. BÖLÜM:

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA DEMOKRATİKLEŞME SANCILARI

Türk siyasal yaşamına ya da daha genel düzeyde herhangi bir coğrafyadaki siyaset ortamına bakarken, demokrasi kavramından söz edebilmek için çok partili bir siyasal yaşamın bulunması vazgeçilmez koşuldur. Zira demokrasinin olmazsa olmazları, seçme hakkına sahip vatandaşlar ile onların özgürce tercih edebileceği siyasal alternatiflerin varlığıdır. Demokrasinin bir olgu değil, kavram olarak bile gündeme gelmesinin zor olduğu 20. yüzyıl başı Osmanlı yönetiminden hemen sonra, yeni kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Batı kökenli siyasal kavram ve değerlere daha geniş bir yer verme iradesi sergiledi. Saltanatın ve hilafetin ilgası, Cumhuriyet'in ilanı, uzun süre tek parti ile devam edilse de, ilke olarak siyasal partilerin varlığının kabulü, Batılılaşma ve çağdaşlaşma yönünde inkılâpların gerçekleştirilmesi Cumhuriyet yönetiminin halk idaresine yatkınlığının belirtileriydi. Sonuçta arkalarında bir hanedan adı ya da soylular zümresinin desteği bulunmayan, daha çok toplumun orta ve alt kesimlerinden çıkarak genellikle askerî okullardan yetişmiş kişilerden oluşan Cumhuriyet idarecileri için en başta yönetimin meşruiyeti açısından ulus (halk) gücüne dayanmak en rasyonel tercih olarak yorumlanabilir. Üstelik Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Habsburg, Rus Çarlığı'nda da Romanoflar gibi son hanedanlıkların da I. Dünya Savaşı ile tarihe karışması ve Avrupa coğrafyasında ulus-

devletlerin, oluşumlarını neredeyse 50 yıl öncesinden tamamlamış olmaları Türkiye Cumhuriyeti'nin, geç de olsa, Osmanlı Devleti'nin küllerinden bir ulus-devlet olarak doğmasının nedenleri arasında sayılabilir. Ancak "çoğunluğun yönetimi" anlamındaki Cumhuriyet'i kuran ve halkı, kendi kendisini yönetmeye çağıran Kurtuluş Savaşı önderleri de bir bakıma ülkede yeni askerî-bürokratik elit kimliği kazanmış kişilerdi. "Yeni" bürokrasinin hiç de esnek olmayan yapısı, özellikle üç ana ilke çevresinde biçimlendi: Laiklik, cumhuriyetçilik ve ulusçuluk. Bunların kısmen de olsa tartışma konusu yapılması devlet terörünün ortaya çıkması için yeterliydi. Üç ilke bunları tamamlıyordu: Halkçılık, inkılâpçılık ve devletçilik."⁶ Görüldüğü gibi yeni ulus-devletin öngördüğü ve 1931'de CHF'nin programında yer alan bu ilkeler arasında "demokratlık" diye bir kavram yoktu. Insel'e göre, "İktidarın, laikleşme tasarısını eleştiren her tür gösteri karşısında derhal ve şiddet kullanarak tepki göstermesi Jöntürkler'in benimsediği temel siyaset anlayışından farklı değildi: Diktatörlüğe özgü yöntemler kullanılarak toplumsal değişimi dayatmak."⁷ O halde "Hakimiyet bilâ kayd ü şart milletindir"⁸ ifadesinde somutlaşan halkın kendi yönetimi üzerinde söz sahibi olması durumu, bizzat toplumsal bir talep ve onun sonucunda verilmiş bir mücadeleyle değil; yeni elitlerin daha sonra tebaaya bahşedeceği bir lütufla gerçekleşiyordu. Eğer demokrasi, mevcut toplumsal yapıyı dönüştürmek yerine onu esas kabul eden ve yönetim erkinin ve işlevlerinin belirlenmesinde halka söz veren bir rejim ise, "elitist bir toplumsal dönüşüm projesi ile demokratik kurum ve süreçlerin uyuşmazlığı ortadadır."⁹ Bununla birlikte demokratik yönetim yapılarının öncüsü olan Fransa ve bazı diğer Avrupa ülkelerinde yaşanan çatışmaların ve kanlı süreçlerin, Türkiye gibi demokrasinin devlet kontrolünde ve tedrici olarak topluma ve siyasal yaşama zerk edildiği örneklerde, yerini daha yumuşak bir geçiş dönemine bıraktığı da

6. INSEL Ahmet, *Düzen ve Kalkınma Kışkırcısında Türkiye*, Ayrıntı Yayınları, İst. 1996, s. 119-120.

7. Age, s. 120.

8. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1. madde, 20 Ocak 1921.

9. DAĞI İhsan D., *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, Boyut Kitapları, İst. 1998, s. 188.

bir gerçektir. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği günlerde, Türkiye'de yukarıdan "bahşedilen demokrasi"nin toplumsal talepleri karşılamada yetersiz kaldığı, dış dünyadaki konjonktürel koşulların da etkisiyle çok partili siyasal yaşam ortaya çıktı. Bugünden bakıldığında DP'nin siyasal yaşamda yerine getirdiği en önemli işlevlerden birinin, devlet eliyle uygulanan kısmî demokrasi ile toplumda beliren yönetime katılım ihtiyacının iki ucunu buluşturmak olduğu söylenebilir. DP olayında görüldüğü gibi demokratikleşmenin çift yönlü bir işlevi vardır; bir yandan çevrecil-dinsel gruplar taleplerini siyasal merkeze iletirken ve aynı zamanda sisteme muhalefetlerini açığa vururken, diğer yandan da demokratikleşme ile bu çevrecil muhalefet sisteme entegre olma sürecine girmektedir.¹⁰ Türkiye toplumunda demokratik bir dip dalgaya ve halk hareketine dayanan siyasal taleplerin örgütlenecek yönetim merkezini dönüştüreceği günleri görmek için ise belki DP'nin uzantıları şeklinde nitelenebilecek olan Adalet Partisi ve Anavatan Partisi'ni; ama daha çok Anadolu'nun muhafazakâr orta sınıf sanayici-burjuvazi kitlelerinin dayanışması olarak ortaya çıkan Milli Görüş hareketinin uzun vadedeki sonuçlarını beklemek gerekecektir.

Türkiye'de II. Meşrutiyet döneminden başlayarak kurulan tüm siyasî partilerin yönetici kadroları, dar anlamda asker-sivil bürokratlardan oluşmuştur.¹¹ Cumhuriyet döneminde 1945'e kadar kurulan 24 parti arasında yönetici kadrosunu siyasî-bürokratik elitin oluşturmadığı tek örnek olarak Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi sık sık zikredilir.¹² Ne var ki Demirağ'ın yol arkadaşı Cevat Rifat Atilhan'ın emekli bir general, kendisinin de memleketin kalburüstü işadamlarından olması bu savı tartışmalı hale getirmektedir. Aynı şekilde diğer yol arkadaşı Hüseyin Avni Ulaş, I. Meclis'te Erzurum milletvekili olarak yer almıştı. Hüseyin Avni Bey, II. Grup içindeki en ateşli hilafet ve saltanat yanlılarından ve Mustafa Kemal muhaliflerinden olsa da, sonuçta sadece mebus

10. Age, s.188.

11. KAÇMAZOĞLU H. Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İst. 1998, s. 148.

12. Age, s. 148.

kimliğiyle bile, çevreden çok merkezin yakınında yer tutmuş bir siyasetçi konumundadır. Demokratik kültürün, sınıf ayrışmasının ve siyasal partiler yoluyla yönetime katılma anlayışının henüz yerleşmediği saltanat döneminde ve onu izleyen Cumhuriyet'in ilk yıllarında karizmatik liderlerin söz sahibi olduğu bir toplumsal atmosferde, yönetici kadroların asker-sivil bürokratlardan oluşması aslında doğal bir sonuçtur. Bu durumda Cumhuriyet döneminde çok partili ortamın tam anlamıyla mümkün olduğu 1945'e kadar kurulan partileri birbirinden ayıran en önemli fark, onların "muvazaalı" ya da "müsaadeli" olup olmamaları noktasında ortaya çıkmaktadır. İkisi de hüsrarla sonuçlanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası girişimlerini birbirinden ayıran temel özellik de ilkinin mevcut iktidar merkezinden izinsiz, ikincisinin ise Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in bizzat telkiniyle muvazaalı olarak kurulmuş olmalarıdır. Yoksa TCF ile SCF'nin kurucu şahsiyetlerinin toplumsal kökenleri ve sınıfsal aidiyetleri bakımından birbirlerinden pek bir farkı bulunmamaktadır. Genel seçime girmediği ve herhangi bir kitle-sel örgütlenme gerçekleştirmeye fırsat bulamadığı için, TCF'nin toplumsal tabanının demokrasiyle ilişkisini analiz etmeye imkân sağlayacak sosyolojik verilere sahip değiliz. SCF ise kısacık siyasal yaşamında katıldığı tek seçim olan 22 Ekim 1930 belediye seçimlerinde geniş halk kesimlerinden ilgi görmüş olmasına rağmen, Ahmet Ağaoğlu'nun deyişiyle, seçimleri "her yerde tabiatıyla Halk Fırkası"¹³ kazanır. Zira Ağaoğlu'na göre, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kazandığı çoğunluk "halktan gelmeyip, polis ve jandarma ile bunların hakikî reyler yerine sahte reyler koymalarından" ileri gelmiştir.¹⁴ Burada da SCF tabanının demokrasi kavramı ile tanışıklığına ilişkin bir bilgiye ulaşmak mümkün görünmemektedir. Yalnızca sayıları gün geçtikçe artan bir CHF'den memnuniyetsizler kitlesinin varlığı ve halkın yeni siyasî alternatiflere yönelme isteği göze çarpmaktadır. Sonda söylenecek olanı başta söylemek gerekirse, toplumun bir kesiminin arzuladığı

13. AĞAOĞLU Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İst. 1994, s. 93.

14. Age, s. 93.

CHF dışında farklı bir siyasal idarenin iktidara gelmesi için demokrasiye bir “araç” olarak ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tahlilde demokrasi, bizzatıhi özünde bulundurduğu değer ve nitelikler nedeniyle değil; iktidarı ele geçirmek bakımından işlevsel ve mantıklı bir kullanım değerine sahip olması nedeniyle kendine yer bulabilmektedir. O halde daha kullanışlı olsaydı, bir başka kavram ya da siyasal araç da pekâlâ demokrasinin yerini alabilirdi, demek yanlış olmasa gerektir.

TCF: Kurtuluş Savaşı Önderlerinin Yol Ayrımı

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından sonra yaşanan ilk resmî siyasî muhalefet girişimi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşu, bugünden bakıldığında çok partili siyasal yaşama geçiş konusunda bir adım oluşunun yanı sıra, bir bakıma milli mücadele önderlerinin kendi aralarındaki kişisel sorunlar ve siyasal ayrışmalarla da yakından ilgilidir. Anadolu bağımsızlık hareketinin başladığı 1919 Mayısından itibaren başta Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım (Karabekir) Paşa olmak üzere, Fevzi (Çakmak) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Fethi (Okyar) Bey, İsmet (İnönü) Paşa, Refet (Bele) ve Rauf (Orbay) beyler gibi Osmanlı İmparatorluğu’nun önde gelen genç ama savaş tecrübesine sahip askerleri zaman içerisinde Mustafa Kemal’e katılmışlardı. Elbette bu katılımlar, Mustafa Kemal’in önderliğinin baştan kabul edildiği anlamına gelmiyor; özellikle son Osmanlı Meclis-i Meb’usa-nı’ndaki Felah-ı Vatan grubunun izlediği (ki bu grubun başında Rauf Bey bulunmaktaydı!) politikalarda ve mücadelenin yürütülmesi sırasında taktik düzeyinde¹⁵ farklılıklar görülüyordu. Hatta Sakarya Meydan Muharebesi’nin galibinin belli olacağı 15 Eylül 1921’e kadar önderler kadrosunun zaafa uğraması için umutla kenarda bekleyecek olan İttihatçıların eski lideri Enver Paşa’nın dengeleri değiştirme ihtimali de yok sayılamazdı. 1921 sonuna kadar geçen sürede ipleri elinde tutan Mustafa Kemal’e karşı, yıl

15. ZÜRCHER Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayıncılık, İstanbul: 1992, s. 31.

sonunda İngilizlerle imzalanan esirlerin mübadelesi anlaşması sonucu Malta'daki İttihatçıların serbest bırakılması üzerine, Büyük Millet Meclisi'nde ilk muhalefet hareketinin temelleri atılmıştı. Birinci Meclis'te her konuda ortak bir ses çıkaramasa da, özellikle Mustafa Kemal'in diktatörlüğe ve mutlakiyet rejimine doğru gitmesinden endişe eden İslamcı, muhafazakâr, liberal, saltanatçı ve milliyetçi üyeler, heterojen yapıda bir grup oluşturdular; buna sonradan İkinci Grup adı verildi. Ancak İkinci Grup hareketi içinde Milli Mücadele'nin askerî önder kadrosundan hemen hemen hiç kimse açıkça yer almadı. 12-13 Nisan 1923 tarihlerinde İstanbul'da Cavit Bey'in evinde toplanan İttihatçı Kongre'nin de siyasetçi ve aydınlardan mürekkep bir siviller koalisyonu şeklinde oluştuğu göz önünde bulundurulursa, şahsî meseleler dışında askerî önder kadro içinde ciddi bir ayrışmadan bahsetmek zordur. Bununla birlikte Mustafa Kemal ve önder kadronun geri kalan üyeleri arasındaki mesafenin git gide açılması ve sonuçta Halk Fırkası'ndan ayrı bir hizip oluşturmaya kadar varmasında anahtar konumda bulunan kişi, özellikle Rauf ile aralarında kişisel husumet bulunduğu bilinen İsmet Paşa'dır. Bilindiği gibi, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı heyetinin başında bulunan Rauf Bey, Heyet-i Vekile Reisi olarak Lozan'a kendisinin gönderilmesini istiyor ve Mondros'taki imzasıyla zihinlerde bıraktığı olumsuz imajı silmeyi arzuluyordu. Fakat Mustafa Kemal'in Hariciye Vekili İsmet Paşa'yı Lozan'a yollamayı uygun görmesi üzerine, Rauf Bey'in sıkıntısı artmış ve Lozan'dan dönen heyetin karşılanması öncesi "Heyet-i Vekile Riyasetinden istifa eylemesi şartı ile" Sivas seyahatine çıkmıştı.¹⁶ Bundan baş-

16. Mustafa Kemal bu konuyu Nutuk'ta şöyle belirtir: "Efendiler, Heyeti Murahhasamız vazifesini ikmal ettikten sonra, Ankara'ya avdet etmek üzere, yolda bulunuyordu. Herkes Heyeti Murahhasayı yakından takdir etmek için tehâlük gösteriyordu.... Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey, Meclis Reisisanisi bulunan Ali Fuat Paşa ile birlikte, Çankaya'da nezdime geldiler. Rauf Bey; ben, dedi, İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun istikbalinde bulunamam, müsaade ederseniz, muvasalatında, Ankara'da bulunmamak, dairei intibahiyemde bir devir yapmak üzere, Sivas istikametinde seyahate çıkayım. Rauf Bey'e, bu tarz-ı hareketine bir sebep bulunmadığını, burada bulunmak, İsmet Paşa'yı bir Hükümet Reisine yaraşır surette kabul etmek ve vazifesini hüsn-ü ikmal ettiğinden onu şifahen de

ka İsmet Paşa, milli mücadelenin başlamasından neredeyse 1 yıl sonra İstanbul'dan Ankara'ya gelerek (1920 ilkbaharında) askerî önder kadro arasında Anadolu hareketine en son intisap eden kişi olmuş; ancak buna rağmen, daha kıdemli askerlerin arasından sıyrılarak Garp Cephesi Kumandanlığı'na atanmıştı. Ayrıca İnönü'de kazandığı iki muharebe ile Lozan başarısı, onun etrafındaki husumet halkasının derinleşmesine yol açmıştı. Cumhuriyet'in ilanından sonra Halk Fırkası içinde ve çoğunlukla devlet yönetiminde (Fethi Okyar'ın 1924 Kasımının sonundan Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said isyanına kadar süren kısa dönemi hariç) ikinci adam olması, radikal önlemler almaktan çekinmemesi ve Mustafa Kemal'in kendisine yönelik rekabetçi duygular beslemediğine emin olduğu tek askerî kişilik olması¹⁷ İsmet Paşa'yı Cumhurbaşkanı nezdinde hep bir adım öne çıkarmıştı. Buna karşılık, Saltanatın ilgası sırasında gerek Vahdettin'in antipatik konumu, gerekse Hıyanet-i Vatanîye kanununa yapılan eklemenin "caydırıcı" etkisiyle askerî önderler arasında pek gün yüzüne çıkmayan rahatsızlıklar, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in "âni ve hazırlıksız ilanı" sırasında "Sabık Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey"nin Tevhid-i Efkâr ve A. Emin Yalman'ın Vatan gazetesine verdiği 1 Kasım 1923 tarihli mülakat ile belirmeye başladı: "... Cumhuriyet şeklinin ani surette takarrür ve ilan edilmesine gelince icra vekilleri riyasetinden infikâkim tarihine kadar -ki Ankara'dan müfarekatım tarihidir- bu hususta ciddi bir teşebbüsten haberdar değildim.... Bilahare şekl-i cumhuriyetin bir günde takarrür ettirilerek ilanı, halkça gayr-i mesul zevat tarafından tertip edilen bir şeklin emr-i vaki halinde ihdas edildiği fikri ve endişesi hâsıl oldu."¹⁸

Ankara'ya dönüşünde Meclis'te tam anlamıyla cumhuriyetçilik sınavına tabii tutulan Rauf Bey, bir yandan cumhuriyetçi olduğu-

takdir ve tebrik etmek muvafık olacağını söyledim. Rauf Bey, kendime hâkim değilim, yapamayacağım dedi ve seyahate çıkmak hususunda ısrar etti. Heyeti Vekile Riyasetinden istifa eylemesi şartı ile seyahatine muvafakat ettim." M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İst. 1981, C. II, s. 707-708.

17. ZÜRCHER, age., s. 81.

18. CEBESÖY Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, C. II, s. 42. Ayrıca: ATATÜRK M. Kemal, *Nutuk*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İst. 1981, C. II, s. 732-739.

nu ispata çalışırken; diğer yandan Kâzım (Karabekir) Paşa ile birlikte Halife Abdülmecid Efendi'yi ziyaretleri konusunda İsmet Paşa'nın sert itham ve uyarılarına maruz kalır. "Tarihin herhangi bir devrinde bir halife, zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse, o kafayı behemehal koparacağız!" diyerek bir yıl önce saltanatın ilgası sırasında Mustafa Kemal'in yaptığı ikna edici(!) konuşmayı hatırlatan bir konuşma yapan İsmet Paşa, sözlerinin sonunda Rauf Bey'e açıkça safları belirleme çağrısında bulunur: "...Fırkamızın haricinde ve Mecliste, bizimle karşı karşıya gelmek kararı mı verecekler? Karar kendilerine aittir."¹⁹

Bu açık meydan okuma neticesinde durumun ciddiyetini anlayıp geri adım atan Rauf Bey, bir yandan da Kâzım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) gibi önderler ile sık sık bir araya gelip Mustafa Kemal'in tek adam olma eğilimlerinin nasıl önlenebileceği konusunda görüşmelerde bulunurlar. 10 Kasım 1923 günü Birinci Ordu Kumandanı Kâzım (Karabekir), İstanbul'da, "cumhuriyete taraftar olmakla birlikte şahsi saltanata karşı"²⁰ olduğunu açıklamasıyla geniş yankı uyandırır. Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanı üyelerinin yurttan kovulması; mahkemelerin ve eğitim sisteminin birleştirilerek laikleştirilmesi kararlarının alındığı 3 Mart 1924'te ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yerine 20 Nisan 1924'te yeni anayasanın kabulü sırasında muhaliflerin pek sesi çıkmaz. 9 Eylül'de İzmir'in kurtuluşunun ikinci yıldönümünü kutlamak için kentte bulunan Kâzım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy) ve Rauf (Orbay), Rauf'un annesinin evinde buluşarak bir parti kurma konusunu tartışırlar²¹ ve beş maddelik bir karar listesi ortaya çıkar. Burada en dikkat çeken kısımlar, "inkılapların bir şahsa veya zümreye imtiyaz vermek için" kullanılmaması, "Cumhuriyet'in bir şahsın veya zümrenin idaresine alet edilmesine engel olunması" ve "Mecliste aynı fikirleri paylaşan arkadaşlarla" birlikte hareket edilmesini içeren ifadelerdi. Bu sıra-

19. Age, s.50.

20. Age, s.54.

21. CEBESÖY Ali Fuat, *Siyasî Hatıralarım*, s. 95.

da Mustafa Kemal, adı Rauf Bey ile özdeşleşen Hamidiye zırhlısına binerek, muhalefetin en yoğun medya ve toplum desteğini bulduğu İstanbul'a uğramadan hatta "selam vermeden" Boğaz'dan Karadeniz'e açılır ve sırasıyla 16, 19 ve 20 Eylül tarihlerinde Trabzon, Samsun ve Giresun'da konuşmalar yapar. Yine bu kentlerden Trabzon'un Enver Paşa'yı en fazla destekleyen yerlerden biri ve Birinci Meclis'teki İkinci Grubun önde gelen muhalif isimlerinden, maktul gazeteci Ali Şükrü Bey'in memleketi olması sembolik öneme sahip kabul edilebilir. Gezi sırasında Mustafa Kemal'in konuşmalarının ana temasını, memleketi idare etme sorumluluğunun, "unvanı Halk Fırkası olan Cumhuriyet fırkasına" ait olduğu, yeni bir parti kurulması için gerekli şartların oluşmadığı, "alelade fırkacılık" demek olan tefrika fikrine memleketin ve milletin huzur ve emniyet şartlarının müsait olmadığı tezleri oluşturur.

18 Ekim'de Ankara'ya dönüşü sırasında Cumhurbaşkanı'nı karşılayanlar arasında Rauf ve Adnan (Adıvar) Beyler yoktur²² ve bu Mustafa Kemal için, bir bakıma kılıçların çekilmesi anlamına gelir. 26 Ekim günü Kâzım (Karabekir) Paşa'nın Birinci Ordu Müfettişliği'nden ve 30 Ekim'de Ali Fuat Paşa'nın Konya'dan Ankara'ya gelerek İkinci Ordu Müfettişliği görevinden istifa etmesi Mustafa Kemal'in Nutuk'ta "Paşalar komplosu"²³ diye nitelediği olayın başlangıcıdır. Üstelik bu sırada, 9 Ekim'de İngiltere Kürdistan ve Musul sorunları nedeniyle Türkiye'ye iki günlük bir ultimatom vermiş ve Güneydoğu'da Nasturi isyanı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de canı sıkılan Mustafa Kemal -teşekkülünden 6 ay sonra- 1924 Anayasası'nın, devlet memurluğu ile milletvekilliği görevlerinin aynı anda bir kişide toplanamayacağı hükmü uyarınca, özellikle asker vekillerin memuriyet ile vekillik arasında tercih yapmalarını ister. Bunun üzerine Refet Bey ve Cafer Tayyar Paşa da askerlikten istifa ederek Kâzım (Karabekir) ve Ali Fuat Paşalar ile birlikte hareket etmeye başlarlar. Kasım başında yeni kurulan İsmet Paşa hükümeti -muhaliflerin hükümeti toptan düşürme riskini göze alamayacağını hesap ederek- Mübadele, İmar ve İskân

22. ATATÜRK, age, s. 763.

23. Age, s. 762-764.

Bakanlığı hakkında verilen bir gensoru önergesini bütün kabineye teşmil eder ve bu stratejide başarılı olur. Ancak bu olaydan sonra Refet, Rauf ve Adnan Beylerin başını çektiği bir grup milletvekili Halk Fırkası'ndan istifa eder. Bu arada yeni bir partinin kurulacağını kestiren Halk Fırkası yönetimi, 10 Kasım'da toplanarak adını "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirir ve "cumhuriyet" ibaresinin tek başına muhalefetin eline geçmesine engel olur.

17 Kasım 1924'te Dâhiliye Vekili Recep (Peker) Bey'e resmen başvuruda bulunan TCF heyetinin omurgası -o sırada Erkan-ı Harbiye Reisi olan Fevzi (Çakmak) Paşa ile CHF'deki istifalar sonrası Heyet-i Vekile Reisliğini bırakan İsmet Paşa'nın yerine Cumhurbaşkanı tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Ali Fethi (Okyar) Bey dışında- milli mücadelenin çekirdek kadrosunu teşkil eden komutanlardan oluşuyordu. Buna göre, 29 vekilin katıldığı TCF'nin kurucu kadrosu, Aralık başında Birinci Ordu Müfettişliği görevini, istifasından 1 ay sonra halefine ancak devredebilen Kâzım (Karabekir) Paşa'yı fırka başkanı seçer. Katib-i Umumiliğe Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Reis-i sânilige Adnan (Adıvar) ve Rauf (Orbay) Beyler seçilmiştir.

Böylece Türkiye'nin ilk çok partili demokratik yaşama geçiş girişimi olarak kabul edilen TCF tecrübesi, aynı zamanda milli mücadele döneminin önder kadrosu içinde de ilk ciddi ayrışmayı ortaya çıkarır: Bir yanda Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, diğer yanda Kâzım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar Paşalar ile Rauf (Orbay) Bey vardır. Bir ara arabuluculuğa soyunan Refet (Bele) Bey ile kendisine yeni hükümeti kurma görevi tevdi edilen Fethi (Okyar) Bey ise ayrı partilerde bulunmalarına karşın ılımlı tavırlarını muhafaza edeceklerdir. Ancak Şubat 1925'te Şeyh Said isyanı patlak verir. Sonrasında gensoruyla düşürülen Fethi Bey'in Paris'e yollanması ve İsmet Paşa'nın yeniden Heyet-i Vekile reisliği görevine gelmesiyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile İstiklal Mahkemeleri tekrar kurulur. "Dini görüntü altında ayaklanmanın ve dini siyasete alet etmenin vatana ihanet olduğu" hükmü, Hiyanet-i Vatanîye Kanunu'na eklenirken; programında "dini inançlara saygılı olunacağı hükmü bulunan TCF, "irticar kış-

kırttığı” gerekçesiyle 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılır. Bundan 1 yıl sonra da aralarında milli mücadelenin önder kadrosundan Kâzım (Karabekir), Ali Fuat, Refet ve Cafer Tayyar Paşaların bulunduğu kişiler İzmir suikastı nedeniyle İstiklal Mahkemesi’nde yargılanır ve Mustafa Kemal’in araya girmesiyle idamdan kurtulurlar. O sırada yurtdışında bulunan Rauf Bey, gıyabında 10 yıl sürgün cezası alır ve 1933 affıyla yurda dönebilir. TCF’nin kurucu ekibinde yer alan Rüştü Paşa, İsmail Canbulat, Halis Turgut gibi çoğu eski İttihatçı olan 15 kişi, Mustafa Kemal’in sabık silah arkadaşları kadar şanslı değildir; idama mahkûm edilirler. Böylece, Takrir-i Sükûn ile başlayan TCF muhalefetini temizleme hareketi, İzmir suikastı ile son bulacak; 12 Ağustos 1930’da Mustafa Kemal’in bizzat isteğiyle kurulacak olan Serbest Fırka’ya gelinceye kadar siyasal muhalefet olmayacaktır. Zaten o zamanlar, siyaset sahnesinde, TCF’yi kurmuş olan milli mücadele önderlerinden de hiç kimse kalmamış olacaktır.

İsmet Paşa’nın Sivas Nutku ve Fethi Bey’in İzmir Mitingi Üzerinden Bir SCF Okuması

Çok partili siyasal yaşam ve bu ortamda çeşitli toplum kesimlerinin yönetim faaliyetine katılımı demokrasilerin olmazsa olmaz koşuludur. Yönetime gelen partiler, devlet sisteminin işlemlerini sağlayan kurum ve kuruluşların yanı sıra, halk iradesinin belli oranlarda yansıdığı parlamentonun görüş ve kararlarını da dikkate alarak icrada bulunurlar. İcra süresinin bitiminde ise seçim yoluyla halkın oyuna başvurulur ve çıkan sonuç, devlet yönetiminin seçilmişlerden oluşan kısmının belirlenmesine yarar. Bu nedenle demokratik siyasal yaşam, yönetici ile halk arasındaki bağın çeşitli şekillerde kurulmasını ve sürdürülmesini gerektiren bir ortamdır. Bu çerçevede siyasal partiler “dolaylı” ve “doğrudan” olmak üzere başlıca iki tür yönetime başvururlar. Dolaylı yöntemlerin başında basın-yayın ortamı üzerinden kitlelere ulaşan bildiriler, görsel malzemeler, haberler, yorumlar gelmektedir ve bunların “geniş” bir yüzeye yayılan fakat uzun vadede “derin” bir etki ve dö-

nüşümü sağlayacak yoğunluktan uzak oldukları söylenebilir. Doğrudan yöntemler ise yüz yüze görüşme şeklinde gerçekleşen ev toplantıları, meydan mitingleri, esnaf ziyaretleri gibi başlıklar altında toplanmaktadır. Bu ikinci türden iletişim faaliyetlerinin, birincisine göre daha “dar” bir alanda fakat kısa vadede “derin” bir etki uyandırma gücüne sahip olduğu ve kitleleri herhangi bir amaç doğrultusunda harekete geçirmek konusunda daha sıkı bağlar kurulmasını sağladığı düşünülebilir. Doğrudan iletişim yöntemlerinin kullanılması, haliyle, daha çok kişisel çaba ve sabır gerektirmektedir. Bununla birlikte, bu yöntemi sistemli ve ısrarlı bir biçimde kullanan siyasal yapıların örgütlü ve sağlam bir yapılanmayı gerçekleştirmek konusunda daha önde oldukları görülmektedir. Örnek olarak, 30 Ekim 1918’de resmen başlayan işgal günlerinde İstanbul’da kaldığı süre içerisinde, dolaylı bir iletişim yöntemi benimseyerek, *Minber* adlı bir gazete çıkaran Mustafa Kemal’in, sonrasında bu teşebbüsten vazgeçerek Anadolu’ya gitmesi ve Samsun, Amasya, Erzurum, Sivas gibi bölgelerde, işgale karşı örgütlemeye çalıştığı harekete katılım sağlamak amacıyla, halkla doğrudan iletişime geçmesi hatırlanabilir. Ardından başlayan dönemde Celal (Bayar) Bey (Galip Hoca), Mehmet Akif, Halide Edip (Adıvar), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) gibi isimlerin de bulunduğu etkili hatipler mitingler, vaazlar ve toplantılar yoluyla toplumsal örgütlenmenin başarısında rol oynamışlardır.

Hatırlanacağı üzere, Cumhuriyet tarihinin yasal planda ilk siyasal muhalefet girişimi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924’ten 3 Haziran 1925’e kadar, ancak 7 ay yaşayabilmişti. TCF’nin önce etkisizleşmesine ve ardından kapatılmasına giden süreç 1925 Şubatının başında Doğu illerinde patlak veren Şeyh Said ayaklanmasıyla başlar. İsyan başlayıncaya kadar iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası’nın hükümet reisi konumunda bulunan Fethi Bey ile TCF ileri gelenleri Rauf (Orbay) Bey, Kazım (Karabekir) ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşalar arasında –tabiri caizse– seviyeli bir iktidar-muhalefet ilişkisi yürütüldüğü söylenebilir. Ancak 4 Mart günü CHF parti grubunun Başvekil Fethi Bey yerine İsmet Paşa kabinesini getirmesi ve ardından Meclis’te Takrir-i Sükûn Kanunu’nun çıkarılarak İstiklal Mahkemelerinin yeniden

kurulmasına karar verilmesi TCF için sonun başlangıcı olmuştur. Bu süreç aynı zamanda, ılımlı liberal kişiliğiyle bilinen Fethi Bey'in de edilgen duruma düşürülmesinin başlangıcı sayılabilir; Fethi Bey, 27 Mart günü Paris Büyükelçiliği görevine başlamak üzere Türkiye'den ayrılır.

Türkiye'de siyasal yaşam, Kasım 1924 – Haziran 1925 ile Ağustos 1930 – Kasım 1930 tarihleri arasında varlıklarını sürdüren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası dışında, 1946 yılının Ocak ayına kadar tek partili olarak devam etmiştir. (İstisnaî olarak Ahali Fırkası, bazı sol parti kurma girişimleri ve Milli Kalkınma Partisi zikredilebilir. Ancak bunları, kaideyi bozacak derecedeki istisnalar saymak zordur). Dolayısıyla “parti üyelerinin devlet görevlerine getirildikleri, örneğin, bir vilayetteki parti başkanının kendi vilayetine vali olarak atandığı”²⁴ bir tek partinin bulunduğu ve onun da iktidarın sahibi olduğu bir devlet yönetiminde halk oyununun etki gücü sembolik düzeyde kalmakta; yöneticileri, toplumla sıkı bağlar kurmayı gerektirecek bir doğrudan iletişim yöntemini kullanmaya zorlayacak gerçek bir demokratik yaptırım imkânı bulunmamaktadır. Böyle muhalefetsiz bir ortamda gerçek anlamıyla ve biçimiyle bir meydan mitingi düzenlenmek doğal olarak gereksiz addedilmekte; halka hitap ancak zorunlu olarak bayram ya da açılış merasimleri nedeniyle mümkün olmaktadır. Ancak 1930 Ağustosunun başında önce Fethi Bey'in ve 3 gün sonra da Mustafa Kemal'in basın üzerinden birbirlerine yazdıkları “danışıklı” mektuplarla başlayıp aynı yılın 17 Kasım'ında zorunlu bir fesihle son bulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısa muhalefet dönemi, meydan mitingleri açısından zengin sayılabilecek bir zaman dilimidir.

1925 Martında Şeyh Said isyanına ve TCF muhalefetine karşı yeterince sert tepki vermediği için yerine daha radikal önlemler alacağı düşünülen İsmet Paşa'nın getirilmesiyle sefaret göreviyle yurtdışına çıkan Fethi Bey'in bir dahaki uzun süreli dönüşü 1930 Temmuzunda oldu. Aslında Fethi Bey'in amacı tatilini memleke-

24. AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 80.

tinde geçirmekti; fakat süreç farklı biçimde ilerledi: Gazi'nin Yalova toplantılarında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması kararı, adı, programı ve hatta önde gelen kurucuları belirlendi ve liderliği de Gazi tarafından Fethi Bey'e verildi. Öyle ki, Mustafa Kemal ve Fethi Bey fırkanın kuruluşunu kamuoyuna duyuran mektuplara birlikte son şeklini verdiler; ardından önce Fethi Bey'in bir parti kurarak siyaset sahnesine atılmak arzusunu belirten mektubu 11 Ağustos'ta; sonra da Gazi'nin "lâik cumhuriyet esası dâhilinde" bu partiye güvence veren cevabî mektubu 12 Ağustos'ta gazetelerde yayımlandı.

Kendisini CHF'nin solunda ve liberal olarak tanımlayan yeni fırka, kuruluşuyla birlikte İsmet Paşa hükümetinin 5 yıldır uyguladığı politikalara yavaş yavaş eleştiriler getirmeye başladı. Eleştirilerin odak noktası, o günlerde ağır sonuçlarını ülkede iyice hissettirmiş olan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın da etkisiyle, ekonomik ve malî konularda yoğunlaştı. O güne kadar uyguladığı politikalarda, muhalefetsiz olmanın da verdiği rahatlıkla, herhangi bir açık ideolojik referansa dayanma ihtiyacı duymamış olan CHF hükümeti, öteden beri tutarlı bir liberal olarak bilinen Fethi Bey'in Ağustos ayı içinde basına verdiği beyanatlarla muhalefetini gösterdiği konularda derli toplu ve sağlam bir tepki ortaya koymadı. Bu sessizlik hali, ta ki İsmet Paşa'nın Zafer Bayramı'na denk düşen 30 Ağustos 1930'daki Ankara-Sivas demiryolunun açılış töreninde vereceği nutka kadar sürdü. Başvekil İsmet Paşa'nın Sivas konuşması, hem SCF cephesinden gelen ve ağırlıklı olarak ekonomik konularda yoğunlaşan eleştirilere toplu bir yanıt özelliği taşımakta, hem de CHF'nin o güne kadar yürüttüğü ekonomi politikalarının ideolojik karakteri hakkında ilk kez açık bir tanımlamanın (devletçilik) zikredilmesi bakımından bir dönüm noktası olmaktadır.²⁵ Sivas'ta İsmet Paşa'nın, "Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz" ifadesi ılımlı da olsa "devlet-

Ahmet Ağaoglu'nun bu konuda yazdıkları ilginçtir: "...İsmet Paşa'nın Samsun'da (doğrusu Sivas olacak) irad ettiği nutuktan evvel, benim de o zamana kadar mensup olduğum CHF'nin devletçi olduğunu ne ben ve ne de kimse bilmiyordu. Bu nutuktan sonradır ki, fırka devletçi oldu. Fakat nutuk, yeni fırkanın (SCF'nin) tesisinden sonra söylendi." *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 41-42.

çilik” siyasetinin güdüldüğünün resmî ağızdan ilk kez ilan edilmesidir. Bu sözlerin devamında gelen, “Bizi bu istikamete sevkedenden bu milletin ihtiyacı ve bu milletin fitrî temayülüdür” cümlesi ise, kapağının iç kısmında Afet İnan imzası bulunan ama Mustafa Kemal tarafından yazdırıldığı konusunda kuvvetli işaretler taşıyan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabındaki “Türk milleti tab’an devletçidir” hükmünü açık bir şekilde çağrıştırmaktadır. Öncesinde, “Devlet denilen şeyin ne ile idare olunduğunu köy ihtiyarları hiç olmazsa bizim kadar bilirler. Bu memleketin her köyünde bir başvekil oturduğunu hesap ederek söz söylemeliyiz” diyerek hem demiryolu inşaatında “bilfiil” çalıştırılan köylülere demagogca bir selam yollayan, hem de kendisini eleştiren SCF mensuplarına söz söylerken dikkatli olmaları imasında bulunan İsmet Paşa, “Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir” sözleriyle de programında liberalizme yer veren SCF ile halk arasında mesafe olduğu izlenimi oluşturmaya denemektedir.

İsmet Paşa’nın hem bayram (Zafer Bayramı), hem de tören (Ankara-Sivas demiryolunun açılışı) münasebetiyle Sivas’ta yaptığı konuşma, Türkiye Cumhuriyeti siyasal tarihinde, bir iktidar partisi liderinin muhalefet partisini muhatap alarak düzenlediği ilk meydan mitingi olması bakımından da önemlidir. Ardından 4 Eylül günü İzmir’e giden Fethi Bey, pek de elverişli olmayan koşullar altında da olsa, bir gövde gösterisi yaparak 7 Eylül’de “Alsancak sitadyomunda” 50 bin kişilik “müthiş bir kalabalığa hitap” edecek²⁶ ve kamuoyunda beklendiği gibi,²⁷ İsmet Paşa’nın Sivas nutkuna cevap verecektir. Her iki mitingin de eleştiri-cevap özelliği taşımasından dolayı hemen hemen aynı temalar etrafında döndüğü ve liderlerin, özellikle o günlerde ağır sonuçlarını ülkede iyice hissettirmiş olan 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin de etkisiyle, ekonomik ve malî konularda yoğunlaştıkları görülmektedir. İsmet Paşa, “yedi seneden beri ıstırap çektiği” ve “gayri kabilî tehir millî vahdet, millî mevcudiyet, millî istiklâl meselesi ola-

26. Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.

27. Cumhuriyet, 2 Eylül 1930.

rak” gördüğü demiryolu hattının açılışı için, Ankara’dan, hattın öbür ucundaki Sivas gibi Anadolu’nun nabzını tutan bir kentte nutkunu söylerken, Fethi Bey ise, Başvekil’e cevap vermek amacıyla, Türkiye’nin pazar ekonomisine en çok açılmış bölgesi olan ve buhrandan da en çok etkilenmiş bulunan Ege’yi seçer.²⁸ O günlerde İstanbul’dan sonra ülkenin ikinci büyük kenti olan İzmir, aynı zamanda burjuvazisini oluşturmak konusunda en fazla mesafe alan, limanı ile Anadolu’nun Avrupa’ya ve denizaşırı ülkelere açılan ticaret kapısı konumunda bulunan ve mübadele meselesinin olumsuz etkilerini 1923’ten beri üzerinde taşıyan bir yerdir.

Her İki Konuşmada Ele Alınan Konular

İsmet Paşa’nın Sivas’ta, Fethi Bey’in ise İzmir’de yaptığı konuşmalarda, birkaç istisna dışında, ortak konuların dile getirildiği ve basında da beklendiği gibi²⁹ Fethi Bey’in nutkunun büyük kısmının İsmet Paşa’ya cevap vermek üzere hazırlandığı görülmektedir. Ancak İsmet Paşa’nın Sivas konuşması hem daha detaylı ve teknik bilgiler içerir, hem de süresi bakımından Fethi Bey’inkinden biraz daha uzundur. Bunda İsmet Paşa’nın, 5 yıldan fazladır Paris’te sefir olarak bulunan rakibine göre, ülkeyi daha yakından tanıması, siyasî tecrübeye sahip olması, sıcak politika ortamında ve doğrudan verilere ulaşabileceği iktidar mevkiinde bulunması gibi etkenler rol oynamaktadır. Her iki liderin de zaman zaman “halkı kazanmak” adına popülizme varan bir üslup kullandıkları, ancak yine yukarıdaki nedenlerden dolayı İsmet Paşa’nın bu konuda daha “başarılı” olduğu söylenebilir.

Demiryolları Konusu

İsmet Paşa’nın konuşmasının ilk temasını, Ankara-Sivas demiryolunun açılışı vesilesiyle, “şimendifer” mevzuu oluşturur.

28. Walter F. Weiker’den nakleden, TEKELİ İlhan, İLKİN Selim, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1983, s. 165.

29. Cumhuriyet, 2-3-4 Eylül 1930.

“Bugün eski ve asil Sivas tarihinin terakki ve iytilâya doğru başlıca yükselme noktasıdır” diyen Başvekil, şimendifer konusunu, “bu noktaya gelmek için yedi seneden beri ıstırap çektiğini”, “bezip bizar kaldığı günlerde hayata ve siyasete bu günü idrak etmek gayretiyle yapışıp sarıldığını” söyleyecek kadar varlık-yokluk meselesi haline getirmektedir. Öyle ki, Paşa’ya göre “şimendifer politikası millî devlete, bugün mü, yarın mı mülâhazasına tahammül olmayan, ilk, gayri kabili tehir millî vahdet, millî mevcudiyet, millî istiklâl meselesi olarak teveccüh etmiştir”. Dolayısıyla ona sadece ekonomik bir konu olarak bakıp demiryolunun vatan savunmasında oynayacağı stratejik önemi ihmal etmemek gerekir. 31 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinin “Eğer Ankara-Erzurum hattı olsaydı Avrupa Sakarya harbine girmezdi”, “Sivas hattı, müdafaanın düşmanı olan mesafeye karşı kazanılmış İnönüdür!” ve “İzmir’in muhafazası Sivaslının 24 saatte İzmir’e yetişmesile tahakkuk eder” ana başlıklarıyla haberleştirdiği nutukta, demiryolu siyaseti CHF ve İsmet Paşa açısından öncelikle askeri-stratejik bir konu olarak görülmekte ve başlıklardaki vurgulardan da anlaşılacağı üzere, serbest ticaret ve ekonomik faaliyetin merkezî yerlerinden biri olan İzmir’e stratejik göndermelerde bulunmaktadır. Bu bağlamda Fethi Bey’in cevap vermek için İzmir’i seçmesi ayrı bir anlam kazanmaktadır: “...Uyanıklık ve iktisadî inkişaf noktai nazarından memleketimizin en mühim bir cüz’ü olan İzmir’in gösterdiği bu kıymetli alâka programımızın pek isabetli olduğu hakkındaki kanaatimizi bir kat daha kuvvetlendirmiştir.” Buna göre, Fethi Bey’in sözlerinde stratejik vurgulardan ziyade ekonomik yönler baskın olmakta ve Sivas konuşmasının içerdiği göndermeye, yerinden bir cevap verilmektedir. Ayrıca konuşmanın başında ve sonunda “Gazi Hz.lerinin SCF’nin teşkili” ile ilgili “hassasiyet ve memnuniyetleri”nden söz eden Fethi Bey, bir bakıma partisini ve liderliğini CHF ve İsmet Paşa karşısında meşrulaştırma çabası içindedir.

Konuşmasının başında Gazi ile mektuplaşmaları sonucunda Serbest Fırka’nın ortaya çıktığına değinen Fethi Bey, “gayelerinin Cumhuriyeti ebedileştirmek” olduğunu söyleyerek, “tek fırkalı idarenin intaç ettiği mes’uliyetsizliği hoş görenler, bu yeni teşek-

külü menfaatlerine muvafık bulmuyorlar ve fırkamıza dil uzatmaktan geri kalmıyorlar” sözleriyle, SCF hakkındaki iddiaları cevaplamaya geçer. Bunların arasında “mürtecilik”, SCF’nin “Arap harflerini geri getireceği”, halka tekrar “fes giydireceği” ve “vergi-leri kaldıracağı” iddiaları bulunmaktadır; Fethi Bey hepsini reddeder, sadece “Halkın tahammülünü aşan bazı vergilerin tahfifi prensiplerimizdendir” der. Ardından partisinin demiryolu yapımına karşı gösterilmek istendiğini belirten Serbest Fırka lideri, “demiryollarının gerek vatan müdafaası, gerek iktisadi noktai nazardan faydasını inkâr etmek asla hatırımızdan geçmemiştir” diyerek demiryollarının “gayet ağır şartlarla yapılmakta” oluşuna karşı olduklarını, “halkın dışından, tırnağından güçlkle elde edilen” paraların dikkatli ve tasarruflu bir şekilde kullanılması gerektiğini söyler. Örnek olarak da demiryolu yapım işini yüklenen Belçika, İsveç ve Alman şirketleriyle yapılan “ağır” ve “kısa vade- li mukavelenamelerin bugünkü nesli tazyik etmesi”ni gösterir. Fethi Bey’in bu konuda son olarak söyledikleri ise, iktisat-demiryolu arasındaki nihai tercihi de ortaya koymaktadır: “Demiryolu yapmak ne kadar ehemmiyetli ise iktisadi vaziyetimizi sarsıntıdan muhafaza etmek de o derecede mühimdir. Hatta diyebilirim ki bu ikinci vazife her şeyden üstündür.” Çünkü Fethi Bey’e göre demiryolu, askerî-stratejik, milli bir konu olmaktan çok iktisadî bir konudur ve iktisat faaliyetlerinin kapsamı içerisinde yer alan iş-lerden biridir.

Liberalizm-Devletçilik Tartışması

Sivas nutkunda, “Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir” ifadesiyle, Fethi Bey’e ve programında liberalizme yer vererek kendisini CHF’nin solunda, liberal olarak tanımlayan SCF’ye yüklenen İsmet Paşa, aynı zamanda halk ile liberaller arasında mesafe olduğu izlenimi oluşturmaya çalışmaktadır. Devamında “Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikrî temayüldür”³⁰ diyerek -ılımlı da olsa- “devletçilik” siya-

setinin güdüldüğünü resmî ağızdan ilk kez ilan eden Başvekil, bu siyaseti şu soruyla savunur: “Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlıyacağı bir şey midir?” Oysa CHF hükümeti, o güne kadar uyguladığı politikalarda, muhalefetsiz olmanın da verdiği rahatlıkla, herhangi bir açık ideolojik referansa dayanma ihtiyacı duymamıştır. İsmet Paşa, ayrıca, “Devlet denilen şeyin ne ile idare olunduğunu köy ihtiyarları hiç olmazsa bizim kadar bilirler. Bu memleketin her köyünde bir başvekil oturduğunu hesap ederek söz söylemeliyiz” diyerek hem demiryolu inşaatında “bil-fiil” çalıştırılan köylülerin gönlünü okşamakta, hem de kendisini eleştiren SCF mensuplarına söz söylerken dikkatli olmaları imasında bulunmaktadır.

İzmir nutkunda, CHF'nin devletçilik siyasetinin “Sivas nutkunda tebarüz” ettiğini belirten Fethi Bey'e göre, bununla kendi liberal siyasetleri arasındaki en önemli fark SCF'nin “iktisat âmillerini ve istihsal kuvvetlerini rencide etmemek hususunda” göstereceği itinadan ibarettir. Başvekilin yaptığı liberalizm tanımını doğru bulmayan Fethi Bey, onu şöyle tanımlamaktadır: “Liberalizm mesleği devlete ait olan vazifeleri devlete ve millet efradına ait olan vazifeleri de şahsî teşebbüslere terkeden ve bu teşebbüslerin inkişafına engel olacak müdahaleleri asla tecviz etmiyen bir meslektir.” Fethi Bey'in liberalizm anlayışı, sermayenin serbest gelişmesine engel olunmaması ve girişimcinin devlet müdahalesinden bağımsız olarak işler yapabilmesine imkân verilmesi şeklindedir ve bunu, “Avrupa'nın bugünkü inkişafı”nın temel neden-

30 “Fikrî temayül” ifadesi, konuşmayı aktaran bazı gazetelerde “fitrî temayül” şeklinde yer almaktadır. Bu kısımda kaynak olarak alınan Cumhuriyet gazetesinin 31 Ağustos 1930 tarihli nüshası da “fikrî temayül” ifadesini kullanmaktadır. Ancak nutkun ve o günkü tartışmaların “Türk milletinin doğası veya yapısı” ile ilgili bağlamı göz önünde bulundurulduğunda, “fitrî temayül” tamlaması daha akla yatkın gözükmemektedir. Ayrıca aynı yılın başlarında Afet İnan'a Mustafa Kemal tarafından kaleme aldırılan ve daha önce bahsi geçen Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabındaki vurgu şöyledir: “Türk milleti tab'an devletçidir.” Bu çerçevede tab' ve fitrat arasındaki semantik ilişkinin, tab' ile fikir arasındaki ilişkiye kıyasla daha güçlü olduğu dikkate alınabilir.

leri arasında saymaktadır. Buna göre devlet, ancak bireylerin tek başına yapamayacağı işler söz konusu olunca devreye girmeli; insanlar da her şeyi devletten bekler duruma düşürülmemelidir.

Ecnebî Sermaye

İsmet Paşa yabancı sermaye karşıtlığı ithamlarına verdiği cevaplarda köktenci bir yabancı sermaye karşıtı görüntüsü sergilemez; o güne kadar yabancı sermayeden yeterince yararlanılmamasının gerekçesi olarak elverişsiz siyasal koşulları ve bu koşullar altında gelecek dış sermayenin daha çok zarar getireceği argümanını işler. Ona göre, “uzun vadeli ecnebî istikrazı ile şimendifer yapmanın mümkün olmayışı”nın sebebi şudur: “...bir milletin gayri kabili tehir olan millî ihtiyacının temini evveleminde o devletin hazinesinde aranmak gayri kabili içtinaptır... Eğer menfaat fikri âlemi tahrik edecekse sizin sabırsız ve bir gün teahhura tahammülsüz bir vaziyette görünmeniz, onu ne kadar ağır şerait talebine teşvik eder! Bu aramalar ve bu pazarlıklar sizin için bir gün teahhuru caiz olmıyan işi, senelerin tesadüfüne terk etmez mi?” Aynı zamanda “Avrupa’nın mahrum edildiği bütün imtiyazları Türk milletinin geçireceği malî buhranlar sayesinde kâmilten istirdat etmek ümidinde” olduğunun “en salâhiyettar ağızlardan” kendi yüzüne söylendiğini belirtmeyi ihmal etmeyen Paşa, böylece Lozan’da Lord Curzon ile aralarında geçen meşhur pazarlığa atıfta bulunmakta ve “Lozan kahramanı” imajını canlı tutmayı denemektedir.

Öte yandan İsmet Paşa “şimendifer programı”nın çeşitli aşamalarının Belçikalı, İsveçli, Alman şirketlere vermeyi denediklerini anlatır. Ne var ki bunlar değişik nedenlerle başarısız olmuştur. Bu şekilde yabancı sermayeye karşı özde ve ideolojik bir düşmanlığı bulunmadığını, ancak pratik nedenlerle ona karşı çıktığını hissettirmeyi amaçlayan Paşa, muhalefetin bu kozunu da zayıflatmaya çalışır: “...Müsait şeraitle gelen parayı reddedecek kadar ıstıktan anlamaz değilim.” Ardından Paşa, kökten bir yabancı sermaye karşıtı olmadığını ve sermayenin hangi şartlarda olumlu bir etki yapacağını şu sözlerle açıklar: “Bütün bu sözlerimden bu mem-

lekete hiç sermaye gelmeyeceği manasını çıkarmak isteyenler çok aldanırlar. Sermaye, muhtaç ve zayıf bir iklime bizzat vaz'iyet etmek için gelir. Sermaye, gözü kararmış aç bir halde olmayan, millî mevcudiyeti, millî istikrarı her tereddütten azade bulunan kuvvetli bir muhite makul şeraitle girer.”

Fethi Bey ise İsmet Paşa'nın “Para geldi de kabul etmedim mi?” şeklinde aktardığı sözlerine cevap verirken, mevcut ortamda dış borç alınmasının mümkün olmadığını kendisinin de bildiğini, bu nedenle “Başvekilin bu yoldaki sualini hangi muarızlarına tevcih eylediğini” anlayamadığını belirtir. Dış borç alınmasının hükümet tarafından yerine getirilecek birtakım şartlara bağlı olduğunu ve aslında bu şartların sağlanması halinde borç almaya gerek kalmadan yabancı sermayenin başka yollardan ülkeye gelebileceğini söyleyen Fethi Bey, faizlerin aşırı yüksek oluşunun halk üzerindeki olumsuz etkilerinden bahseder. Burada hem yabancı sermayenin gelmesi için koşulların oluşmadığından söz etmek, hem de faizlerin yüksek oluşunu eleştirmek çelişkili bir açıklama gibi görünmektedir. Çünkü zaten gerekli koşullar oluşmamışken, bir de faizlerin düşürülmesi yabancı sermaye açısından ortada cazip bir gerekçe bırakmayacaktır. Aslında Fethi Bey, bu gerçeği elbette bilmektedir; zira devamında şunları söyler: “Başka yerlerde pek ucuz faizle iktifa eden sermaye memleketimize ne için gelmiyor. Bunun sebebini ben de öğrenmek isterdim.” Fakat yabancı sermayenin gelmemesi konusunda CHF yönetimini eleştirirken, faizlerin yüksekliğinin dile getirilmesi, konuşmanın bu bölümünde “kalabalığı kazanmaya” yönelik bir popülizm olduğunu düşündürmektedir.

Tekeller Konusu

İsmet Paşa'nın “büyük varidat menbalarımızdan birisi” diye tarif ettiği inhisarlar genellikle özel şirketlere devredilmişti ve bu inhisar kuruluşlarına aynı zamanda satışlar üzerinde de tekel imtiyazı tanınmıştı.³¹ Böylece millî burjuvazi oluşturmak adına CHF yandaşları kişilerin eline verilen bazı devlet tekelleri, SCF ve li-

31. AVŞAR Abdülhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi, İstanbul 1998, s. 79–80.

deri Fethi Bey tarafından hayat pahalılığının temel nedeni olmakla suçlanmaktaydı. Sivas nutkunda, sırasıyla tuz, tütün, müskirat, kibrit, barut-fişek-tabanca, posta-telgraf-telefon ve liman inhisarlarına tek tek değinen Başvekil, zaman zaman demagojiye kaçan, zaman zaman da alaycı bir hal alan üslubuyla bunları savunur:

(Tuz inhisarı) “Hangi memlekette yoktur? Bu memlekette kaç zamandan beri vardır; bunu ben mi koydum?”

“Eğer içki çok pahalı geliyorsa içmeyiniz. Sıhhatinizden kazanırız, varidattan kaybettigimize yanmayız”.

(Kibrit inhisarı) “Hayatta pek mi fazla pahalılık yaptı? Nihayet bunu koyan da ben değilim; bugünkü inhisarın muarız olan değerli arkadaşlarımdır.”

İzmir'deki konuşmasında parti programını örnek gösteren Fethi Bey, “posta, telgraf ve telefon, tuz inhisarlarından” bahsetmediklerini, “hatta tetkike muhtaç olan tütün inhisarının ilgasından dahi” söz etmediklerini anlattıktan sonra, kendilerinin sorunlu gördükleri tekelleri sıralar: “Biz liman inhisarının kaldırılacağından bahsettik ve ismen kalkmış ve fakat hükmen kalmış olan ve hayat pahalılığı üzerine mühim tesirler icra eden şeker ve petrol inhisarlarından bahsettik.” Bu bağlamda konuşmanın yapıldığı İzmir'in Türkiye'nin en önemli limanına sahip bulunması, petrol alışverişinin ağırlıklı olarak bu limandan gerçekleştirilmesi, bölgenin, ülkenin pancar yetiştirilen arazilerine ve şeker üretim tesislerine yakın oluşu dikkat çekicidir.

Malî Yönetim ve Vergiler

CHF hükümetine yöneltilen en esaslı eleştirilerden ve SCF'ye halk nezdinde olumlu bir konum kazandıran konulardan biri malî siyaset ve onun içinde yer alan vergilerdi. Tahsil-i Emval Kanunu'nun bazı hükümleri vergi borçlarını ödemeyenlerin hapsini öngörüyor, yürürlükteki İcra ve İflas kanunu da benzer hükümler içeriyordu.³² Aynı şekilde demiryolu inşaatında bölge halkından vergi veremeyecek olanlara bilfiil çalışma mecburiyeti getirilmişti. SCF yanlılarının bu ve benzeri uygulamaları hedef alan

32. Age, s. 75.

açıklamaları İsmet Paşa'nın Sivas'ta gündemindedir: "Zannediliyor ki, şimendiferden vazgeçmek pahasına vergiyi hafifletmek tılsımı bu milleti baştanbasa teshir edecektir. Böyle ümit besliyenlerin yalnız kendilerini aldatan hayalleri rikkatımı tahrik ediyor." Ardından "âşarı kaldırdığımız zaman samimî olarak tereddüt ve itirazı biz köylülerden gördük" diyerek politik üslubunu konuşturan Başvekil, ihtiyar heyetlerinin "bu kadar büyük bir vergiden sarfınazar edilmesi nedeniyle devlet adına endişe ettiklerini" sözlerine ekler.

Fethi Bey, Başvekilin, vergi yükü gibi, devletin en önemli görevlerinden birini "mütehasısların üzerine atarak teknik bir mesele" gibi geçiştirmeye çalıştığını söylemektedir.³³ SCF liderine göre, kendilerinin kaldırılmasını değil hafifletilmesini istediği vergiler, üretim maliyetlerini yükselterek rekabet gücümüzü zayıflatan, ihracatımıza sekte vuran ve hayatı pahalılaştıran vergilerdir. Oysa Başvekil, bunları görmezlikten gelerek, SCF'nin yüklenmediği iddiaları kendince reddetmekte ve cevaplamaya çalışmaktadır. Ayrıca yedi seneden beri uygulanan malî politikayı "bir muvaffakiyet harikası" olarak ilan etmenin yersiz olduğunu³⁴ belirten Fethi Bey, Başvekile "son sene zarfında ne kadar iflâslar vuku bulduğunu ve yalnız kazanç vergisinden dolayı ne kadar ticaret-hanenin kapandığını sormak" istediğini; "bir malî siyasette muvaffakiyet" olup olmadığını "o siyaseti idare edenlerin iddia"larının değil, istatistiklerin ispat ettiğini ekler.

Son olarak, Sivas nutkunda sözü geçmeyen mübadiller meselesi üzerinde konuşan Fethi Bey, "yarım milyona yakın" vatandaşın mülkiyet ve tasarruflarının kesin olarak tespit edilmemesi nedeniyle doğan keşmekeşin ülke ekonomisine zarar verdiğini sözlerine ekler ve İzmirli'lere iltifatta bulunduktan sonra, Mustafa Kemal'in, Serbest Fırka'nın kurulması hakkındaki "hassasiyet ve memnuniyet"ini belirterek nutkunu sona erdirir.

İsmet Paşa'nın Sivas nutkunda ise Fethi Bey'in İzmir nutkunda sözü edilmeyen ya da genişçe ele alınmayan "borçlar meselesi"

33. TEKELİ, İLKİN, age, s. 167.

34. Age, s. 167.

(düyun-u umumiye), köylüyü ve yerli sanayii himaye politikaları, 1923-28 arası Türkiye'nin "mütaleası", "Müdafaai milliye" ve "teslihat" masrafları", "millî para" politikası, "millî nüfus meselesi" gibi konular da yer almaktaydı. İlk kez Fethi Bey'i "muhterem muarızım" hitabıyla hedef alan Paşa, "iktidar mevkiinin asla teşnesi olmadığı"nı ve burada "milletin vekillerinin itimadı" ile durduğunu söyler. Konuşmanın sonunda ise "yedi senede alınan neticelerin" ve "böyle muazzam eserler çıkarabilmenin ancak büyük Devlet Reisinin iktidarı dâhilinde" olabileceğini eklemeyi ihmal etmez: "Bu muazzam eser, Gazinin Türk milletine yaptığı sayısız hizmetlerin bir yenisi, bir güzeldir."

Bu iki mitingin ardından, bir yanda Gazi ile CHF'nin, diğer yanda Fethi Bey ile SCF'nin bulunduğu kutuplaşmanın oluşmasına ve SCF'nin 2,5 ay sonra kendi kendisini feshetmesine yol açacak sürecin başladığı söylenebilir. Sivas nutkunun önemi, yıllardır muhalefetsiz kalmış olan CHF'nin canlanmasına ve icraatlarını savunmak konusunda ikna edici argümanlar geliştirmeye çalıştığı bir iktidar-muhalefet sürecini idrak etmeye başlamasına neden olmasıdır. İsmet Paşa böyle bir süreç için düğmeye basarken en uygun zamanı ve yeri bulmuştur: 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın 7. yıldönümünde Ankara-Sivas demiryolu hattının açılış töreni. Fethi Bey de ekonomik olumsuzluklardan en fazla etkilenen kentli, tüccar sınıfın ve hükümet politikalarından rahatsızlık duyan aydınların görece fazla sayıda bulunduğu, ülkenin ticarî bakımdan Batı'ya açılan kapısı olan liman ve ticaret kenti İzmir'i seçmekle anlamlı bir tercih yapmıştır.

Her iki lider de, ağırlıklı olarak ekonomiyi merkeze aldıkları konuşmalarında, iktidarın zayıf karnı olarak görülmeye müsait başlıkları değerlendirmektedir; ancak bu konuşmalarla başlayan sertlik dönemi, Serbest Fırka'ya değil, iktidar partisi CHF'ye yarayacaktır.

Sivas ve İzmir mitingleri için yapılabilecek bir başka değerlendirme ise, liderlerin konuşmalarının hem halkla yüz yüze bir iletişim sağlanması açısından "doğrudan", hem de konuşma metinlerinin tamamının dönemin önde gelen gazetelerinde yayınlanarak mekânda hazır bulunmayan kitleye de ulaştırılması açısından

“dolaylı” iletişim yönteminin bir arada kullanılmış olmasıdır. Bu bakımdan söz konusu mitingler, pek çok deontolojik metinde kendisine “demokratik ortamı kurma ve zenginleştirme misyonu” yüklenen kitle iletişim araçlarının Cumhuriyet’in 7. yılında etkin bir biçimde kullanımına birer örnektir. Ancak gerek Sivas, gerekse İzmir mitingi gibi doğrudan iletişim yöntemlerinin kullanıldığı ortamlarda bile tamamen sorunsuz bir iletişim faaliyetinin mümkün olmayabileceğini gösteren olaylar vardır.

Mesela elektronik haberleşme sisteminin henüz bulunmadığı bu ortamlardan Sivas nutkunda, İsmet Paşa’nın sözleri, kürsüye yakın bir konuma yerleştirilmiş olan gazeteciler tarafından daktilo ile zapta geçirilmektedir. Paşa’nın belki de tarihi bakımından en önemli sözlerinin yer aldığı devletçilikle ilgili kısmı, elimizdeki kaynaklarda farklı biçimlerde yer almaktadır. Acaba İsmet Paşa, “Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve milletin fitrî temayülüdür” mü demiştir, yoksa “fıkrî temayül” ifadesini mi kullanmıştır? Ortaya çıkan sonuç, tarihi ve siyasal açıdan çok büyük bir değişikliğe yol açmayacaksa da, bu soru araştırılmaya ve en azından gerçeğe saygı bakımından doğru cevaplanmaya değer bir sorudur.³⁵

35. İkinci örnek ise, Fethi Bey’in İzmir mitinginde hazır bulunan A. Tufan Yazman’ın Abdülhamit Avşar’a anlattığı bir olaydır:

“...Devrimleri henüz kabullenmemiş olan birçok softalar, Fethi Bey’in eski gelenekleri tekrar geriye getireceği, devrimleri ortadan kaldıracağı, şapkayı atıp fesi iade edeceği söylentilerini çıkarmışlar ve propagandaya başlamışlardı... Fethi Bey, bu söylentileri kesinlikle yalanlamak üzere ağzını açtı. Lider, sözlerinin Conker tarafından tekrarlanabilmesi için kelimeleri birer ikiye söylemek zorunda kalmış ve bakınız bu usul ne acı bir olaya sebep olmuştur:

Fethi Bey- Bazı kimseler!...

Nuri Conker- (Daha yüksek sesle tekrar ederek) Bazı kimseler!...

Fethi Bey- Bizim!...

Conker-Bizim!...

Fethi bey- Şapkayı atıp...

Conker- Şapkayı atıp...

Fethi Bey – Tekrar fesi getireceğimizi...

Conker - Tekrar fesi getireceğimizi!...

İşte tam bu sırada halk, cümlelerin tamamlanmasını beklemeden (Şapkayı atıp fesi getireceğimizi...) lafını duyar duymaz, büyük uğultularla:

TCF örneğinde olduğu gibi SCF'de de bir kavram ve olgu olarak demokrasinin siyasal tartışmalarda merkezi bir yer işgal etmediği, yöneticiler ve halk tarafından ulaşılması gereken bir hedef olarak pek de nitelenmediği anlaşılmaktadır. Zaten SCF'nin kuruluşu, Türk siyasal tarihinin demokrasi tecrübesi açısından önemli bir olay olmakla birlikte Teziç'in deyimiyle "halktan gelen, tabandan gelen bir hareketin ürünü değildir; ortaya çıkışı suni bir olaydır."³⁶ CHF'nin ve dönemin devlet idaresinin temel ideolojik referansını yansıtan 6 ok ilkesi içinde demokrasiye ayrıca bir yer verilmemiş olması, Cumhuriyet'i kuran hâkim kadro açısından da demokrasinin öncelikli ve olmazsa olmaz bir kavram ve ihtiyaç olarak değerlendirilmediğinin bir göstergesi sayılabilir. Daha çok cumhuriyet, liberalizm(serbestilik), devletçilik, laiklik, halkçılık, inkılâpçılık gibi kavram örgüleri etrafında şekillenen politikalar ve yürüyen tartışmalar görülmekte; çoğu kez Cumhuriyet sözcüğü, olumlu Batılı değerler olarak gruplanabilecek liberalizm ve demokrasiyi de içeren bir tür şemsiye kavram gibi algılanmaktadır. "Çok partili siyasal hayat" tamlamasının ya da bugün de pek çok kez karşılaşıldığı şekilde Cumhuriyet kavramının Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir bakıma demokrasi sözcüğünden anlaşılan manayı ve işlevi karşılamak amacıyla kullanıldığı düşünülebilir. Örneğin Çetin Yetkin'in yorumuna göre, Mustafa Kemal için cumhuriyet, sadece devlet başkanının göreve gelmesinde izlenen yöntem şeklindeki dar anlamıyla ve teknik bir terim değildir.

Yaşsa Fethi Bey, diye bağırmağa ve 50 bin kişinin belki 45 bini başlarındaki kasket ve şapkaları yere çalıp... çiğnemeğe başladılar. Stadyumu bir anda yerden yükselen bir toz bulutu kapladı. (SCF erkanında) büyük bir telaş başladı. Fethi Bey renkten renge giriyordu. Nuri Conker ve arkadaşları bağırıyor, tepiniyor... halkı uyarmağa çalışıyordu. Bu karışıklık birkaç dakika sürmüştü... Ve... sonunda Nuri Conker'in son derece gür sesi Alsancak stadyumunun havasını cınlattı:

Arkadaşlar!... Yanlış anlaşıldı, cümleyi tekrar ediyoruz, dinleyin!...

Fethi Bey ve onu duble eden Nuri Conker yine deminki gibi kelimeleri birer ikişer tekrarlayarak cümleyi şu şekilde tamamladılar:

Bazı kimseler, bizim şapkayı atıp tekrar fesi getireceğimizi zannediyorlar. Yanılıyorlar. Gazi'nin inkılapları devam edecektir!..." AVŞAR, age, s. 118-119.

36. TEZİÇ Erdoğan, 100 Soruda Siyasi Partiler, Gerçek Yayınevi, 1st. 1976, s 249

Mustafa Kemal, Cumhuriyet'i "Millet hâkimiyetini en mütakâmil şekilde tecelli ettiren bir rejim"³⁷ olarak tanımlamaktadır. Burada cumhuriyet sözcüğü yerine demokrasi konulduğu takdirde de tanımın anlamını koruması mümkün gözükmemektedir.

Mahmut Goloğlu, Serbest Fırka'nın kurulma sürecini başlattığı sırada, "toplumdaki genel hoşnutsuzluğun gerçek nedenini Mustafa Kemal Paşa görmüş, tek doğru ve güçlü tedbirin çok partili siyasal hayat olacağı kanısına varmıştı"³⁸ der. Aynı günlerde Mustafa Kemal, Fethi Bey ve İsmet Paşa'ya şunları söylemektedir: "Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır; fakat dâhil ve hariçten bize diktatör nazariyle bakıyorlar. Geçen sene Ankara'yı ziyaret eden Alman muharrirlerinden Emil Ludwig bana şekl-i idaremi hakkında tuhaf sualler sormuş ve diktatörlüğümüze kanaat ederek geri dönmüş ve bu kanaatini de yazmıştır. Hâlbuki ben cumhuriyeti şahsî menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum... Mesele memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi deruhte etmelisiniz."³⁹ Bu sözlerde de cumhuriyet ile kastedilmek istenenin demokrasiye daha yakın bir anlam içerdiği sezilmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal diktatör olarak anılmaktan açık bir biçimde korkmakta ve bir an önce çok partili siyasal hayata geçilerek özellikle Batılıların diline doladığı bu suçlamadan kurtulmak istemektedir. Fakat henüz zamanla cumhuriyet kavramından anlamını geri alacak ve kimi zaman onun karşısı haline getiriliverecek olan demokrasi sözcüğünün irapta mahalli var gibi gözükmemektedir. Söz konusu olan daha çok olumsuz bir tepkiyi karşılamak, bir suçlamayı bertaraf etmek kaygısı ile üzerinde kafa yorulan çözüm arayışlarıdır. Bu arayışlar da en fazla liberalizm, çok partili siyasal hayat ve cumhuriyet kavramları üzerinden yürümektedir.

37. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, s. 322.

38. GOLOĞLU Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri* (1924-1930), Ankara 1972, s. 276.

39. OKYAR Ali Fethi, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Feshedildi?*, 1st. 1987.

DEMOKRAT PARTİ ve “DEMOKRASİ”

Türkiye’deki partili siyasal yaşama göz atıldığında, partilerin düşünsel temelleri olan ve teorik çerçevesi özenle hazırlanmış kurumlar değil; çoğunlukla pratik gerekçelere dayanan ya da kişisel anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan kurumlar oldukları görülür. Bu yüzden 1908’den beri ve de Cumhuriyet dönemi boyunca günümüze kadar süregelen bir ideoloji(sizlik) sorunu hep gündemde olmuş; cumhuriyetçi-demokrat, sağ-sol, muhafazakâr-liberal, hatta milliyetçi kavramları parti içinden veya dışından kişilerce birbirlerinin yerini alacak ve zaman zaman kendi aralarında çelişecek biçimde kullanılabilmektedir. Örneğin, bugün uluslararası sosyalist platformlarda Türkiye adına bulunan Cumhuriyet Halk Partisi’nin sol ideoloji ile ilgisi sık sık tartışma konusu olabilmekte; öte yandan kuruluşu sırasında eski İstanbul İl Başkanı Alaattin Büyükkaya’nın ağzından “liberal ve demokrat bir parti” olduğu duyurulan AK Parti, daha sonraları kimlik sorununa çözüm ararken muhafazakâr demokrasi kavramının içini doldurmak amacıyla sempozyumlar düzenleyebilmektedir. Bir de siyasal partilerin icraatlarına bakılacak olursa, söz konusu düşünsel/ideolojik temel konusunun daha da içinden çıkılmaz, bilinen ölçütlere göre sınıflandırılmaz bir hal aldığı görülecektir.

Cumhuriyet döneminin başından 1946’ya kadar, CHP iktidarı-na muhalif olarak kurulan partilerin, özellikle iktisadî alana dair politikalar konusunda, liberal bir vurgu taşıdıkları söylenebilir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924), Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930), Milli Kalkınma Partisi (1945) ve Demokrat Parti (1946) liberalizmi söylem bazında öne çıkaran muhalefet partileridir. Elbette bu partilerin liberal bir kimlik taşıdıklarını ilan etmelerinde CHP’nin ne olmadığı sorusuna verilen cevap ile toplumun beklenti ve ihtiyaçlarının hangi yönde oluştuğuna dair edinilen kanaat etkili olmuştur. Ayrıca 19. yüzyıl başından beri “hürriyetçilik” ve “serbestî taraftarlığı” gibi sözcüklerle tercüme edilen liberalizm kavramının ilk anda kitlelere cazip gelecek bir anlamı

ihtiva ettiği de gözden kaçırılmamalıdır. Muhalif parti kurucularının kendi ideolojik ve toplumsal zeminlerini tespit edebilmele-ri açısından iktidardaki CHP'nin açık bir tanımının yapılabilmesi önemli bir gerekliliktir. Çünkü karşılarında bir yandan Cumhuriyet'in kurucusu, inkılâpların başlatıcısı ve yılmaz savunucusu olan, laikliğe tartışmasız bir kararlılıkla sahip çıkan, diğer yandan özellikle İsmet Paşa'nın öncülüğünde içe kapanık, demokrasi sözcüğüne pek sıcak bakmayan, tek etnik kimlik konusunda hassas, Sivas nutkunda (30 Ağustos 1930) "iktisadiyatta mutedil devletçi" olduğunu açıklamış bir parti vardır. Dolayısıyla CHP, hem muhafazakâr ve milliyetçi, hem modern ve yenilikçidir; şekil olarak da yıllarca tek parti kalmakla diktatörlük suçlamalarına, TCF, SCF, Ahali Fırkası, Milli Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti gibi oluşumlara müsaade etmekle de demokratlık niteliklerine uygun görülebilecek bir parti konumundadır. Hatta Ahmet Ağaoğlu SCF'nin kuruluş aşamasında "Serbest" ismini nasıl aldığına değinirken, şaşırtıcı bir biçimde, "...eski Cumhuriyet Halk Fırkası liberalin liberali değil miydi?" diye sorduktan sonra "...İsmet Paşa'nın Samsun'da⁴⁰ söylediği nutuktan evvel, benim de o zamana kadar mensup olduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın devletçi olduğunu ne ben ve ne de kimse biliyordu" diye hayretini belirtir ve itiraz edecek olanlara Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Türklerin Hukuku Âmmesi başlıklı 29 maddelik bölümünü incelemelerini önerir.⁴¹ Gerçekten de CHF'nin rejimin temel kanunu kabul ettiği bu bölümde devletçilik kavramına tek bir atıf bile yoktur. Böylece CHF'nin pek çok sıfatına ek olarak Ağaoğlu bir de liberalliği ekler.

CHP'nin iktidarda bulunduğu 1923-1950 yılları arasında onun karşısına bir muhalefet partisi olarak çıkmanın zorlukları ve kolaylıkları bu tanımlanamazlık durumuyla yakından ilgilidir. Üstelik 1924'te liberal politikalar uygulayacağını ilan eden TCF'ye yi-

40. Daha önce de belirtildiği üzere Ahmet Ağaoğlu sehven Sivas yerine Samsun demektedir. Bu yanlışlığın kaynak alınan 1994 tarihli 3. baskıda bile halen düzeltilmemiş olması ilginç bir durumdur.

41. AĞAOĞLU, age, s. 41-42.

ne liberal kimliğiyle bilinen Fethi Bey'in katılmamış olması, aynı Fethi Bey'in 1930 yazında kurduğu SCF'ye de liberal Celal Bayar'ın uzak durması, o dönem Türkiye'sinde siyasetin -bugünden pek de farklı olmayarak- kuramsal boyutunun eksikliğiyle ve daha çok pragmatik gerekçelere dayanarak yapılıyor oluşuyla açıklanabilir.

Partilerin siyasî-ideolojik kimlik sorununa dair bir başka açıklama da, Demokrat Parti'ye gelinceye kadar Cumhuriyet döneminde kurulan partilerin hemen hemen aynı siyasî gelenekten ve benzer toplumsal çevrelerden gelen kişilerce kurulmuş olmasıdır. CHF, TCF ve SCF'nin kurucuları birbirine yakın dönemlerde askerî okullarda eğitim görmüş, İttihat ve Terakki Fırkası ile öyle ya da böyle ilişki içinde olmuş, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de birlikte bulunmuş kişilerdi. Bu konuyla ilgili olarak, Lozan sonrası ilk İsmet Paşa hükümeti kurulduğunda Ali Fuad Cebesoy'un ifadeleri dikkat çekicidir: "Bir kere şu hakikatin bilinmesinde fayda vardır ki, Milli Mücadele'de mesleği askerlik olarak vazife almış bütün arkadaşlar arasında şahsî meseleler ve ayrılıklar yoktu ve olamazdı. Çünkü az-çok farklarla hepimiz, aynı siyasî görüşlerin içinde yetişmiş idik. 1908'le 1919 arasında savaşı ve sakin hiçbir yılımız geçmedi. Harp kadar insanları birbirine kaynaştıran varlık yoktur. Milli Mücadele'de ise hepimizde yalnızca hâkim olan gaye, vatanın kurtuluşu idi." Nitekim 7 Ocak 1946'da DP'nin kuruluşuyla bir muhalefet partisinin ortaya çıkmasının CHP çevrelerinde çok ciddi bir kaygı uyandırdığını iddia etmek mümkün değildir. Bunda, 7 Haziran 1945'te verilen Dörtlü Takrir'den sonra geçen 7 ayın yeni bir parti kurulacağına dair zaten yeterince işaret vermiş olmasının yanı sıra, Feroz Ahmad'ın deyimiyle, Demokrat Parti'nin önderlerinin, vurgular farklı olmakla birlikte CHP'liler ile aynı temel felsefeyi savunan eski Kemalistlerden⁴² oluşmasının da rolü büyüktür.

42. AHMAD, age, s. 127.

Türkiye “Demokrasi” ile Tanışıyor

Çok partili bir siyasî yapıya dönülmesinin söz konusu olduğu 1930 yazında kamuoyunun gündeminde “liberal”, 1945 baharında ise “demokrat” bir parti beklentisi başköşeyi işgal ediyordu. Bu da CHP’nin ne olmadığı sorusuna verilen cevaptan doğan bir beklentiydi. Evet, CHP altı okta belirtilen ilkelere sadık; cumhuriyetçi, halkçı, devletçi, milliyetçi, inkılâpçı ve laik bir partiydi; onda bulunmayan ya da eksik biçimde bulunan sıfatlar ise liberallik ve demokrattı. 1930’da bir türlü sağlanamayan ekonomik refah ve 1929 Büyük Buhranı’nın ülkeyi saran olumsuz etkileri, 1945’te de benzer şekilde II. Dünya Savaşı ortamında uygulanan katı devletçi politikalar, her iki dönemde de topluma yayılan karamsarlık ve hoşnutsuzluk havasını dağıtacak çare olarak liberal veya demokrat bir partinin kurulmasını göstermekteydi. Ancak liberalizmi en saf haliyle, serbestlik ve hürriyet kavramlarıyla karşılayan halk yığınları 1930’da SCF’yi olduğu gibi, 1946’da kurulan Demokrat Parti’yi de CHP’den kaçılacak bir sığınak gibi kullanmışlardır. Dolayısıyla, o dönemde CHP’den daha radikal biçimde devletçilik yapacak bir siyasî parti kurulsaydı, toplumsal destek bulabilirdi, sorusunu göz ardı etmemekle birlikte, böyle bir partinin değil de Demokrat Parti’nin kurulmuş olması önemlidir. Zira 1945 Mayısı’nda yapılan bütçe oylamasında ret oyu kullanan 7 kişi arasında sonradan DP’nin kurucusu olacak “dörtler”in yanında CHP’nin “müfrit” kanadından eski Genel Sekreter Recep Peker de bulunmaktaydı. Elbette muhalif oluş gerekçesi dörtlerle aynı değildi; o, mevcut kabinenin devletin içinde bulunduğu iç ve dış sorunları çözebilecek durumda olmadığını düşünmekte ve daha radikal bir çizgiyi savunmaktaydı. Fakat savunduğu çizgi ayrı bir siyasal oluşuma dönüşme iradesi gösterseydi, toplumsal tabana sahip olmadığı için, halkın oylarına talip bir parti olarak muhtemelen ölü doğmuş olacaktı. Buradan, İsmet İnönü ve hatta dörtlerin temel kaygısının ne şekilde olursa olsun çok partili demokrasiyi getirmek olmadığı; daha çok, yaşanan toplumsal huzursuzluğu aşmak için halkın beklentilerini dile getirecek bir muhalefeti ihti-

yaç olarak gördükleri sonucuna ulaşılabilir. Bu durumda, eğitim düzeyi ve okuma yazma oranı henüz çok düşük bir kitleye hitap etmek üzere kurulacak bir partinin kendisine sıkı bir kuramsal çerçeve belirlemiş olması, entelektüel açıdan olumlu sayılsa da, siyasî açıdan kendi varlık nedenini ıskalayan bir adım olacaktı.

Demokrat Parti'nin kuruluş hazırlıklarının yapıldığı günlerde kendi ifadesiyle, “dörtlerle, onları yeni bir muhalefet partisi kurmaya teşvik için”⁴³ temasta bulunan Ahmet Hamdi Başar, “mutlaka bir fikir partisi kurulmalıdır” diye düşünenler arasındadır. Başar’a göre, Batı toplumlarında hürriyet, devletin yardımının reddedilmesiyle ortaya çıkmıştı ve hem ekonomik refahın, hem de demokrasinin kurulması için bir araçtı. Ancak farklı tarihi ve toplumsal şartlara sahip olan bizde hürriyetin entelektüel bir kavram olarak anlaşılması, bir amaç olarak benimsenmesi, “idealist ve inkılâpçı bir müdahaleyle hürriyet ve demokrasinin kurulup yaşatılması” mümkün olacaktı. Bununla birlikte Başar’ın Koral-tan’a 1945 Ağustosunun başında verdiği program taslağında yeni partinin adının “Cumhuriyetçi Parti”⁴⁴ olarak belirlenmiş olması cumhuriyetçi-demokrat sıfatları arasındaki o günkü algısal yakınlığa ve geçişkenliğe bir örnek olarak sayılabilir. Sonradan Celal Bayar, Refik Koral-tan, Fuat Köprülü, Adnan Menderes dörtlüsünden uzaklaşacak olan Başar, Menderes ile aralarında asıl sorunun kişisel uyumsuzluklardan kaynaklandığını hissettirecek ifadeler de kullanır; ama ayrılığın sadece düşünsel bir uzlaşmazlıktan kaynaklandığı bilinseydi bile, Başar’ın ümit ettiği türden bir “fikir partisi”nin kurulması, en başta, onun ısrarla üzerinde durduğu o günkü Türkiye’nin tarihi ve toplumsal şartlarına aykırı olmayacak mıydı? “İnkılâpçı ve idealist” hürriyet taraftarlığı, Türkiye gibi bir ülkede ancak yaptırım gücünü elinde bulunduran, devlet kurucu bir partinin, sandık korkusu taşımaksızın yapabileceği bir iş gibi görünmektedir.

43. Demokrat Parti'nin kurucu ekibiyle zaman zaman görüşen ama dörtlerin beşincisi olacakken çeşitli nedenlerle olamayan dört adam: Tevfik Rüştü Aras, Refik Şevket Ince, Hikmet Bayur ve Ahmet Hamdi Başar.

44. ALBAYRAK Mustafa, *Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti: 1946–1960*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 59.

Bir bakıma Türk siyasî yaşamında sırf ideolojik temele yaslanan partiler marjinal bir konuma itilmek kaderiyle karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye'deki siyasal-toplumsal pratik, hâlâ bir partinin kendisini tutarlı bir ideolojik ve entelektüel çerçevede tanımlamasını zorunlu kılacak olgunluk düzeyine ulaşabilmiş değildir. Bu yüzden TCF'nin, SCF'nin veya bugün AK Parti'nin yaptığı gibi, DP'nin de liberal olarak kurulup muhafazakârlaşması ya da popülizme yönelmesi daha geniş sosyo-kültürel bağlamlarda değerlendirilmesi gereken bir sorundur.

Peki, sonradan DP'nin kurucu kadrosunu oluşturacak olan Dörtlü, 7 Haziran 1945 günü TBMM Başkanı Kazım Özalp'e meşhur takriri sunarken CHP içinde takrir (önerge) **doğrultusunda** bir değişikliğin gerçekleşeceğine inanıyorlar mıydı, yoksa zaten CHP'den ayrılarak yeni bir parti kurmayı çok önceden kafaya koymuşlar mıydı? Doğrusu bu soruya kesin bir cevap vermek eldeki tarihi bilgiler ışığında mümkün görünmemektedir. Ancak Dörtlü Takrir'e kısaca göz atıldığında, önergeyi verenlerin bunun parti içinde kabul edileceğine inandıklarını söylemek zordur⁴⁵. Dört arkadaş, 12 Haziran günü önergenin mecliste tartışılması sırasında niyetlerinin "ayrı bir parti kurmak değil, CHP içinde demokratik bazı ıslahatlar yapmak" olduğunu ısrarla vurgular ve Bayar, bazı milletvekillerinden "Beğenmiyorsan git, ayrı parti kur!" cevabını alır. Ancak dörtlü takririn asıl önemi, II. Dünya Savaşı'nın bitimine denk gelen ve savaşı Demokratik Batı ülkeleri bloğunun kazandığının kesinleştiği günlerde, kamuoyunda demokrasi kavramını gündeme getirmesi ve Türkiye'de demokrasinin neden gerekli olduğunu açık bir ifadeyle özetlemiş olmasıdır. Buna göre:

1) "Türkiye Cumhuriyeti'nin daha ilk kuruluş yıllarından itibaren demokrasi esaslarına inandığı ve bunu demokratik bir Anayasa yaparak kanıtladığı,

2) Bu Anayasa'nın tanıdığı haklardan yararlanılarak hükümeti denetleme amacı ile iki defa çok partili sisteme geçmek için giri-

45. Age, s. 44.

şimde bulunulduğu, ancak bu girişimlerin başarısız olması nedeniyle istenen amaca ulaşamadığı,

3) İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz şartları nedeniyle, memleketimizde siyasi hak ve hürriyetlerin kısıtlandığı, ancak bu olağanüstü şartların bugün ortadan kalktığı ve memleketimizde de cumhurbaşkanlarından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülkeleri taşıdığı..." kısacası, ulusun demokratik bir siyasi rejim istediği"⁴⁶ vurgulanmaktadır.

Bu gerekçelerden hareketle yapılması önerilen şeyler ise, yeni yasal ya da anayasal düzenlemelerden çok 1924 Anayasası ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda tanımlanmış olan siyasi ve bireysel hak ve hürriyetlerin uygulamada da geçerli olmasının sağlanması isteniyordu. Bir anlamda CHP, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren kendisinin ortaya koyduğu hukuki çerçeveye fiiliyatta da uymaya davet edilmekte ve demokrasiyi geciktirmeyi gerektiren iç koşulların tamamen ortadan kalktığı; hatta "II. Dünya Savaşı'nın olumsuz şartları"na atıfta bulunularak dış koşulların demokratik bir Türkiye'yi zorunlu kıldığı ima edilmeye çalışılmaktadır.

DP, ismiyle müsemma olarak daha çok muhalefet dönemi olmak üzere "demokrasi" sözcüğüne her fırsatta vurgu yapmış, neredeyse adında taşıdığı cumhuriyet sözcüğüyle tanımlanır hale gelen CHP'ye nispet yaparcasına, demokratlıkla özdeşleşmiştir. Halk arasında da yıllardır tek parti iktidarının temsilcisi olarak bir bezginlik duygusu uyandıran CHP'nin karşısında demokratlık bir karşı değer olarak sembolleşmeye başlamıştır. Cem Eroğlu'un aktardığına göre, DP'nin birinci büyük kongresi nedeniyle 12 Ocak 1947 tarihli Cumhuriyet'te "Anahtar" başlıklı bir yazı kaleme alan Nadir Nadi, demokrasinin adeta tılsımlı bir sözcük haline gelmesini şöyle hicveder: *"Son zamanlarda yeni bir hayalin arkasına taşınmış bir halimiz var. Yurdumuzu, peri masallarında örneğini gördüğümüz, serin gölgelerinde bülbüller şakıyan bir gülistan yapmak hülyasına kapılmış gibiyiz. Demokrasi, sanki cennetin tılsımlı anahtarıdır. Birkaç basit kelimeyi kanunlarımızdan çıkarıp üç dört yeni*

46. Age, s. 44.

kaideye boyun eğiverdik mi, tıpkı yıllarca diyar diyar aradığı sevgilisine kavuşan bir eski zaman aşığı gibi, susuzluğu ile yanıp tutuştuğumuz saadet şerbetini bir anda kurumuş, çatlamış dudaklarımıza değdireceğimize inanıyoruz.”⁴⁷

Bugün bilc Türk toplumunun demokrasiden ne anladığı konusunda alınacak cevapların büyük bölümünün eksik, hatalı ya da doğru olsa bile basmakalıp tanımlamalardan öteye geçmediği göz önünde bulundurulursa, Nadi'nin alayla karışık eleştirilerinde haklılık payı olduğu düşünülebilir. DP'nin ideolojik bir araç olarak sıkça telaffuz ettiği demokrasi sözcüğü, toplumsal algı düzeyinde, evrensel içerimlerine uygun olmaktan çok 1923'ten beri süren ve 1939–45 arası savaş döneminde iyice otoriter bir nitelik kazanan CHP iktidarına yönelik olumsuz duygusal birikimin ürettiği bir karşı tepkiydi. DP'nin ortaya çıktığı Türkiye koşullarında demokratik bir toplumsal bilinçten söz etmenin fazlasıyla anakronik kaçacağı ortadadır; tersine DP'nin tabanı CHP karşıtlığı ve mağdurluğu noktasında uzlaşmış, fakat onun dışındaki pek çok konuda çıkarları ve dünya görüşleri çatışabilecek geniş, ama “fazla sağlam olmayan bir koalisyon”⁴⁸ dan oluşmaktadır: Büyük toprak sahipleri, kasaba eşrafı, iktidardan muzdarip dindarlar ile sayıları hızla artan tüccar ve sanayici kesim. İttihat ve Terakki yöneticilerinden başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında ivme kazanan “Türk burjuvazisi yaratma” projesi başarılı olsaydı, böyle bir sınıf, Batı'daki örneklerle uygun şekilde, sosyo-ekonomik talepleriyle sistemin demokrasiye geçişini toplumsal bir dinamığa bağlı olarak gerçekleştirebilirdi. Ancak Türkiye örneğinde “demokrasi bir üstyapı kurumu olarak, tepeden inme ve bürokrasinin kararıyla gündeme gelmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin demokrasi tarihi, toplumsal sınıfların bir kazanımı olarak değil, yöneticilerin algılama biçimleri ve izin verdikleri sınırlar çerçevesinde oluşmuştur.”⁴⁹

47. Nakleden: EROĞUL Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 89.

48. TOKER Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İst. 1970, s. 27.

49. KAÇMAZOĞLU, age, s. 23.

Bununla birlikte demokrasi ile toplumun karşısına çıkan DP'nin söyleminin tutması, Nadi'nin bahsettiği bu "tılsımlı kelime" sayesinde değil, o kelimedeki tılsım vehmedilmesinin önünü açan tek parti döneminin tekdüzeliği ile Türkiye'nin yüzünü çevirdiği Batı dünyasının çoğulcu ve demokrat bir ortama doğru gidişi arasındaki fark ile de bağlantılıdır. Savaş döneminde genellikle denge politikası izlese de, kromit satışı ve Boğazlar'dan Alman savaş gemilerinin geçişine izin verilmesi⁵⁰ olaylarında görüldüğü gibi, zaman zaman Nazi Almanyası ile yakınlaşan Türkiye, devlet yönetimi bakımından da totaliter ideolojileri temsil eden Nazi Almanyası ve Faşist İtalya'dan esinlenmişti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün "milli şef" ilan edilmesi (26 Aralık 1938), Milli Korunma Yasası'nın çıkarılması (19 Şubat 1940) ve baskıcı bir tarzda uygulanması, daha çok azınlıkların mal varlıklarını hedef alan Varlık Vergisi'nin çıkarılması (11 Kasım 1942), sefalet içindeki halka rağmen devlet memurlarının ayrıcalıklı muamele görmesi⁵¹ gibi konular bu esinlenmenin görünüşleri arasında zikredilebilir. Ancak savaşın bitimine doğru, "Demokrasi Cephesi"nin kazana-
cağının kesinleşmesi ve Sovyet diktatör Joseph Stalin'in "Elviye-i Selâse'nin (Kars, Ardahan ve Artvin) verilmesini, Boğazlarda Rus üsleri kurulmasını ve Montreux Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini" içeren notası Türkiye'nin rotasının Demokratik Batı dünyası olarak ortaya çıkmasını kesinleştirdi. Bugünden bakarak, Türkiye'nin demokrasiye geçişinin İsmet İnönü'nün kişisel etkisi ve CHP'nin kendi isteği ile değil, Sovyet baskı ve tehditlerine karşı Batı'nın desteğini alma politikaları ile ilgili bir durum olduğunu savunanlar vardır.⁵² Demokrasiye geçişte dış etkenlerin payını ihmal etmemekle birlikte, iç toplumsal dinamikleri tamamen yok sayan tek etkene indirgeyici yaklaşımların fazla iddialı, indirgemeci ve biraz da anakronik kalma tehlikesi taşıdıkları görülmek-

50. ALBAYRAK, age, s. 36.

51. Age, s. 25.

52. "Aslına bakılırsa, BM Anayasası kabul edilmemiş, Türk hükümeti liberasyon ve demokratikleşmenin baskısı altında kalmamış olsaydı, muhtemelen DP'nin sonu da tıpkı TCF ve SCF gibi olurdu." (KAÇMAZOĞLU, age, s. 29.)

tedir. Sovyetler Birliği'nin tehditkâr taleplerinin Türkiye'de Batılı demokrasilere yaklaşma zorunluluğu doğurduğu tarihsel gerçeklere uygun bir tespittir; fakat emin olamadığımız şey, demokratikleşme konusunda Batılı devletlerden resmî bir baskının gelip gelmediğidir. Ülkenin çok partili siyasal yaşama geçişinde rol oynadığı düşünülen bütün iç dinamikleri, sosyo-ekonomik gereksinimleri, hatta 15 yıl öncesinde devlet eliyle yürürlüğe konmak istenen SCF girişimini göz ardı etsek ve sadece ittifak kurulmak istenen Batılı demokrasilerin zorlayıcı etkilerini veri alsak, CHP yöneticileri ve Türkiye toplumu yine de demokratik siyasal yaşamı bir ihtiyaç olarak görür müydü? Belki de bu soru, DP'nin kuruluşuyla fitili ateşlenen çok partili düzeni ortaya çıkaran süreci bütünüyle kavrayabilmek için iyi bir beyin jimnastiğinin başlangıç noktası olabilir.

“Demokratlar”ın İktidarı

Cumhuriyet tarihinde hem muhalefette kalıp hem de iktidara gelme imkânı elde eden ilk siyasal hareket olan Demokrat Parti, trajik sonunu şimdilik değerlendirmeye almaksızın, demokrasi kavramını her şeyden önce adında ilk kez ve siyasal söyleminde sık sık kullanması nedeniyle verimli bir araştırma nesnesi olarak önümüzde duruyor gözükmektedir. DP, CHP'nin 27 yıl süren tek parti iktidarına ve özellikle II. Dünya Savaşı yıllarının olağanüstü koşullarında uyguladığı baskı yönetimine tepki duyan toplumsal kesimler ile parti içindeki muhaliflerin buluşma noktası olarak ortaya çıkmıştır. Sonuçta yönetici kadro bakımından merkezde yer alan, ancak eleştirdiği baskıcı, devletçi uygulamalar nedeniyle çevredeki geniş toplum kesimlerinin desteğini alabilen bir siyasal oluşum haline gelmeyi başaramıştır. DP'den hemen önce, 18 Temmuz 1945'te kurulan işadamları Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi, çok daha çevresel bir hareket olmasına rağmen, toplumun dar bir kesimini temsil eden sermayedar sınıfının sözcülüğüne soyunması ve basın tarafından karikatürize edilmeye

müsait uygulamalara imza atması gibi nedenlerle, DP ölçeğinde bir halk desteğine sahip olamamıştır. Örneğin, Demirağ ile birlikte Hüseyin Avni Ulaş, Cevat Rifat Atilhan gibi önderlerinin sık sık kebab partileri düzenlemeleri yüzünden MKP, basında “Kuzu Partisi” diye anılmaya başlanmıştır. Üstelik DP içinde Celal Bayar gibi Atatürk’ün dava arkadaşı olan ve başbakanlık yapmış, Refik Koraltan gibi devlet adamı vasfına sahip sembol isimler vardır. Bu da DP’nin hem halk tarafından daha ciddiye alınır bir hareket özelliği kazanmasını sağlamış, hem de ilk dönemlerinde asker-sivil bürokrat zümresi nezdinde yıpratıcı bir meşruiyet tartışmasına konu olmasını engellemiştir.

Bu araştırma boyunca DP’nin muhalefet ve iktidar dönemlerinde demokrasiye bakışını, demokratlıkla çelişen uygulamalarını tek tek ele alıp değerlendirecek değiliz. Zira DP’nin Türk siyasetinde demokrasinin yerleşmesine sağladığı katkılar ve aynı zamanda özellikle iktidarının ikinci döneminden itibaren imza attığı anti-demokratik uygulamalar zaten pek çok araştırmaya konu olmuş durumdadır. Ancak DP ve demokrasi ilişkisine dair akıld tutulması gereken üç konu vardır:

1) Başarısız TCF ve SCF girişimlerinden sonra DP, Türkiye’de çok partili siyasal yaşamın mümkün olabileceğini 14 yıllığına da olsa gösteren ilk örnektir.

2) DP, parti adında “demokrat” sıfatını kullanarak daha sonraki dönemlerde demokrasi kavramının Türk siyasetine temel bir referans olarak girmesini sağlamıştır.

3) Hukuken suçlu olup olmamalarının dışında, kamu vicdânında kabul görmeyecek biçimde yargılanan ve idama mahkûm edilerek asılan DP’nin lideri (Adnan Menderes) ve iki bakanı (Hasan Fahri Polatkan, Fatin Rüştü Zorlu) Türkiye’de kendilerinden sonra sağ siyasette yerleşen bir demokrasi geleneğine ilham vermişlerdir.

Bununla birlikte DP hareketi son tahlilde CHP’den kopan siyasetçilerin elinde yukarıda şekillenip zamanla tabana doğru inen, merkezden çevreye yayılan bir süreç izlemiştir. CHP’den farklı

olarak ise demokrasi kavramının Türk toplumunda yayılmasında etkin bir işlev görmüştür. Üstelik Cumhuriyet Halk Partisi'nin neredeyse tekeline aldığı cumhuriyet kavramı ile Demokrat Parti'nin kendisini özdeşleştirdiği demokrasi sözcüğü arasındaki pratikte ve halk arasında algısal düzlemde oluşan karşıtlığın kökenlerini bu iki partinin amansız iktidar-muhalefet serüveninde aramak boş bir çaba olmasa gerektir. Öyle ki bu karşıtlıkta, Mustafa Kemal'in dilinde hemen hemen demokrasi ile eş anlamlı bir sözcük konumunda bulunan cumhuriyet, CHP'nin tek parti iktidarında sergilediği yönetim tavrının etkisiyle, neredeyse jakobenizme yaklaşan bir anlam elde ederken; demokrasi de insanların, hukuki olup olmadığına pek itibar edilmeksizin her türlü taleplerinin karşılanmasını içeren fütursuz bir başıboşluğa savrulmuş gibidir. Dönemi değerlendiren kimi yabancı araştırmacıların dilinde DP ile CHP ayrımı, sanki demokrasi ve cumhuriyet birbirini nakzeden kavramlarmış gibi, "Demokratlar-Cumhuriyetçiler"⁵³ kısaltması şeklinde kendisini gösterebilmiştir.

53. AHMAD, age, s. 139.

III. BÖLÜM:

MİLLİ GÖRÜŞ: ÇEVREDEN GELEN “ZORAKİ” DEMOKRAT

İlk bölüm itibariyle ifade edilmeye çalışılan tespitlerden biri, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yaşamında demokrasi kavramının tek partinin topluma yaydığı bezginlik havasına karşı başvurulabilecek bir “araç” olarak gündeme geldiğidir. Hatta Osmanlı Devleti'nin son döneminde, “usul-ü meşveret” ve “hükümet-i meşruta” kavramları etrafında Ali Suavi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Said Nursî, Mehmed Akif gibi aydınlar tarafından dile getirilen demokrasi tartışmaları ve İslam-demokrasi ilişkisi, Cumhuriyet döneminde aynı canlılıkla sürmedi. Çoğu zaman doğrudan demokrasi kavramı üzerinden olmasa da, “hürriyet” ve “müsavat” gibi yakın kavramlar etrafında yürütülen demokrasi tartışmalarında, örneğin İslamcıların çıkardığı *Sırat-ı Müstakim*, *Beyanü'l-Hak*, *Hikmet*, *İttihad-ı İslam*, *Volkan*, *Tearüf-i Müslimin*, *Tasavvuf* ve *Muhibban* gibi dergi ve gazetelerde “meşrutiyet-i meşrua”nın (Meşrutiyet yönetiminin meşruiyeti) savunulduğu görülmektedir. Daha çok II. Abdülhamit döneminin istibdat anlayışına karşı özgürlükçü bir tepki şeklinde gelişen ve İsmail Kara'nın tespitiyle, “İslam siyasi kültürü ve Osmanlı idari gelenekleri açısından yeni bir kavram olan meşrutiyet İslami bir muhtevaya büründürülerek içselleştirilmekte, hatta ideal İslami yönetim biçimi olarak sunulabilmektedir.”⁵⁴ Yine demokrasinin felsefi temelleri arasında yer alan

54. KARA İsmail, *İslamcıların Siyasî Görüşleri*, İz Yayıncılık, İst. 1994, s. 7.

egemenliğin aidiyeti ve kullanımının sekülerliği konusunda İslamcı aydınlardan Musa Kazım Efendi, Mustafa Sabri Efendi, Ahmet Mahir Efendi, Atıf Efendi, Said Nursi(Kürdi), Mehmed Sadık Efendi ve Elmalılı Hamdi Efendi gibi kanaat önderlerinin hâkimiyet-i milliyenin tabiiliğini⁵⁵ savunan argümanlar geliştirmeleri dikkat çekicidir. Ancak 1923 sonrasına bakıldığında, imparatorluğu kurtarma psikolojisiyle geliştirilen entelektüel argümanların yerini, daha çok yeni Cumhuriyet rejimini sürdürecektir zihinsel faaliyetler almıştır. Düşünsel planda daha güdümlü ve devlete yakın duran argümanların öne çıktığı Cumhuriyet dönemi tartışmalarında, imparatorluk döneminin devlet kurtarmaya odaklı “parlak” fikirlerinden bir kısmı dile getirilmelerine gerek kalmayacak şekilde gözden düşmüş ya da tasfiye edilmişlerdi. Örneğin, “İslam, terakkiye mani midir?” veya “İslam ile demokrasi bir arada olur mu?” benzeri sorular, yönünü Batı’ya çevirme konusunda son kararı kesin biçimde veren ve laik bir yönetim yapısının gerekleri olarak nitelenen inkılâpları hızla gerçekleştiren Türkiye Cumhuriyeti’nde bir anlamda yersiz ve zamansız hale gelmişti. Bunun yerine, yönetici elit ve onlara destek veren, özellikle Ankara merkezli yeni basın tarafından toplumsal tabana yayılmaya çalışılan cumhuriyet, bütün akıl yürütmeleri geçersiz kılan sihirli bir formül gibi sunulmaktaydı. İslamcılığa gelince; I. Meclis’te İkinci Grup çatısı altında İslamcı tonu ağır basan görüşlerini dilelendirme imkânı bulan vekiller, önce saltanatın kaldırılması,⁵⁶ bir yıl sonra Cumhuriyet’in ilanı ve ondan 4 ay sonra da hilafetin kaldırılmasıyla yönetim merkezinin kenarına savrulmuşlardı. Bir kısmı İstanbul’un saltanat çevresinden kopup milli mücadeleye katılan, bir kısmı da Anadolu kökenli dindar taşrahlardan oluşan

55. Age, s. 104-111.

56. Mustafa Kemal’in saltanatın kaldırılışı sırasındaki tartışmalara müdahale ediş biçimini anlattığı satırlar Nutuk’ta şu şekilde yer almaktadır: “Burada içtima edenler; Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir... Bunun üzerine Ankara mebuslarından Hoca Mustafa Efendi, “Affedersiniz Efendim” dedi, “biz meseleyi başka nokta-i nazardan mütalaa ediyorduk; izahatımızdan tenevvür ettik.” (Cilt II, s. 615.)

iki ayrı çizgi şeklinde ilerleyen İslamcılar, II. Meşrutiyet dönemindeki “muvafilek” konumlarını kaybederek git gide “muhalif” düzeyine inmişlerdi.⁵⁷ TCF ve SCF bünyesinde dönemsel görünümüne rağmen siyasal İslamcı görüşler, 1923–1946 arasında adeta dondurulmuş bir halde olduğu için,⁵⁸ bu görüşlerin kabul gördüğü toplumsal çerçeve hakkında niceliksel tahminlerde bulunmak kolay değildir. Benzer bir akıbet, henüz felsefi olgunluk düzeyine ulaşmadan Cumhuriyet inkılablarıyla askıya alınan, “modern dönemde İslam’ın siyasal imkânı ve öngördüğü model” konularındaki tartışmalar için de söz konusudur. Laik elitlerin dini ve onun toplumsal gücünü, çağdaş uygarlık hedefine ulaşmak konusunda aşılması gereken bir engel olarak görmeleri nedeniyle İslam, hem sembol hem de işlevleri bakımından yeni Türkiye’nin sosyal ve siyasal görüntüsünün dışına itildi. Gencay Şaylan’a göre, “Bütün bu yıllar içinde İslamcı akım yani bir siyasal ideoloji olarak İslam, varlığını yer altında da olsa sürdürmüştür... İslamcı ideoloji ya da hareket, varlığını yer altında sürdürürken bazı cılız çıkışlarda da bulunmuştur.”⁵⁹ Şaylan burada Eşref Edip’in kurduğu *Sebilü’r-reşat*’ın devamı niteliğinde 1939’da yayınlanmaya başlayan Hareket ile 1940’ların ortasında ve 50’li yıllarda Necip Fazıl Kısakürek tarafından çıkarılan *Büyük Doğu* dergilerini örnek olarak vermekte; bu dergilerin “çok fazla etkinlik sağlayamadıkları ve daha çok marjinal olarak nitelenebilecek çevrelerde yankılar yarattık-

57. KARA, age, s. 7.

58. Bu “dondurulmuşluk” ifadesi 1946’ya kadar hem entelektüel tartışma ortamı ve imkânları, hem de siyasal örgütlenme yapısı bakımından geçerlidir. Fakat 1946’dan sonra entelektüel tartışmalar konusunda aşama aşama ilerlemeler kaydedilirken, 1970’e kadar İslamcı düşüncüyü yasal siyasal örgütlenme düzeyinde temsil edecek ciddi bir yapıya rastlamak mümkün değildir. 1946–1970 arasında tabela partisi niteliğindeki İslam Koruma Partisi(1946) ve General Cevat Rifat Atilhan’ın başı çektiği Türk Muhafazakâr Partisi(1947), İslam Demokrat Partisi(1951) ile ileride değinilecek olan Kurtuluş Kayalı’nın sözünü ettiği Millet Partisi(1948, 1962) gibi siyasal örgütlenmeler bulunsun da, bunların hiçbiri 1970’teki Millî Nizam Partisi düzeyinde İslamcılığı temsil yeteneğine ve toplumsal taban desteğine sahip değildir.

59. ŞAYLAN Gencay, *Türkiye’de İslamcı Siyaset*, Verso Yayıncılık, Ankara 1992, s. 92.

ları”nı söylemektedir.⁶⁰ Vakıanın tespiti kısmen doğru olmakla birlikte,⁶¹ İslamcı yayınların çok fazla etkinlik sağlayamamasının nedenlerine ilişkin bir değerlendirmenin yapılmamış olması, bu tespiti eksik bırakmaktadır. Bu konuda birbiriyle bağlantılı iki nedeni göz ardı etmemek gerekmektedir: Birincisi, söz konusu yayınların ideolojik İslamcı karakterleri nedeniyle özgür basının önündeki engellerden fazlasıyla mağdur olmaları; ikincisi ise, İslami akımları yer altına iten ve II. Dünya Savaşı yıllarında doruğa çıkan baskının toplumsal düzeyde halen etkili olmaya devam etmesidir. İhsan Dağı’nın deyişiyle, o günlerde, “*sert laiklik yorumları ezanın Türkçe okutulmasına kadar uzandı. Diyanet işlerinin ve dinî personelin tamamen devlet bürokrasisi içinde örgütlenmesiyle devletin tanıdığı ve tanımladığı İslam içinde sivil ve sosyal taban yavaşça ortadan kalktı.*”⁶² Ancak açık olan bir şey vardır ki, laik Cumhuriyetin değerleri, Türkiye’de bir üst proje olarak toplumsallaştırılmaya çalışılırken, 1940’ların ortalarına kadar toplumsal bilinç düzeyine fazla çıkmadan alttan alta bir dip dalga halinde yürüyen demokratikleşme ihtiyacı ile bir süreliğine bastırılmış olan İslamcı taleplerin yolları kesişecekti. Böylece II. Meşrutiyet döneminde nispeten seçkin bir jargonla ve İstanbul çevresinde dar kapsamlı olarak sürdürülen İslam-demokrasi birlikteliğine dair tartışmalar, Demokrat Parti iktidarı döneminden itibaren, özellikle Milli Görüş Hareketi’nin ortaya çıkışıyla daha popüler bir düzleme inerek yaygınlaşacaktı. Kendisini o güne kadar orta-

60. ŞAYLAN, age, s. 93.

61. 1946 sonrasının İslamcılığını “*fıkren oldukça zayıf ve II. Meşrutiyet döneminin seviyesine dahi ulaşamamış*” olarak niteleyen Murat Yılmaz, İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru çıkan Büyük Doğu dergisinin, “*bu eksikliği Necip Fazıl’ın şahsında, kendine güvensizliği aşacak bir pervasızlık ve cüretkârlıkla örtmeye çalıştığını*” söylemektedir. Yılmaz’ın, Necip Fazıl’ın Büyük Doğu dergisiyle ortaya çıkan kişisel etkilerine dair düşünceleri, Şaylan’ın bu dergiye yönelik “*marjinal çevrelerde yankı yaratma*” tespitini sorgulamayı gerektirecek niteliktedir: “*Necip Fazıl bu çizgisiyle genel kitlenin ihtiyacını karşıladığından, gittikçe popüleşen bir idole dönüştü.*” (Bkz: YILMAZ Murat, Darbeler ve İslamcılık, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayınları, İst. 2004, s. 633.

62. DAĞI İhsan D., *Ortadoğu’da İslam ve Siyaset*, Boyut Kitapları, İst. 1998, s. 185-186.

ya çıkmış DP-AP çizgisindeki klasik sağ politikalarından mümkün olduğunca ayırtırmaya çalışan Milli Görüş Hareketi'ne, bir tür determinizme düşmek pahasına, Cumhuriyet dönemi içinde ille de tarihsel bir köken aranacaksa, bu herhalde I. Meclis'teki II. Grup olurdu. Zira siyasal İslam'ı bir imkân olarak sunuş biçimleri, saltanat ve hilafete duydukları bağlılık, bazı müntesiplerinin demokrasiye yükledikleri "araçsal" anlam bu iki yapıyı benzer kılan nitelikler olarak zikredilebilir. Kurtuluş Kayalı da bu savı destekleyecek nitelikte bir siyasal çizgiden bahsetmekte ve "*İkinci Grup olayından 1953'te Millet Partisi'nin güçlenişine, 1970'te Millî Nizam Partisi'ne, 1972'de de Millî Selamet Partisi'ne ulaşılmıştır*"⁶³ demektedir. Bu tespit, MGH'nin tarihsel kökenlerine ilişkin TCF, SCF, DP, AP çizgisinden daha İslamcı ve 1970'e kadar nispeten dipten akan bir çizgiyi dile getirmesi bakımından ilginç olmakla birlikte, burada Millet Partisi ile ilgili olarak verilen "güçlenme" bilgisine bir şerh koymak yerinde olacaktır. Zira Kayalı'nın hangi saikle "Millet Partisi'nin 1953'te güçlenmesi"ne vurgu yaptığı anlaşılamamaktadır. CHP'ye karşı daha sert muhalefet yapılmasını savundukları için bir kısmı DP'den ayrılan, bir kısmı da ihraç edilen "müfrit"⁶⁴ vekillerce Mareşal Fevzi Çakmak liderliğinde 20 Temmuz 1948'de kurulan MP, 17 Ekim 1948 yerel seçimlerine katılamadığı gibi, 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde de ancak Kırşehir'den 1 milletvekili çıkarabildi.⁶⁵ Seçimlerden 1 ay önce Mareşal Çakmak'ın ölümüyle güç kaybetmeye başlayan ve iç çekişmelere sahne olan MP'de, sırasıyla Hikmet Bayur, Enis Akaygen ve Mustafa Kentli genel başkanlık yaptıktan sonra, parti 27 Ocak 1954'te Ankara Asliye Ceza Mahkemesi tarafından kapatıldı.⁶⁶ Kayalı'nın MP'yi "Atatürk'e ve devrimlere karşı olduğu" gerekçeyle kapatılmasından dolayı söz konusu tarihsel çizgide konum-

63. KAYALI Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs – 12 Mart*, İletişim Yayınları, İst. 2005, s. 36

64. TEZİÇ Erdoğan, *100 Soruda Siyasî Partiler*, Gerçek Yayınevi, İst. 1976, s. 274.

65. TEZİÇ, age, s. 275–276.

66. YÜCEL M. Serhan, *Türkiye'nin Siyasal Partileri*, Alfa Yayınları, İst. 2006, s. 32

landırmış olması muhtemeldir. Ancak ne toplumsal tabana inme konusunda kayda değer bir başarı, ne de İkinci Grup ile MGH arasındaki tarihsel boşluğu dolduracak bir siyasi varlık gösterebilen MP'nin, sadece dine ve cemaatlere yakın söylemi nedeniyle Kayalı tarafından söz konusu çizgide anılmış olması mümkündür. Öyle olsa bile "Millet Partisi'nin 1953'te güçlenişi" diye bir olguya Türk siyaset tarihinde rastlanmamaktadır.⁶⁷

Öte yandan her üçü de benzer toplumsal tabakalara mensup lider kadrolarınca kurulmuş olan TCF, SCE, DP'nin ve hatta onlara dördüncü olarak eklenebilecek AP'nin daha sağ-liberal bir çizgide ilerlediklerini söylemek yanlış olmasa gerektir. MGH ise, Kaya- lı'nın "Türkiye'deki tüm politik hareketlerin aydınlarca yönlendirildiği ve büyük çoğunluğunun halk desteği sağlayamadığı"⁶⁸ şeklindeki savına istisna teşkil eden ilk güçlü örneklerden biri sayılabilir. Zira bu hareketin başlangıcı dindar, taşralı yeni sanayici ve esnaf tipinin oluşturduğu toplumsal tabanın, büyük sermayeye yakın bir görüntü veren Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'nden ümidini keserek, kendisini temsil edecek bir siyasal örgütlenme biçimine ihtiyaç duymasına dayanmaktadır. Bu dönemi "kültürel İslamcılıktan siyasal İslamcılığa yöneliş" olarak niteleyen Yılmaz, İslamcılığın Erbakan'ın kişisel mücadelesi ile başlayan ve MGH üzerinden yürüyen siyasallaşma serüveninin Türkiye'deki iktisadi gelişmeler ve sınıflarla ilişkisini şu şekilde özetlemektedir:

"Bu mücadele, kapitalizmin gelişmesinden rahatsız olan esnaf ve zanaatkarların tepkisinin yanında, geleneksel Cumhuriyet burjuvazisinin dışında teşekkül eden muhafazakâr taşra burjuvazisinin iç mücadelesine de denk düşüyordu. Ardan geçen dönem içinde, MNP-

67. Kayalı'nın 1961 seçimlerinden sonra CKMP'den ayrılan Osman Bölükbaşı ve arkadaşlarının 14 Haziran 1962'de yeniden açtığı Millet Partisi'ni kastetmiş olma ihtimali de vardır. Bu durumda 1963 olması gereken tarihin, cümlede sehven "1953'te Millet Partisi'nin güçlenişi" şeklinde ifade edilmiş olması mümkündür. Zira 1962'de ikinci kez kurulan MP, hızla güçlenerek 1965 seçimlerinde yüzde 6,3 oy alarak 31 milletvekilliği almıştı. Asıl tarihin 1963 olması gerektiği sonucuna ulaşmış olsak bile, neden 1963'te bir güçlenişten söz edildiği yeterince açık olmayacaktır.

68. KAYALI, age, s. 36.

MSP geleneği, koalisyon ortaklıklarını taşra burjuvazisi ile daha iyi ilişkiler kurmak için kullanırken, merkez sağ partiler, Özal kısmen hariç tutulursa, taşra burjuvazisinin bu muhalif unsurlarını kazanmayı başaramadılar. Siyasi İslamcılığın bu burjuva yönü, zaman içinde gelişerek, merkez sağ partilerin iflasıyla tabanını da geliştirmek suretiyle İslamcı harekete 'burjuva' damgasını vuracaktır. 12 Eylül'den sonra bu tabanda örgütlenen MÜSIAD, özel finans kuruluşları ve holdingleşme çabaları bu gelişmenin göstergeleri olarak anlam-lydılar.”⁶⁹

Başta sadece “dinî hassasiyetleri yüksek” olarak nitelenebilecek kadar veri sunan hareketin toplumsal tabanı, Necmettin Erbakan faktörünün ağırlık kazanması ve doğal sürecin gereği olarak siyaset dilinin egemen olmasıyla birlikte, kendisine ideolojik tanımlayıcı olarak siyasal İslamcı bir kimliği benimseyecektir. Milli Görüş partileri zamanla iktidar-muhalefet tecrübelerini yaşadıkça, özellikle 1980'lerin sonu ve 90'ların başında İslamcı aydınlarca II. Meşrutiyet sonrasının İslam-demokrasi ilişkisine dair “dondurulmuş” tartışmaları yeniden gündeme getirilecek; dikey doğrultuda “meşveret, şura” gibi tarihsel referanslara, yatay düzlemde ise İslam dünyasındaki güncel deneyimlere başvurulacaktır. Bütün bunlar olurken, süreç içerisinde siyasal İslam ile demokrasinin arası yakınlaşacak; artan bir biçimde demokrasinin İslam içindeki meşruiyet kaynaklarını bulma ve üretme çabaları ön plana çıkacaktır. Sonuçta Refah Partisi sonrasına bakarak şunlar söylenebilir: Cumhuriyet rejimiyle ve inkılaplarla sorunlu olduğu için yönetim merkezinin kenarında tutulan ve hatta günün birinde sistemle hesaplaşmayı bekleyen geniş bir toplumsal kesim, Milli Görüş Hareketi eliyle ülkenin yasal siyasal ortamının içine çekildi. Bu çift yönlü etkileşimin sonucu olarak, hareket hem siyasal yönetim düzeyinde kendi meşruiyetini sağladı, hem de mevcut yönetim biçiminin toplumsal planda meşruiyetinin artmasına katkıda bulundu. Bu bakımdan, başlangıcından AK Parti'ye kadar bir bütün olarak MGH'yi ve onun Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkisini değerlendirecek olursak; bu ilişki için, siyasal

69. YILMAZ, agm, s. 639.

merkez ile toplumsal çevrenin kendi içlerinde kısmen dönüşerek ortaya koydukları Cumhuriyet tarihinin en büyük uzlaşması denebilir.

Milli Görüş İdeolojisi

Milli Görüş kavramının anlamına ve içeriğine dair soruların Erbakan ve çevresindeki Milli Görüş mensuplarına yöneltilmesi halinde alınacak cevapların duygu ve retorik dozu oldukça yüksek, hamasi ifadelerden oluşması neredeyse kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle olunca da araştırmacılar için Milli Görüş ideolojisi, birincil kaynaklardan bilgi almanın verimsizliği nedeniyle, genellikle subjektif ve birbiriyle pek de tutarlı olmayan algıların yorumlanması düzeyinde kalmıştır. Aslında kendilerinin de sorumlu oldukları bu karmaşık değerlendirme biçimlerinden Milli Görüş Hareketi mensuplarının aynı zamanda şikâyetçi olmaları ilginçtir. Örneğin, hareketin sözcülerinin Milli Görüş'ü tanımlarken kullandıkları "Bin yıllık geçmişinde dünyaya hakkı ve adaleti getiren, milletin öz değerlerini yansıtan ve kuvveti değil hakkı üstün tutan bir medeniyetin temelini teşkil eden düşünce" gibi ifadeler, tutarlı ve bütünlüklü bir ideolojinin tanımı olmaktan çok, seçmen üzerinde hemen etki sağlayabilecek sloganları hatırlatmaktadır. Erbakan ve arkadaşlarının Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Sezai Karakoç gibi dinî duyarlılık sahibi entelektüellerle aralarının uzun vadede pek de hoş olmadığı düşünülürse, siyasetin pratik koşullarını dikkate alan MGH temsilcilerinin felsefi temellere oturtulmuş derinlikli bir ideolojiye değil, kitlelere zahmetsiz ve etkili bir biçimde ulaşmayı sağlayacak söylemlere ihtiyaç duydukları kanaatine ulaşılabilir. MGH'nin, özünde tepkisel ve muhalif bir karakter taşıyarak politik arenaya çıkması, bütünlüklü ve derinlikli bir ideoloji ihtiyacının hissedilmemesinin belki de en önemli nedenlerinden biridir. Zaten daha somutlaştırılmış, ekonomik ve siyasi sorunlara doğrudan çözüm getirme iddiası taşıyan "Adil Düzen" kavramının ortaya çıkması, liberalleşme politikalarının etkili olduğu Turgut Özal

döneminde, ideolojik muğlaklık konusunun hareket tabanında yapısal bir krize meydan verme ihtimalinin artmasıyla mümkün oldu.

Milli Görüş'ü anlamak için, tamlamada siyasi vurguyu üzerinde taşıyan "millî" sözcüğünü biraz irdelemekte yarar vardır. Arapça kökenli bu sözcüğün isim hali olan "millet", ilk bakışta, Türkçeye Moğolcadan geçme "ulus" sözcüğünün eş anlamlısı gibi durmaktadır. İlginç bir çelişkinin eseri olarak Türk milliyetçilerinin veya ulusalcılarının kendilerini tanımlamak için seçmek zorunda kaldıkları her iki sözcük de orijinleri itibariyle Türkçe değildir⁷⁰. Ulusal ya da millî sıfatları Fransızcaya tercüme edilmek istendiği zaman ise, tek bir sözcüğe başvurmak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır: National. Oysa Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra başlayan ulus inşası projesi çerçevesinde yürütülen Öz Türkçecilik hareketi sırasında Arapça kökenli millî, millet-milliyet gibi sözcüklerin yerine ulusal ve ulus sözcükleri ısrarla ön plana çıkartılmaya çalışıldı. Zira millet sözcüğünün Osmanlı döneminde pek yaygın olarak kullanılan ve millet sistemi ifadesinde görüldüğü üzere, sadece bir etnik veya siyasal aidiyeti temsil etmekten daha geniş anlamlar içeren, hatta daha çok din kardeşliğine vurgu yapan bir anlamı da bulunmaktaydı. Mesela Kur'an'da din kavramı genellikle ilahi/uhrevi alanı işaret ederken, topluluklar arası ilişkilerin ifade edilmesi ve dinin sosyal boyutunun vurgulanması ile ilgili ayetlerde millet sözcüğü din yerine kullanılmaktadır.⁷¹ İşte bu sözcük ile aynı kökten gelen millî sıfatının Erbakan ve arkadaşlarının başlattığı harekette vurguladığı anlam, sadece etnik bir aidiyeti belirten Türk ulusunu ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayanları değil ümmet kavramını da içererek, II. Abdülhamit döneminden beri İslamcılığın bir ütopyası haline gelmiş olan İslam Birliği (ittihat-ı İslam) kavramına kadar uzanmaktadır.

70. Öz Türkçe olan "budun" sözcüğü Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan'ın hitabında geçmektedir; ancak onun da günümüz Türkçesinde kullanım alanı bulunmamaktadır.

71. Kur'an, 2/120, 130, 135; 3/95; 4/125; 6/161; 7/88, 89; 12/37, 38; 14/13; 16/123; 18/20; 22/78; 38/7.

Erbakan'a göre milli görüş, ilk defa kendilerinin önerdiği sıradan bir düşünce değil, milletin kendi değerleri, düşünceleri ve hedefleridir. Fakat bu yüce hasletler son iki yüz yıllık "Batı taklitçiliği" döneminde tahrip edilmiştir; devlet, kendi halkının değerlerine savaş açmıştır ve böylece halk-devlet bütünlüğü parçalanmıştır.⁷² Sarıbay, Milli Görüş'ün sahip olduğu önündeki "millî"lik sıfatına ve millî bünyenin kendisini temsil ettiğinin ileri sürülmesine rağmen, milliyetçi görüş olarak adlandırılmamasını "ilgi çekici"⁷³ olarak değerlendirir. Batı ve Siyonizm gibi MGH ideolojisinin dış düşmanlarını oluşturan güçlere karşı "ağır sanayi" kalkınması ve manevi kalkınma ikilisinin sürekli olarak vurgulandığını belirten Hakan Yavuz ise, MGH'nin temel ideolojik kurucu taşlarından biri olarak "İslam milliyetçiliği"⁷⁴ kavramını öne sürmektedir. Elbette Yavuz'un, araştırma nesnesine dışarıdan bakılarak uygun görülmüş tanımını Millî Görüşçülerin benimsemesini beklemek, sadece içinde milliyetçilik kavramı bulunması yüzünden bile, fazlasıyla iyimserlik olacaktır.

Ashında Millî Görüşçülerin milliyetçi ve milliyetçilik sözcüklerine mesafeli tavırlarının ardında yatan nedenler, ulus ve ulusal gibi sözcüklere karşı sergilenen soğukluğun nedenleriyle benzeşmektedir. Zaten Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybedilmiş topraklarından sonra Anadolu yarımadasına sıkışıp kalındığını düşünen Millî Görüşçüler açısından etnik aidiyete ve kan bağına vurgu yapan her türlü sözcük hedef küçültmek anlamına gelecektir. Oysa kan bağına kesin bir şekilde reddetmeden, fakat hiyerarşik bakımdan din bağına öne çıkararak ulaşılacak coğrafya, dünyadaki Türklerin büyük çoğunluğunun da Müslüman olduğu hesaba katılırsa, hem Turancılığı, hem de İslam birliği ülküsünü sınırları

72. DAĞI İhsan D., *Kimlik, Söylem ve Siyaset Doğu Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 24.

73. SARIBAY Ali Yaşar, *Millî Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programının İçeriği*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 581.

74. YAVUZ Hakan, *Millî Görüş Hareketi: Muhafız ve Modernist Bir Geleneği*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 594.

içerisine alacaktır. Bu genişletilmiş çerçeve, Millî Görüş açısından dindar kitleler ile kurulan ilişkilerde siyasal kazançlar sağladığı kadar, onun 1979 sonrası İran'daki İslam Devrimi'yle, Suudi Arabistan merkezli Rabıta Örgütü'yle veya Libya, Pakistan gibi modellerle birlikte anılmasına ve laik devlet için bir tehdit olarak görülmesine de yol açtı. Ancak Millî Görüş Hareketi, Batı kaynaklı liberalizm, sosyalizm, hatta sağcılık ve muhafazakârlık gibi akımlardan da kendisini bilinçli bir biçimde ayırıştırarak *"ülkenin öz kültür ve medeniyetine dönüş"*⁷⁵ hedefinden söz etmekte ve böylece yerellik niteliğini de göstermeye çalışmaktadır. Halkın öz değerlerinin, kültür ve medeniyetinin vurgulanması, Batı taklitçiliğinin Türkiye'nin içine düştüğü en büyük bela olarak nitelenmesi hem hareketin toplumsal ve tarihsel meşruiyet sorununa çözüm getirmeyi, hem de Millî Görüş dışında kalanların milletin gerçek değerlerinden uzak partiler olduklarını ispatlamayı amaçlamaktadır.

MNP döneminde millî yol, millî nizam ve bazen de millî görüş olarak ifade edilen siyasal vizyon, millîlik vurgusunu hep korudu ve MSP ile birlikte Millî Görüş ifadesinde son halini aldı. MSP'nin I. Büyük Kongresi'nin açılış konuşmasını yapan ilk genel başkan Süleyman Arif Emre, Türk siyasetinde kitle partilerinin çözüldüğüne, bunun yerine Batı ülkelerindeki gibi liberal (AP), solcu (CHP) ve millî (MSP) fikir partilerinin ortaya çıktığına değinerek partilerinin dayandığı millî görüş ideolojisinin temellerini açıkladı. "Millî Görüşün İzahı" başlıklı bu konuşmada Emre, Doğu-Batı ikilemi, Batı'nın ilmi Doğu'nun ahlakı gibi İslamcılığın klasik tartışmalarını çağrıştırarak bir anlamda bu sorunsallara karşı pragmatik bir siyasi tavır ve sentezci bir yaklaşım sergiledi:

"Anayasamız devlete ferdin, hem maddi ve hem de manevi varlığını geliştirecek şartları hazırlama vazifesini vermiştir. Partimiz de bu prensibe muvâzi olarak manevi ve maddi kalkınma hareketlerinin dengeli olarak yürütülmesini kabul eder. Sadece maddi kalkınmaya ağırlık vererek manevi gelişmeyi ihmal eden sol ve liberal görüşlerin millî ihtiyaca cevap vermekten uzak olduğu ve Anayasa'nın 10., 14.

75. DAĞI, age, s. 25.

ve diğer ilgili maddelerinde emrettiği manevi gelişmeye ve ahlakçılığa gereken ağırlığı vermedikleri kanaatindeyiz.

Bu ise eksik bir görüştür. Çünkü maddi kalkınma, manevi kalkınmanın tamamlayıcısı ve desteğidir.

Anayasamız ayrıca 11., 19., 22., 26. ve 29. maddelerinde ise ahlak ve fazilete dayalı bir cemiyet nizamı zarureti üzerinde hassasiyetle durmuştur. Partimiz ve demokratik rejimde cemiyet; huzur ve selametın ve siyasi hayatta istikrarın sadece hukuk nizamı ile temin edilemeyeceği, hukuk nizamının aynı zamanda ahlak nizamı ile tamamlanması ve desteklenmesi gerektiği görüşündedir.

Ahlak nizamı, demokratik rejimin manevi temeli ve mevcudiyetinin garantisidir. Çünkü demokratik rejimin kişilere bahşettiği hak ve hürriyetler ancak ahlak nizamı sayesinde cemiyetin yararına kullanılabilir. Ve yine ancak ahlak ve faziletin hâkim olduğu cemiyetlerde yapılan seçimler ahlaklı ve adil olanların iş başına gelmelerini sağlar. Ahlak ve faziletin çoğunluğa hâkim olmadığı vasatlarda ise seçimler menfi netice vererek menfaatçiler veya layık olmayanların hâkimiyetine yol açabilir. Bu sebepten ahlak nizamı olmadan sıhhatli ve başarılı bir demokratik Cumhuriyet rejiminin mevcudiyeti düşünlmez.

Bir rejim ancak ona inananların mevcudiyetiyle ve çoğunluğu ile ayakta durabilir. Bu ise ferdin manevi ve fikrî eğitimi ile temin edilebilir. Bu çerçevede Millî Görüş, beş ana hedef ortaya koymaktadır. Bunlar: 1) İç Barış 2) Devlet-Millet Kaynaşması 3) Yeniden Büyük Türkiye Meşalesi 4) Manevi Kalkınma 5) Maddi Kalkınma'dır."⁷⁶

Sonraları "Önce Ahlak ve Maneviyat"⁷⁷ sloganında kendisini gösterecek olan bu ahlakçı yaklaşımın bu denli vurgulu olması, biraz da 1972-73 Türkiye'sinde muzır neşriyatın yaygınlaşmasına ve o günlerde Türk sinemasında başlayan cinsellik akımının etkisiyle kaba müstehcenliğin sinema salonlarına kadar inerek halka

76. SARIBAY, agm, s. 581'de; Süleyman Arif Emre'nin MSP I. Büyük Kongresi Açış Konuşması.

77. ÇAKIR Rusen, Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak, Metis Yayınları, İst. 1994, S. 80.

ulaşmasına karşı gösterilen bir tepki olarak değerlendirilebilir. Demokrasi vurgusunun her durumda “ahlak nizamı” şartına bağlanması, hatta demokratik rejimin varlığının garantisi olarak bu şartın görülmesi, İslamcı kesimlerde ahlakın din ile doğrudan bağlantılı bir kavram olarak yorumlandığı göz önünde tutulursa, ilginç bir veridir. Ayrıca MSP’lilerin Türkiye Cumhuriyeti’nin rejimini tanımlarken, tanımlayıcının ideolojik konumuna göre kullanılan “Cumhuriyet rejimi”, “Demokratik Rejim”, “Laik Rejim”, hatta “Kemalist Rejim” gibi tamlamalar arasından en mutedil olanı tercih ettikleri ve bunu diğerlerine göre kendilerine daha yakın buldukları anlaşılmaktadır. Burada demokrasi ve cumhuriyet kavramlarının içerdikleri evrensel felsefi anlamlardan farklılaşarak Türkiye’nin yerel dinamikleri ölçeğinde taşındıkları sembolik ideolojik boyutun etkilerini ve bunun iki kavram arasında neden olduğu karşıtlık ilişkisinin izlerini gözlemlemek mümkündür. Bu karşıtlık ilişkisi içinde cumhuriyeti ve laikliği açıkça reddetmeyen, ancak bu kavramları devletin yerleşik anlayışından farklı yorumlamak gerektiğini düşünen MGH, yönetim merkezi tarafından baskı altına alınmanın da etkisiyle, demokrasiye süreç içerisinde gittikçe yaklaşacaktır. Özellikle iktidar olup muktedit olmamak eleştirilerine muhatap olduğu RP dönemi ve sonrasında hak ve özgürlükler merkezli sivil bir toplumsal dili benimseyerek demokrasi ile arasında neredeyse söylemsel bir mesafe bırakmayacaktır.

MGH’nin “manevi kalkınma”ya her dönem büyük bir önem atfetmesi, onun İslamcı olarak tanımlanmasının başlıca nedenlerinden biridir; fakat bunun yanında maddi kalkınma kısmı ile ilgili yaklaşımlar da bu konuda etkili olmuştur. Örneğin, Erbakan’ın ve özellikle mühendis kökenli arkadaşlarının sıkça dile getirdikleri “ağır sanayi hamlesi”, “faizsiz bankacılık”⁷⁸, İslam ortak pazarı ve para birimi gibi iktisadi kavramlar modernist ve gelenekçi düşüncüyü sentezlemeye çalışan klasik İslamcılarının ve hatta Peyami Safa gibi muhafazakâr-milliyetçilerin söylemlerine benze-

78. AHMAD, age, s. 189.

mekteydi.⁷⁹ Feroz Ahmad, MSP'lilerin tekellerin gelişmesine ve dış sermayeye olan bağımlılığa karşı çıkışlarını da ekleyerek “özenle geliştirilen bu imajın, ‘İslami köktencilik’ten çok, ‘İslami sosyalizm’i (bu terim asla kullanılmasa da) savunan bir partiye uygun olduğu”nu söylemektedir.⁸⁰ Kabaca bir bakışla ulaşılabilecek ve biraz oryantalist çağrışımlar içeren bu yargı, Millî Görüşçülerin özellikle solun bazı kanatları ile konjonktürel yakınlıklar kurduğu dönemlerde dile getirildi.⁸¹ Ancak bu sosyalizm vehmini, Cumhuriyet Türkiye’sinde hep muhalif bir adres olagelen İslamcılarının, bir iktidar projesiyle ortaya çıkma şansını elde eden Millî Görüş’e gelinceye kadar somut ve açık bir ekonomi modeli oluşturma ihtiyacı hissetmemeleriyle de bağlantılı görmek gerekir. Şöyle ki, 1970’lerin başında ağırlıklı olarak Orta Anadolu’da gelişmeye başlayan dindar orta sınıfı arkasına alan Millî Görüş partileri, doğal olarak tekelcilikle sorun yaşıyorlardı ve en büyük ihti-

79. Peyami Safa’nın gerek edebî, gerekse düşünsel eserlerinde Doğu-Batı meselesi, zaman zaman eserin ana temasını ve niteliğini, roman ve öykülerde karakterlerin davranış biçimlerini zorlamak pahasına da olsa yer almaktadır. Esas itibarıyla o, Türkiye’nin Batılılaşmasından yanadır. Ancak Doğu’nun, Batı’da eksik kalan manevî/mistik yanı tamamlayıcı bir nitelik taşıdığı görüşünü savunmaktadır. Bu nedenle de, Doğu-Batı arasında kesin bir ayrım yapılamayacağını düşünen Peyami Safa, ikisi arasında hep bir sentez arayışı içerisinde olmuştur. Bu arayış, -bazen Doğu’ya, bazen Batı’ya yakınlaşsa da- yazarın ilk eserlerinden itibaren sıkça rastlanan bir temadır. (Geniş bilgi için bkz: LEE Nan A, *Peyami Safa’nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, Ötügen Yayınları, İstanbul 1997)

80. AHMAD, age, s. 189.

81. Burada kastedilen CHP-MSP koalisyonu ile 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 sonrasında zaman zaman örtüşen muhalif söylemlerdir. Ayrıca 1980 öncesi komünizme karşı mücadelede MGH’yi yetersiz bulan milliyetçilerin “yeşil komünist” ya da (dış yeşil içi kızıl) “karpuz” gibi yakıştırmalarda bulundukları hatırlanabilir. (ÇALIŞLAR Oral, *Refah Partisi Nereden Nereye*, Pencere Yayınları, İst. 1997, s. 47.)

Nasuhi Güngör de, MNP’nin ortaya çıkışıyla birlikte, “o güne kadar pek çok sağ eğilimi bünyesinde barındıran AP’nin bu tabanın bir bölümünü kaybettiğini” belirterek, “MNP’nin siyasi çizgisi sık sık ‘solcu bir ağız’ kullanmakla, MSP ise CHP ile koalisyonu sonrasında ‘komünistlerle bir olup ülkeyi bölmekle’ suçlandı” demektedir. (Bkz: GÜNGÖR, *Yenilikçi Hareket – Yeni Dünya Düzeni Ekseninde Bir Değerlendirme*, Anka Yayınları, İst. 2001, s.25.)

yacı sermaye biriktirip yatırım yapmak olan bu sınıf, zaten inançları tarafından yasaklanmış olan faize de karşı çıkıyordu. Üstelik siyasi hareketlerin ekonomi politikalarının gerçek anlamda test edildiği ve gün yüzüne çıktığı ortamlar, muhalefet değil iktidar dönemleridir; zira maliye yönetimi, bütçenin tutturulması, işçi ve kamu çalışanlarının ücretlerinin düzenlenmesi, iç ve dış borç ödemeleri, sendikal talepler gibi bir dizi pratik ve acil konu, doğrudan iktidar partisini ilgilendirmektedir. Oysa 1973–80 arasında sınırlı koalisyon ortaklıkları ile geçiren ve 1996 yılına gelinceye kadar hiçbir zaman koalisyonun ana ortağı olamayan, daha çok muhalif konumu işgal eden MGH için İslamî sosyalizm kavramından söz etmek pek doğru değildir. Üstelik Millî Görüşçülerin, önde gelen muhafazakâr entelektüellerden Nurettin Topçu'nun 1960 ve 70'lerde özellikle Türk Yurdu ve Hareket Dergisi sayfalarında sıkça gündeme taşıdığı İslami eğilimli sosyalizme ya da "Millet sosyalizmi" ve "Anadolu sosyalizmi"ne⁸² pek mesafeli durdukları bilinmektedir. Topçu'nun 1950'lerden beri kullandığı "manevi kalkınma",⁸³ "maddi kalkınma",⁸⁴ "millî ideal ve millî kültür", "ahlak nizamı"⁸⁵ gibi kavramlar, S. Arif Emre'nin aktarılan konuşmasında da görüleceği üzere, bir bakıma Millî Görüşçülerin elinde felsefi içeriğinden arındırılarak siyasi dile uyarlanmış biçimde kullanılmaktadır. O da kavramlarının dönüştürülerek kullanıldığının belirginlik kazandığı 1970'lerin başında tepkisini açıkça ortaya koydu. Örneğin, yer yer alaylı ifadeler kullanarak kaleme aldığı "Büyük Sanayi" yazısında, tabiata dönmeyi ve kalkınmayı tarımla sağlamayı önerdikten sonra şöyle devam etmektedir:

"Makinenin saf hayranları bu görüşleri, hiç düşünmeden ve onları esir eden içlerindeki itilme ile reddedecekler, sanayileşmeye mecbur olduğumuzu ve 'çağdaş uygarlıkla aynı tempoda' yürümeyişin

82. TOPÇU Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, Dergâh Yayınları, İst. 1998, s. 62, 63, 79, 98.

83. TOPÇU, *Manevi Kalkınma*, Türk Yurdu Dergisi, II/1, Nisan 1960.

84. TOPÇU, *Maddi Kalkınma Planı*, Türk Yurdu Dergisi, I/11, Şubat 1960.

85. TOPÇU, *Teknik ve Kültür*, Hareket, I/11, Kasım 1966.

imkânsızlığını ileri süreceklerdir. Onlara göre medeniyette her gün ilerlemeye ve ağır sanayi ile bir anda başarmaya mecburuz... Bu sözler en kısa görüşlü mantığın söylettikleridir.”⁸⁶

Topçu'nun, ağır sanayi sloganının en keskin biçimde MSP tarafından dile getirildiği günlerde söylediği şu cümleler ise Erbakan ve çevresini uyaran kötücül kehanetler kıvamındadır:

“Ağır sanayii başarmaya mecbur olduğumuz iddiasına gelince, bunun manasızlığını fezalara hâkim olan büyük kuvvetlerin yakında deneyecekleri dünya harbi ortaya koyacaktır.”⁸⁷

“Sanayileşme yolunda büyük seferberlik halinde olan milletler bununla gelecekteki büyük harbi hazırlıyorlar... Fabrika bacası ‘Harp! Harp!’ diye şehirleri ayaklar altına almış, göklere doğru uluyan bir canavardır. Yalnız ağır sanayi değil, bütün büyük sanayi harbi hazırlıyor.”⁸⁸

Bu tehlikelere karşı, kurtuluşu “inkılâpçı ve muhafazakârların iş birliği”⁸⁹ yapmasında gören, “Anadolu toprağında İslam'ın nuruyla kurulacak bir yeni nizam”dan ve “manevi kalkınma”dan⁹⁰ bahseden Topçu ile MGH'nin yolları, Topçu'nun hem pratik siyasete soğukluğu hem de bir kısmı Millî Görüş tabanında yer alan “Nurcu, Kursçu, Süleymancı gibi kabilelere” yönelttiği sert eleştirilerin⁹¹ etkisiyle ayrıldı. Özünde Millî Görüşe felsefi kaynaklık edebilecek görüşler taşımasına rağmen, Topçu'nun Erbakan hareketi ile yıldızının barışmamasının nedenlerinden birinin, onun sadece dinî kaynaklı değil, milliyetçilik ve sosyalizmden de esinler taşıyan felsefi görüşler taşıması olduğu söylenebilir.

Ahmad'ın tespitlerine dönmek gerekirse, o muhtemelen 1970'lerin başında Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler içinde olan Mısır, Libya, Irak, Suriye gibi Müslüman-Arap dünyasının bazı ülkelerinde yaygın olarak denenen “Yeşil Sosyalizm”, “Arap Sosya-

86. TOPÇU, *Büyük Sanayi*, Hareket Dergisi, IX/100, Nisan 1974.

87. TOPÇU, agm.

88. TOPÇU, *Harp Hazırlıkları*, agd, VIII/87, Mart 1973.

89. TOPÇU, *Kültür ve Medeniyet*, s. 47.

90. TOPÇU, *Türk Yurdu Dergisi*, I/1, Mart 1959.

91. TOPÇU, *Kültür ve Medeniyet*, s. 83, 97.

lizmi” gibi modellere bakarak MGH’nin İslami sosyalizm eğiliminden bahsetmektedir. Fakat bu yargının daha çok, Ahmad’ın MGH hakkında yaptığı bir söylem analizine dayandığı kesindir. Normal şartlarda bir siyasi partinin ideolojik duruşu ile ilgili dönem araştırması yapan bir sosyal bilimcinin başvurabileceği en verimli kaynakların başında o partinin programı, sözcülerinin söylemleri ve iktidar olmuşsa eğer, eylemleri gelmelidir. Bunların üçü de o hareketin kendinden menkul kaynaklar olduğu için elbette birincil kaynaklar mesabesinde. Ne var ki, “Türkiye siyasi hayatına aşina olanlar, parti programları üzerinden yapılacak metin analizlerinin pek de kıymeti harbiyesi olmadığını bilirler. Zira pek çok partinin programı, memleketin temel meseleleri söz konusu olduğunda benzer yaklaşımlara sahiptir... Kalkınma, demokrasi, halkçılık, modernleşme gibi ideolojiler üstü idealler neredeyse bütün partilerin ortaklaştığı hususlardır.”⁹² Ahmad’ın kendisi de Türk siyasal yaşamının bu *de facto* durumunu, bir başka demokrasi sorununu olan lider sultanı ile birleştirerek tespit etmektedir:

“Geçmiş kuşaklar boyunca yaşadığı pek çok temel değişime rağmen, Türkiye, siyasal partilerin önderlerinden çok, fikirleriyle ve programlarıyla temsil edildikleri bir aşamaya henüz ulaşmamıştı. Her partinin er ya da geç kendi önderiyle anılması ve bu gerçekleşmediğinde bir kenara atılması, Türk siyasal hayatının neredeyse bir kuralı olmuştu. Adalet Partisi, Demirel’in partisi haline gelirken, CHP de İnönü’nün partisi olmuştu. MHP Türkeş’in partisiydi, tıpkı MSP’nin de Erbakan’ın partisi olması gibi.”⁹³

Siyasal etik ve eğitim eksikliğinin yanında, demokratik olgunlukla ilgili bir başka sorun olarak beliren ifade özgürlüğü ve esneklik göstermeyen bürokratik yapı da, parti programlarının birbirine benzeyen ve ideolojik tutum konusunda pek renk vermeyen metinler haline gelmelerinde bir baskı unsuru olarak etkilidir. Geriye parti sözcülerinin söylemleri ile esasen iktidar döneminde anlam taşıyan eylemleri kalmaktadır -ki söylem neredeyse

92. ALTUN Fahrettin, *Muhafazakâr Demokrasiye Ne Oldu?*, Yeni Şafak Gazetesi, 26 Ocak 2008.

93. AHMAD, age, s. 190.

lidere teslim edilmiştir; eylem için ise iktidar dönemini referans almak gerekmektedir. Her iki açıdan da MGH'nin ekonomi anlayışını herhangi türden bir sosyalizm ile izah etmek zor görünmektedir. Hatta 2003 yılında iktidara gelen AK Parti'yi MGH'nin bir uzantısı sayacak olsak eğer, tam tersine bir "İslami Kapitalizm"den bile rahatlıkla söz edilebilir. Zira AK Parti döneminde, 1960'ların sonu 70'lerin başındaki dindar taşralı orta sınıfın iktisadi hedefleri büyük oranda gerçekleşmiş; sermaye birikimi sağlanmış, yatırım ve üretim çeşitliliği artmış, devletle birlikte birkaç firmanın tekelindeki iktisadi alan, o yıllardakilere göre daha büyük ama daha çok sayıda hissedarın paylaşımına açılmıştır.

Yavuz'un "muhalif ve modernist bir gelenek"⁹⁴ olarak nitelendiği MGH, kapatılıp açılan partileri ile değişen dünya düzeninin etkileri ve hareketin kitleselleşmesiyle birlikte özellikle 1990'ların başında genişlemeye başlayan tabandan kaynaklanan dönüşüm nedeniyle, başta ortaya koyduğu pek çok konuda daha esnek söylemler geliştirdi. Örneğin 1970'lerdeki keskin AET, ortak pazar, liberalizm karşıtlığı 1990'larda pek vurgulanmazken, laikliğe sahip çıkıldı, demokrasiye bağlılık daha sık biçimde dile getirilir oldu. Güngör'ün deyişiyle MGH, "Türkiye'nin Batılılaşma macerasında, son 30 yıla damgasını vuran bir hareket"⁹⁵ olarak "üç tarz-ı siyaset"⁹⁶in İslamcılık kolundan, özellikle muhalif ve modernleşmeci yanları bakımından önemli etkiler aldı; bir bakıma İslamcılığın siyasal pratiğe yansıyan ilk ciddi tecrübesi olarak tarihe geçti.

RP'nin Öncülleri: MNP ve MSP

Refah Partisi'ni anlamayı ve anlatmayı amaçlayan her araştırma, Milli Görüş'ün tarihine inerek orada önemli bir yer tutan iki öncü partiye değinmek ve kaçınılmaz olarak Necmettin Erbakan'ı

94. YAVUZ, agm, s. 591.

95. GÜNGÖR, age, s. 130.

96. Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesine karşı çare arayışları çerçevesinde tartışılan siyaset biçimleri olan "Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık" için bkz: AKÇURA Yusuf, Üç Tarz-ı Siyaset, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1976.

anlatarak işe başlamak zorundadır. Bu sadece hareketin içinden konuşan kişilerin değil, tarafsız ve karşıt olanların da sakınamadığı bir durumdur. Öyle ki Milli Görüş'ün hikâyesi, bir bakıma Necmettin Erbakan'ın 40 yaşından sonraki hayat hikâyesi ile özdeşleşmiş biçimde dillendirilmektedir. Elbette Erbakan'ın karizmatik kişiliğinin hareketin bütün aşamalarında derin bir etkiye sahip olduğu inkâr edilemez; fakat bu gerçek çok önemli bir başka gerçeği yok saymayı gerektirmez: Kritik dönemlerde Milli Görüş partileri üzerinde en az Erbakan faktörü kadar belirleyici olan ve zaman zaman onunla ters düşen toplumsal taban faktörü. Nitekim hareketin ortaya çıkış aşamasında kendisini dayatan toplumsal taban faktörü, Erbakan'a rağmen 1983'te Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'ne, 2001 ve sonrasında da Tayyip Erdoğan'ın Adalet ve Kalkınma Partisi'ne yönelerek, sosyo-ekonomik taleplerinin siyasal temsili söz konusu olduğunda pek de öyle kayıtsız şartsız bir itaat anlayışıyla Erbakan'a bağlı olmadığını gösterdi.

Milli Nizam Partisi (1970–1971)

Türkiye'de holding sermayesi diye anılan büyük iş çevrelerinin kurumsal bir çatı altında toplanarak ekonomik çıkarlarını devlete ve küçük-orta boy sermayeye karşı daha etkili bir biçimde savunmayı gündeme aldıkları 1960 sonları, aynı zamanda Anadolu'nun Konya, Kayseri, Yozgat, Adana, Sivas gibi kentlerinde orta sınıfın yükselişine şahit oluyordu. O tarihlere kadar DP-AP çizgisi içinde yer alan bu yeni orta sınıf, 1965 sonrası iktidarı elinde bulunduran Demirel'in uyguladığı ekonomi politikaları sonucu, büyük ölçekli modern kapitalistlerin ülkede neredeyse tekel haline gelmesinden rahatsızdı. Rekabet gücü bulunmayan küçük esnaf ve tüccarlar ile AP içinde geleneklere bağlı kesim, Ahmad'ın ifadesiyle, "Demirel'i kendisi gibi mason olan büyük çıkar çevrelerinin hizmetçisi haline gelmekle ve Anadolu'daki halkın ezilmesine göz yummakla" suçladılar. Demirel, kendisine bu tür yakınlıklarla gelen bir heyete şu cevabı verdi:

"Ülkemizde bir buçuk milyon esnaf ve tüccar var. Bu, (aileleriyle birlikte) beş ya da altı milyon kişi demektir. Kendine yeten, deneyim-

li, bilgi ve beceri sahibi insanlar demokratik düzende bir güç oluşturlar. Bugünün küçük tüccarı yarının fabrika sahibi olabilir.”⁹⁷

Ne var ki, yeni uç veren ve kamu desteği bekleyen bu küçük-orta boy sermayedarların pek çoğu örgütlenme güçleri ve rekabet edebilme dirençleri yeterli olmadığı için iflastan kurtulamadı.

Aynı günlerde Adalet Partisi içinde bir grup milletvekili ile bir senatör de İslamî motifleri ağır basan bir arayış içine girmişlerdi. 1967’de Maraş senatörü A. Tevfik Paksu, Adana Milletvekili Hasan Aksay ve Rize Milletvekili Arif Hikmet Güner’in girişimlerine, o günlerde Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı olan Prof. Necmettin Erbakan da dâhil oldu.⁹⁸ AP dışında ise, daha sonra uzun yıllar yol arkadaşı olacak olan Yeni Türkiye Partisi Adıyaman Milletvekili Süleyman Arif Emre, Erbakan’ı, AP içinde mücadele etmektense ayrı bir parti kurmaya ikna etmeye çalışıyordu. Erbakan ise, önce her biri kendi alanında birer tekel halini alan ve 1971’de Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSIAD) adı altında bir araya gelip kurumsallaşacak olan büyük sermaye gruplarına karşı, Anadolu’da yeşermekte olan ve yeterince rekabet gücü bulunmadığı için devletin desteğini talep eden yerli burjuvaziyi örgütleme peşindeydi. Milli Görüş’ün temelini oluşturan ve sonraki yıllarda “Adil Düzen” başlığı altında kuramsallaştırılmaya çalışılan ideolojik referansların önemli bir kısmı, ekonomik temele dayanmaktadır ve Erbakan’ın zihninde o yıllarda oluşmaya başlamıştır.⁹⁹ Kendi ağzından dinlemek gerekirse, 1960’ların büyüme sürecinde kızışan ekonomik paylaşım kavgasının Milli Görüş Hareketi’ni doğuran ve uzun yıllar besleyen en ciddi motivasyon olduğu ortaya çıkmaktadır:

“Ekonomik mekanizma büyük kent tüccarlarından yana işlemekte, Anadolu tüccarları kendilerini üvey evlat olarak bilmektedir. İthalat kotalarından aslan payı üç dört kentin tüccarına ayrılmaktadır. Anadolu bankalarında toplanan mevduatı Anadolu halkı yatırmak-

97. AHMAD, age, s. 171.

98. ÇAKIR, age, s. 19.

99 ŞEN Serdar, *Refah Partisi’nin Teori ve Pratiği*, Sarmal Yayınevi, İst. 1995, s. 84-85.

tâ, ama bu para kredi şeklinde büyük kent tüccarına verilmektedir. Odalar Birliği tümüyle komprador-mason bir azınlığın vasıtası halinde çalışmaktadır. Koca teşkilat komprador ticaret ve sanayinin kontrolü altındadır. O halde önce idare heyetine girelim ve Odalar Birliği'ni Anadolu tüccar ve sanayicisinin de işine hizmetine yarar bir hale getirelim dedik.”¹⁰⁰

Bu amaçla 1969'da Odalar Birliği başkanlığına aday olan ve kazanan Erbakan, büyük kentlerdeki sermaye gruplarının baskısı üzerine iktidar partisi AP'nin seçim sonuçlarını geçersiz ilan etmesiyle görevinden uzaklaştırıldı. Aynı yıl AP'den adaylık başvurusunda bulunan ve Demirel'in vetosuyla karşılaşan Erbakan, Konya'dan bağımsız aday oldu ve seçildi. Fakat onunla birlikte çeşitli illerden bağımsız aday olan arkadaşları seçilemedi. Siyasete giren Erbakan'ın gerek AP içindeki, gerekse diğer partilerden gelen ya da partisiz yol arkadaşlarının toplumsal profiline göz atıldığında, onun ekonomik paylaşım kavgasında sözcülüğünü yaptığı Anadolu orta sınıf kitlenin yapısıyla paralellik arz ettiği görülmektedir. Örneğin, 26 Ocak 1970'te kurulan Milli Nizam Partisi'nin 18 kurucusu arasında¹⁰¹ üst toplumsal tabakaya mensup, varlıklı ve merkezî seçkin olarak nitelenmeye en yakın duran kişi Emekli Cumhuriyet Savcısı Sabri Bey'in oğlu Prof. Necmettin Erbakan'dır -ki o da Nakşibendî Şeyhi Mehmet Zahit Kotku'ya

100. ÇALIŞLAR Oral, *Refah Partisi Nereden Nereye*, Pencere Yayınları, İstanbul, 1997, s. 28–29.

101. Bunlar A. Tefvik Paksu (Tüccar, eski Maraş senatörü), Ali Haydar Aksay (Adana'da avukat), Süleyman Arif Emre (Avukat, eski Adıyaman milletvekili), H. Tahsin Armutçuoğlu (Ankara'da avukat), Ömer Çoktosun (Konya'da tüccar, Ekrem Ocaklı (Çiftçi, eski Gümüşhane milletvekili), Ö. Faruk Ergin (Emekli memur), Saffet Solak (Prof., Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi), Hasan Aksay (İlahiyatçı, eski Adana milletvekili), Ali Oğuz (İstanbul'da avukat), İsmail Müftüoğlu (Adapazarı'nda avukat), Nail Sürel (Tekirdağ'da tüccar), İ. Fehmi Cumalıoğlu (Müteahhit, yüksek mühendis), Hüsamettin Fadiloğlu (Müteahhit, yüksek mühendis), Bahaattin Çarhoğlu (Tüccar), Mehmet Satoğlu (Kayserili müteahhit, yüksek mühendis), Rifat Boynukalın (Makine Yüksek Mühendisi) şeklindedir. Bu 18 kişiye AP milletvekilleri Avukat Hüsamettin Akmumcu (Isparta) ve Hüseyin Abbas'ın (Tokat) katılımıyla MNP'nin ilk genel idare kurulu ortaya çıktı ve parti TBMM'de üç kişiyle temsil edilmeye başladı.

bağlı bir mürittir ve İstanbul ya da Ankara'dan değil, Anadolu'nun ortasındaki Konya'dan milletvekili seçilmiştir. Ağır sanayi hamlesinden yana oluşuyla modernidir; fakat dindarlığı ve ahlaki konulardaki keskin Batı karşıtlığı nedeniyle, onu Cumhuriyet'in hedeflediği modern vatandaş tipiyle özdeşleştirmek mümkün değildir. Zaten ileride pek çok konuda görüleceği gibi, modernlikle ve laiklik, demokrasi, insan hakları gibi Batı'ya özgü olup Türkiye'de kabul görmüş kavramlarla ilişkisi gayet pragmatik bir düzeyde seyredecektir.

Buna karşılık hem MNP'nin, hem de halefi MSP'nin kuruluşu sırasında, Cumhuriyet tarihinde hiçbir partide rastlanmayan biçimde, Türkiye topraklarında tarihsel ve toplumsal bir anlam ifade eden tarikat ve cemaat yapılarının desteği söz konusudur. Nakşibendî tarikatının çeşitli kolları, Süleymancılarının özellikle Karadeniz'de yaygın olan Hüseyin Kaplan grubu, bazı Nurcu cemaatler ve o güne kadar siyasete mesafeli oluşlarıyla bilinen birtakım Kadiriler, aralarında inişli çıkışlı bir ilişki olsa da, genellikle orta ve alt kitle düzeyinde, sandık başında Milli Görüş partilerinin yanında oldular. Zaten Necmettin Erbakan ve yakın arkadaşlarının İstanbul Fatih'teki İskender Paşa Camii çevresinde faaliyet gösteren Nakşibendî Şeyhi Mehmet Zahit Kotku Efendi'ye bağlılıkları sır değildir. MSP'nin son dönemlerine doğru, 1979-80 yıllarında toplumsal gerilimin doruğa çıkmasıyla Erbakan-Kotku ilişkisinde tatsızlıklar ve görüş ayrılıkları yaşansa da, MNP'nin kuruluş icazetini bir bakıma manevi önder konumunda görülen Kotku verdi. Burada karıştırılan konu, partiyi bizzat Mehmet Zahit Kotku'nun kurdurması ile zaten kurulması düşünülen bir partiye onun onay vermesi arasındaki farktır. Pek çok kaynakta Milli Görüş Hareketi'nin tarikat hiyerarşisine uygun biçimde yönetilen bir yapılanmaya sahip olduğu, tarikat içindeki alt üst ilişkilerine göre parti yönetiminin düzenlendiği yanılışına rastlanmaktadır¹⁰². Oysa başlarda açıkça gözlemlenemese de, Erbakan ile onun uzun yıllar en yakın arkadaş halkasını oluşturan Oğuzhan Asiltürk, Hasan Aksay, Fehim Adak, Recai Kutan, Süleyman Arif Emre, Cevat

102. ÇALIŞLAR, age, s. 32.

Ayhan gibi siyasetçilerin son derece pragmatik ilişkiler geliştirmeyi tercih ettikleri bilinmektedir. Bu yönetici grubun uzun yıllar kendi konumunu tartışmaya açmaksızın hareketin lider kadrosunu şekillendirmeyi sürdürmeleri, tarikat hiyerarşisinin bir gereği olmaktan çok politik becerilerinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Aksi takdirde, aynı tarikatın aynı koluna mensup kıdemli bir mürit olan Korkut Özal'ın Erbakan'a karşı liderlik mücadelesine girişerek dışlanması ve kardeşi Turgut Özal'ın da 1980 sonrasında ayrı bir örgütlenme olan Anavatan Partisi'ni kurması tarikat hiyerarşisi içinde mümkün olmazdı.

Ancak Kotku'nun MNP'yi bizzat kurdurmuş ya da onun kurulmasına izin vermiş olması ihtimallerinin her ikisi de MGH'nin en azından başlangıcında Nakşibendî tarikatının Iskender Paşa kolunun çok güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir. Süleyman Arif Emre'ye göre süreç şöyle gelişir:

“Ben Mehmet Zahit Efendi'yi tanıımıyordum. Ancak Necmettin Bey, ‘Bu harekete girmek için izin isteyeceğim. Kendisine (Şeyh Kotku'dan söz ediyor) fikirlerimi açtım, muvafık dedi; ama daha ayrıntılı olarak bu meseleyi konuşmak için bana yardımcı olur musunuz’ dedi. Beraber gitmeyi teklif etti. Hasan Aksay ile ikimizi götürdü. O arada Mehmet Zahit Efendi bizleri dinledi. Dedi ki ‘Abdülhamit idaresinden sonra bu milletin iradesine masonlar el koymuştur ve hâlâ onların inisiyatifindedir. Bunu düzeltmek lazımdır.’... Bu şekilde bir muvafakat alınmıştır. Yoksa o muharrik, itici güç olmamıştır.”¹⁰³

Aynı şekilde Emre, hareketin temel motivasyonunun Mehmet Zahit Efendi olmadığını ifade etmek için neredeyse Erbakan'ın bile başlangıçtaki rolünü hafifletecek ve dışsallaştıracak bir bilgi vermektedir. Ona göre, Erbakan ile tanışmadan önce bir araya gelerek kendilerine lider arayan bir grup dindar siyasetçi, önce Samsun Senatörü Ali Fuat Başgil'e giderek onu ikna etti; fakat Başgil'in ölümü üzerine AP Trabzon Milletvekili Prof. Osman Turan'ın kapısını çaldılar. Hareketin başına geçmeyi kabul eden Turan, işi ağırdan alıp tereddütlü davranınca, onda aradığını bulamayan grup üyeleri, zaten bir süreden beri akademi ve iş dünya-

103. Age, s. 33.

sında adından sıkça söz edilen genç Profesör Necmettin Erbakan'a teklif götürmeye karar verdiler. Bu teklife evet demek, İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki öğrencilik yıllarından beri zaman zaman Süleyman Demirel ile yolları kesişen ve Anadolu kökenli küçük orta boy sermaye ile büyük çıkar grupları arasındaki çekişmenin belirginleşmesine paralel olarak arkadaşlıkları rekabete dönüşen Necmettin Erbakan için pek zor değildir. Üstelik ekonomik gücü henüz filizlenmeye başlayan zinde bir toplumsal yapı, büyük sermaye temsilcisi haline geldiğini düşündüğü Demirel'in AP'sinin karşısına çıkacak dinî motifleri baskın bir hareketi desteklemek konusunda hazır kıta olarak beklemektedir.

Nitekim MNP, kuruluşundan bir yıl sonra 1971 başında yapılan kongreye 67 ilin 63'ünde ve 400'e yakın ilçede örgütlenmiş bir parti olarak gitti¹⁰⁴. Daha sonraki yıllarda da güçlü ve dinamik bir örgütlenme, genellikle motivasyonu ve heyecanı yüksek kitlelere sahip Milli Görüş partilerinin en dikkat çeken özelliklerinden birisi olacaktır. DP'ye gelinceye kadar merkeze yakın duran ve Osmanlı döneminden beri iktidara yabancı olmayan benzer siyasal çevrelerin etkili olduğu Türk siyasal yaşamı, DP ile farklı toplumsal taleplerin bir kısmının merkeze taşınmaya başladığına tanıklık etti. Fakat partinin merkezi ile tabanı arasındaki sosyo-ekonomik ve sınıfsal farklar hiçbir zaman tam olarak kapanmadı. MNP ile başlayan Milli Görüş Hareketi'nde ise hem kurucu kadro ile toplumsal taban arasındaki mesafe çok fazla değildi, hem de bu iki grubun sosyolojik aidiyetleri ve dinî-kültürel eğilimleri o güne kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetiminde söz sahibi olmuş siyasal örgütlemelerden çok farklıydı. Zaten 1970'ler Türkiye'sinin siyasal merkezi ile toplumsal çevresi arasında sonraki yıllarda da bir tür doku uyuşmazlığı şeklinde kendisini sık sık gösterecek olan bu farklılık, MNP'nin, hakkında kapatılma istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne dava açılan ilk parti olmasında da görüldü. 12 Mart Muhtırası sonrası başlayan siyaset üzerinde askerî etki sonucu kapatma davası süreci hızlandı ve MNP şeriat yanlısı olduğu gerekçesiyle 20 Mayıs 1971'de kapatıldı¹⁰⁵. Esasen ente-

104. CEMAL Mehmed, *Muhterem Başkan*, Sırdış Yayınları, İst. 1975, s. 312.

105. YÜCEL, age, s. 44.

lektüel ve genç çevrelerde güç kazanmaya başlayan sol düşüncüyü hedef alan Kemalist 12 Martçılar, Erbakan'ın İslami karakteri baskın Milli Nizam Partisi'ni de Cumhuriyet için zararlı bir unsur olarak görmekteydiler. Ancak 12 Mart'tan başlayarak Milli Görüş Hareketi ile askerlerin ilişkisinin sürekli bir tartışma konusu olduğunu, yerine göre kuşkuyla karşılandığını belirtmekte yarar vardır. Örneğin Çalışlar, 12 Mart'ın ilanından kısa bir süre sonra generaller arasında, dini, komünizme ve sola karşı bir dalgakıran olarak görme eğiliminin gelişmeye başladığını öne sürmekte ve MSP'nin önde gelenlerinden Hasan Aksay'ın, *"12 Mart'ta ordumuz yetişip durdurmasaydı, mevcut siyasilerin elinde millet ve memleketimiz karanlık bir uçuruma yuvarlanırdı"* dediğini belirtmektedir¹⁰⁶. Benzer şekilde Erbakan'ın MNP'nin kapatılması sonrasında gittiği İsviçre'den AP'nin iktidar olmasını istemeyen askerî yönetimin iki generali tarafından bizzat Türkiye'ye davet edildiği iddia edilmektedir. MNP'nin kapatılması sürecinde de Süleyman Arif Emre, bir MIT mensubunun kendisine, MGK Genel Sekreteri Orgeneral Refet Ülgenalp'in kapatmaya karşı hazırlattığı raporu gösterdiğini anlatır. Ülgenalp'in raporunda, *"sol anaşinin hız kazandığı bir ortamda, bunu önlemek için dinî eğitime ağırlık verilmesi gerektiği"*nden bahsedilmektedir.¹⁰⁷ Aslında, sonraki tarihlerde de sıkça dillendirilecek olan Erbakan'ın ve Milli Görüş Hareketi'nin sistem içi bazı güçler veya ordu tarafından kollanıp desteklendiği konusu spekülasyondan öteye gitmedi. Dolayısıyla İslami hassasiyetleri baskın bir kitlenin Milli Görüş çatısı altında sistem içinde tutulması olgusunun bilinçli bir projeden mi kaynaklandığı, yoksa doğal bir sosyolojik sonuç olarak kendiliğinden mi ortaya çıktığı sorularına açık bir cevap vermek en azından bugünkü aşamada ve eldeki bilgilerle mümkün gözükmemektedir. Ancak 28 Şubat Müdahalesi ve Refah Partisi döneminde de değinileceği gibi Erbakan'ın orduya bakışının, demokrasiye bakışına benzer şekilde konjonktüre bağımlı ve pragmatik bir ilişkiyi yansıttığı şüphe götürmez bir gerçektir.

106. ÇALIŞLAR, age, s. 43.

107. Age, s. 38.

Milli Selamet Partisi (1972–1981)

MSP, 12 Mart Muhtırası'nın siyaset üzerindeki etkisinin azalmaya başladığı günlerde, 11 Ekim 1972'de kuruldu. Fakat genel başkan, MNP'nin kapatılışından sonra bir süreliğine Almanya ve İsviçre'de ikamet eden Erbakan değil; onun MNP döneminden “dava arkadaşı” Süleyman Arif Emre'dir. Milli Görüş'ün daha sonraki Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi gibi siyasal örgütlenmelerinde de görülecek olan bu durumu, “emanetçilik” kavramının pratik bir zorunluluk olarak Türk siyasal yaşamına girmesi şeklinde değerlendirmek mümkündür. Yönetici kadronun has dairede yer alan üyeleri arasından seçilen emanetçi liderler, adından da anlaşılacağı üzere, vakti gelince liderlik emanetini asıl sahibine, yani karizmatik lidere teslim etmektedirler. Emanetçi seçimi aslında ciddi bir maharet gerektirmektedir; zira genç ve hesap edilemeyen bir potansiyel karizma barındıran lider adaylarının tercih edilmesi halinde “emanet”i geri alamama riski doğmaktadır. MSP döneminde Süleyman Arif Emre'yi, RP'de Ahmet Tekdal'ı, FP ve Saadet Partisi'nde ise Recai Kutan'ı böylesi görevler için kullanan Erbakan'ın bu konuda başarılı tercihlerde bulunduğu ve en azından kurumsal düzeyde kendisine ait bir parti varlığını sürekli olarak muhafaza edebildiği ortadadır. Fakat emanetçilik müessesesinin asıl göz önünde bulundurulması gereken yanı, ülkenin siyasi ve demokratik manzarası bakımından içerdiği anlamlarda yatmaktadır. Olağan siyaset yapma koşullarında herhangi bir parti liderinin fizik ve yasal şartlar müsait olduğu müddetçe, konumunu bir başkasına geçici olarak terk etmek zorunda kalması düşünülemez. Elbette seçim kaybetmiş ya da parti içi delege desteği azalmış liderlerin etik gerekçelerle veya daha güçlü biçimde geri dönmek için bir süreliğine siyasetten çekilmelerine rastlanabilmektedir.¹⁰⁸ Tüzükle belirlenen genel başkanlık süresi

108. Bunun yakın zamandaki örneklerinden biri, 18 Nisan 1999 seçimlerinde partisinin yüzde 10'luk ülke barajını aşamamasından kamuoyu tarafından sorumlu tutulan CHP lideri Deniz Baykal'dır. 1 yıla yakın bir aradan sonra yapılan kongrede daha güçlü biçimde geri gelen Baykal, böylece alternatifsiz olduğunu göstererek liderlik konumunu pekiştirdi.

sona ermiş ya da kendisine emri hak vaki olmuşlar için –ebedi şef veya onursal başkan ilan edilmek dışında- yapacak bir şey yoktur. Ancak fiili liderin kendisinin yerine danışıklı bir emanetçinin geçici bir süre için görevi yürütmesi, özellikle Erbakan ile ilgili örnekler ve 12 Eylül 1980 sonrası Bülent-Rahşan Ecevit, Süleyman Demirel-Hüsamettin Cindoruk, Alpaslan Türkeş-Abdülkerim Doğru örnekleri, Türkiye’deki demokratik siyaset ortamının maruz kaldığı müdahalelerin bir sonucudur. Kapatılan bir partinin devamı niteliği taşımak yeni bir kapatma cezasına uğramak için yeterli bir sebeptir; bu da çoğu zaman hukuku dolanmak pahasına sosyo-politik taleplerin yönetim katında sürdürülebilmesi için farklı adlar altında ve emanetçi liderler öncülüğünde siyasal örgütlenmeler kurmayı bir anlamda icbar etmiştir.

MSP’nin gerek kurucu kadrosu, gerek yüklendiği misyon ve gerekse dile getirdiği siyasal argümanlar bakımından MNP ile arasında nerdeyse fark yok gibidir. Sadece birincisinde işaret parmağı havaya dikilmiş el şeklinde olan ve şahadet kavramına doğrudan atıfta bulunan amblemin yerine, MSP’de bir anahtar gelmiştir ve o da en az ilki kadar yoğun dinsel bir sembolizm ihtiva etmektedir. Yeni kurulan partinin kapatılan MNP’den bir farkı olup olmadığı konusunda, Erbakan’ın Gazeteci Abdi İpekçi’ye verdiği cevap, aslında incelemekte olduğumuz demokrasinin toplumsallığı bağlamında açık veriler sunmaktadır:

*“MNP kapandığı zaman ne olacağı yine kanunlarda gösterilmiştir. Bu partinin hükmü şahsiyeti ortadan kalkar. Ama bu partiye üye olan milyonlarca insan, herhangi bir şekilde milletin bu çeşit büyük bölümlerinin demokrasi dışında tutulması veya onların hakkında herhangi bir muamele yapılması esasen mümkün değildir. Bu güne kadar kurulan birçok partiden birisi de Milli Selamet Partisi’dir. Bunlar arasında herhangi bir münasebet zorlayarak kurmakta ne bir fayda vardır, ne de bir mana ifade eder.”*¹⁰⁹

Erbakan’ın bu sözlerini açmak gerekirse, 2008 yılında hakkında kapatma davası açılan AK Parti sözcülerinin “Milleti de kapa-

109. SARIBAY, agm, s. 580

tın o zaman" benzeri tepkilerine başvurmak yerinde olacaktır. Her iki durumda da anlatılmak istenen; toplumsal desteğe sahip siyasal kurumların kapatılmasının gerçekte sembolik bir cezalandırmadan öteye geçmeyeceği, temsil olunan tabanın yönetim merkezine yönelik talepleri devam ettikçe, demokratik temsil ihtiyacının farklı çatılar altında giderilmesinin sosyolojik bir zorunluluk olarak kendisini dayatacağı gerçeğidir. Bununla birlikte, yine Milli Görüş partilerine çokça yöneltilen "takiyeci" suçlamasının, sadece bu partilerin bizzatı kendileri içsel süreçlerinin arızî bir sonucu olarak ortaya çıkmadığı; daha genel bir siyasal resim çerçevesinde değerlendirilmesi gereken, demokrasi eksikliğiyle bağlantılı bir sorunun ürünü olduğu dikkate alınmalıdır. Sık sık kapatılıp farklı adlarla ve emanetçi liderlerle yeniden kurulmak zorunda kalmanın ve her an demokrasi dışı bir müdahaleye maruz kalabileceğini bilmenin kamçılayıp geliştirdiği bir diğer melekede, politik manevra yeteneği ve siyasette ayakta kalma güdüsüdür. Bu durumun pratiğe yansımaları ise, genellikle birbirine sıkı sıkıya bağlı örgüt yapılarının kurulması, zaten Türk siyasetinde yatkın olunan geleneksel liderin karizmatik etkisinin artması ve onun tartışılması muhtemel niteliklerinin geri planda kalması biçiminde gerçekleşmektedir. Nitekim MSP sözcüleri MNP dönemine kıyasla daha temkinli ve ağzı sıkı kişilerden seçilmiş, seçim kampanyalarında açık hava toplantıları ya da mitingler yerine daha çok radyo konuşmaları ve teyp kasetlerinin ev, işyeri veya kahvehane gibi mikro sosyal ortamlarda dinletilmesi yöntemleri uygulanmıştır. "Adam adama markaj" şeklinde adlandırılacak bu çalışma tarzı, sonraki yıllarda Milli Görüş partilerinin, özellikle RP döneminde kadın kollarının en önemli oy silahı haline dönüşecektir.

Bütün bu etkenlerin ve MNP'den kalma hazır toplumsal desteğin sayesinde MSP'nin yurt çapındaki örgütlenmesi çok hızlı bir biçimde gerçekleşti; Birinci Büyük Kongre'nin yapıldığı 21 Ocak 1973'te, yani partinin kuruluşundan 4 ay gibi bir süre sonra, 42 il ve 300'e yakın ilçede örgütlenmeler tamamlanmıştı. "Fevkalade Büyük Kongre"nin yapıldığı 22 Temmuz 1977'de ise bu sayı 65 il

ve 400'ü aşkın ilçeye ulaştı.¹¹⁰ Kuşku yok ki, bu güçlü ve çabuk örgütlenmede MSP'nin hitap ettiği kitlenin, her ikisi de dayanışmacı bir kültürü benimseyen, birbirine tutunarak var olmaya çalışan yeni küçük orta boy girişimciler sınıfı ile çoğunlukla organik ilişki biçimlerinin ağır bastığı cemaat ve tarikat yapılanmalarından oluşmasının payı büyüktü. Üstelik 12 Mart 1971 sonrasında MNP'nin kapatılması MG partilerinin toplumsal düzeyde sıkça öne çıkardıkları "mağduriyet psikolojisi"nin, Erbakan'ın 1969'da Odalar Birliği Başkanlığı'ndan zorla alınmasından sonra yaşanan en güçlü örneği olmuştur. Bir bakıma MNP'nin kapatılması, Erbakan ve hareketinin toplumun siyasal gündemine yerleşmesini sağladı. Ayrıca askerî rejimin gölgesinde yürüyen 1. Nihat Erim Hükümeti döneminde Toprak Reformu veya Tarım Gelirleri Vergisi gibi yasaların çıkarılmak istenmesi, MNP'den MSP'ye geçecek olan toplumsal tabanın sorunlarının hâlâ canlı bir mevcudiyet arz ettiğinin belirtileriydi. Ahmad'a göre, *"Anadolu'daki küçük iş adamları ve çiftçiler, reformların kendi çıkarlarına ters düşeceğini, ancak Koç ve Sabancı Holding gibi devlerin işine yarayacağını düşünüyorlardı."*¹¹¹

1973'te ilk kez katıldığı genel seçimlerde kazandığı 48 milletvekilliğiyle üçüncü büyük parti olan MSP, yüzde 11,8 oy alarak¹¹² amblemindeki gibi "anahtar" bir parti konumunu elde etti ve 12 Eylül 1980 askerî müdahalesine kadar geçen 7 yılda 3 ayrı hükümette koalisyon ortağı olarak Millî Görüş ideolojisini kısmen uygulama imkânı buldu. 14 Ekim 1973 seçimleri sadece S. Arif Emre genel başkanlığındaki MSP'nin aldığı oy oranıyla değil, Bülent Ecevit'in İsmet İnönü'den devralarak "ortanın solu"¹¹³ sloganıyla bir anlamda kulvar değiştirttiği CHP'nin yüzde 33,3 oy ve 185

110. SARIBAY, agm, s. 580.

111. AHMAD, age, s. 183.

112. Aslında yüzde 11,8'lik MSP, yüzde 11,9 oy alan Ferruh Bozbeylî liderliğindeki Demokratik Parti'nin ardından oy oranı bakımından dördüncü partidir. Fakat DP'nin 45 milletvekiline karşılık, 48 milletvekilliği kazanan MSP, meclis-teki sandalye sayısı bakımından üçüncü parti konumundadır. (Bkz: YÜCEL, age, s. 32-33.)

113. YÜCEL, age, s. 26.

milletvekilliği alarak birinci olmasıyla da sürprizlere sahne oldu. Ancak TBMM’de çoğunluk için gerekli olan sandalye sayısı 226 idi ve hiçbir partinin tek başına bu sayıya ulaşamadığı ortamda, AP Lideri Süleyman Demirel’in “milletin kendilerine muhalefet görevi verdiğini”¹¹⁴ söyleyerek koalisyona kapıyı kapatması, gözleri CHP’ye çevirdi. DP lideri Ferruh Bozbeyli’nin Celal Bayar gibi eski demokratlara yakınlığı nedeniyle işbirliği yapmayı reddetmesi üzerine, Ecevit, seçimlerin hemen ardından Emre’nin yerine MSP genel başkanlığına gelen Necmettin Erbakan ile koalisyon görüşmelerine başladı. Kamuoyunun pek de öngörmediği ortamın solundaki CHP ile İslamcı MSP’nin bir araya gelmesinde Demirel’in dolaylı rolü büyüktü; ancak MSP’nin lider kadrosunun da istekli tavırları gözden kaçmıyordu. Emre, biraz da şair kişiliğinin etkisiyle olsa gerek, kendilerini CHP ile koalisyona götüren ortamı naif bir biçimde anlatmaktadır: *“Demirel 12 Mart darbesinin verdiği eziklikle beni ordu başbakan olarak görmek istemez içgüdüyle ‘bize millet muhalefet vazifesi verdi’ dedi ve hükümete girmeyeceğini açıkladı. Öyle deyince ortada CHP ile biz kaldık. Memleketin buhranlara sürüklenmesine içimiz razı olmayınca Ecevit’e biz koalisyon teklif ettik.”*¹¹⁵ Bir yandan AP lideri Demirel ile Erbakan arasında Odalar Birliği seçimlerinde başlayan ve 28 Şubat 1997 süreci dâhil olmak üzere, uzun yıllar sürecektir olan hesaplaşmanın önemli bir aşamasını gösteren bu sözler, diğer yandan daha çok Millî Görüş içerisinde tartışılacak olan Erbakan pragmatizminin de işaretlerini vermektedir.

Siyasal bakımdan kısa vadede sonuca ulaşmaya katkı sağlasa da, uzun vadede Erbakan imajının tartışmalı, güvenilirliği zayıf ve zaman zaman karikatüristik bir nitelik elde etmesine neden olan bu pragmatizm, sağ siyasetin temsilcilerince ve en çok da AP ve lideri Demirel tarafından kullanıldı. “Ecevit’in dümen suyuna girmek”, “yeşil komünist” olmak, “dışı yeşil içi kırmızı olan karpuz”a benzemek,¹¹⁶ MSP’lilere karşı AP ve MHP yanlılarının kul-

114. AHMAD, age, s. 191.

115. ÇALIŞLAR, age, s. 46.

116. Age, s. 47.

landığı yıpratıcı suçlamalar arasında yer alırken, Nakşibendî ve Nurcu grupların önemli bir kısmının desteğini almış olan MSP içinde bir psikolojik baskı oluşturdu ve tartışmalara neden oldu. 1974 yılında çıkarılan af kanunu sırasında komünistlere affedilmesine karşı çıkan 22 MSP'li, koalisyon protokolüne rağmen aleyhte oy kullanınca, Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddelerinden hüküm giyenler af kapsamı dışında bırakılmış oldu. Milliyetçi ve sağ çevrelerin psikolojik baskının sonuç vermeye başladığını gösteren bu durum, hem CHP-MSP koalisyonunda, hem de ilk yıllarında bir tür cemaatler ve tarikatlar koalisyonu görüntüsü veren MSP içinde ilk ciddi çatlakların oluşması demekti. Çalışlar, bu konuyu Emre'den şöyle aktarmaktadır:

“O zaman bizim medyamız olmadığı için AP kıyamet koparıyor. Gerçekten bu bizim tabanımızı iyice sarsıyor. O kadar sarsıyor ki, huzursuz, rahatsız oluyoruz. Arkadaşlarımız bu baskılar sonucu böyle davrandılar. Zaten bir grup milletvekili de 1977 seçimleri öncesi MSP'den istifa ettiler.”

Ahmet Tefik Paksu öncülüğündeki Nurcuların MSP'den kopmaları, 1977 seçimlerinde MSP'nin oy oranının yüzde 11,8'den yüzde 8,6'ya, milletvekili sayısının da yarı yarıya düşerek 48'den 24'e gerilemesine neden olurken, aslında MGH ve Türk siyaseti açısından bambaşka sosyo-politik sonuçların da işaretlerini verdi. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1) MGH içinde birincisi tarikat yapılanması olan Nakşibendîlik, ikincisi cemaat yapılanması olan Nurculuk ve üçüncüsü de Erbakan ve arkadaşlarıyla birlikte reel siyaset yapan üç ana damar bulunduğu varsayılırsa, bunlardan cemaat yapılanması şeklinde olan Nurculuk 1977'de koptu ve tekrar DP-AP çizgisindeki sağ ile MHP'de temsil olunan milliyetçi siyasete döndü. Sonraki kopuş, Nakşibendî tarikatının Iskender Paşa kolundan; Mehmet Zahit Kotku'nun ölümünden sonra posta oturan Esat Coşan'ın Erbakan ile yaşadığı çatışmalar sonucu, RP döneminde 1990'ların başında gerçekleşti.

2) Cemaatler ve tarikatlar koalisyonu görünümünden uzakla-

şarak bir yandan Erbakan faktörünün kesin hâkimiyetine giren MGH, diğer yandan kısa vadede oy kaybına uğrasa da, kendisine özgü karakteristik siyasal söylemini oluşturma yönünde daha rahat hareket etme imkânı kazandı. Buna MGH'nin siyasal İslamcı karakterinin belirginlik kazanması ve modern anlamda bir siyasal parti örgütüne dönüşmesinin ilk adımları da denebilir. Böylece MGH, Türk siyasetinde kabaca sağ ile sol dışında bir üçüncü yol olarak nevi şahsına münhasır ve olgunlaşmış bir çizgiyi temsil etme yolunda ilerlemeye başladı.

3) Demirel önderliğindeki AP ile Türkeş'in MHP'sinin başını çektiği sağcı-milliyetçi siyasetin MSP'yi neredeyse CHP ile bir tutarak şiddetle eleştirmeleri, MGH'nin kendisini klasik sağ ve milliyetçi söylemden ayrıştırmasını beraberinde getirdi. Siyasal rakipleri tarafından CHP ile bir arada tutulsa da, seçmenin bu yaklaşımı pek gerçekçi bulmadığını bilen MGH, zamanla Türk siyasetinde farklılık vurgusu ile “biz ve ötekiler” söylemini işlemeye başladı. Hatta bu söylemin uç noktada “hak ve bâtul”, “inananlar ve inananmayanlar” ikiliğine kadar gittiği görüldü.

4) Nur cemaatinin desteğine büyük oranda kaybettikten sonra bir süreliğine daha kapalı, seçici ve dikkatli bir örgütlenmeye giden MSP, ülke genelinde daha sadık bir parti teşkilatı kurma imkânı elde etti. Nitekim tohumları bu dönemde atılan güçlü ve lidere bağlı örgütlenme biçimi, RP döneminde kadın kollarının da entegre edilmesiyle, MGH'yi birinci parti yapan en önemli faktör oldu.

5) Siyasal gözlemcilerce bölünme olarak nitelenen Nakşibendî ve Nurcuların kopuşları, MGH'nin özellikle RP döneminde İslami toplumsal gruplar üstü bir yapı özelliği kazanarak daha geniş kitlelere açılmasını kolaylaştırdı. Zaten RP örneğinde de görüleceği gibi, Özal rüzgârı geçtikten sonra,¹¹⁷ cemaat ve tarikat önderleri-

117. İslami gruplar arasında Özal rüzgârının dinmesinde belli kırılma noktaları vardır. Bunlardan birincisi, 9 Kasım 1989'da Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'nde aktif siyaseti bırakarak Cumhurbaşkanı olmasıdır. İkincisi, 3 Mart 1991'de Cumhurbaşkanı Özal'ın İslami gruplar tarafından zaten eleştirilen eşi

nin bir anlamda gidecek başka kapıları kalmadı; hatta başka siyasi partilere oy verme telkini yapan cemaat ve tarikat önderlerinin bir kısmı müntesiplerden ve sempatizanlardan oluşan kendi geleneksel tabanlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kaldılar.

MSP, sosyolojik aidiyeti ve siyaset dili bakımından sağa yakın durmasına rağmen, ülkedeki sağ-sol kamplaşmasında açık bir tavır sergilemekten kaçınmaya çalıştı; hatta Metin Yüksel'in 1976'da Fatih Camii avlusunda öldürülmesinde olduğu gibi, zaman zaman ülkücülerle çatıştı. İç çatışmalarla geçen ve sayısal toplumsal desteğinin azaldığı yıllarda, 21 Temmuz 1977'de İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'ne giren, 1979 sonunda da Demirel'in kurduğu azınlık hükümetine destek veren MSP, tüm partiler gibi 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile fiilen kapandı. Darbenin gerekçeleri arasında MSP'nin Konya'da düzenlediği Kudüs Mitingi'nde İstiklal Marşı'na gösterilen saygısızlık, açılan şeriat pankartları ve atılan sloganlar da yer aldı.¹¹⁸ Partinin hukuken kapanması 16 Ekim 1981 tarihinde askeri yönetim tarafından çıkarılan 2533 sayılı kanunla gerçekleşirken, başta Erbakan olmak üzere gözaltına alınan MSP yöneticileri Ankara Sıkıyönetim Mahkemeleri'nde yargılandı.¹¹⁹ 1985 yılına kadar süren duruşmalardan sonra, MSP'liler hakkında beraat kararı verilirken, Erbakan'ın da aralarında bulunduğu üst düzey yöneticilere siyaset yasağı kondu.

Semra Özal'ın ANAP İstanbul İl Başkanlığına atanmasıdır. Son olarak, 15 Haziran 1991'de Mesut Yılmaz'ın Özal yanlısı Başbakan Yıldırım Akbulut'u 3. Olağan Kongre'de mağlup ederek partinin genel başkanlığını ele geçirmesi ve bir gün sonra Akbulut'un başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmasıdır.

118. ÇALIŞLAR, age, s. 50.

119. YÜCEL, age, s. 47.

RP'NİN KURULUŞU ve MUHALEFET DÖNEMİ (1983-1996)

12 Eylül 1980'de Genelkurmay Başkanı Kenan Evren öncülüğünde gerçekleştirilen askeri müdahale sonrası kurulan sıkıyönetim rejimi, önce bütün siyasi faaliyetleri askıya aldı; 16 Ekim 1981'de de partilerin kapatıldığını açıkladı. Askeri yönetimin hazırlattığı Anayasa 1982'de halkoyuna sunulup kabul edildikten sonra, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (SPK) yürürlüğe girdi. Hukuken partili demokratik yaşama dönüş anlamı taşıyan bu yasa, uygulamada Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) veto hakkı nedeniyle, antidemokratik ortamın sürmesine neden oldu. SPK'da yer alan "Siyasi partiler milletvekili seçilme yeterliliğine sahip en az 30 kişi tarafından kurulur" hükmü, MKG vetolarının belirleyici bir nitelik kazanması anlamına gelmekteydi. Zira 12 Eylül 1980 öncesi dönemin başta gelen politikacılarına konulan siyaset yasağı ile MGK'nın sakıncalı bulduğu isimlerin vetoya uğraması, güdümlü demokrasinin dar ve militarist bir fanusta yaşatılmaya çalışılması demektir. 1983 yılında siyasi partiler kurulmaya başlanırken, böyle bir ortamda parti kapatma riskini tekrar almak istemeyen askeri yönetim, işi baştan sıkı tutmakta; sonradan kapatmak zorunda kalacağı bir siyasal örgütlenmeye kendi eliyle meydan vermemek adına, veto müessesesini işletmekteydi. "Bu nedenle MGK, Kasım ayında yapılacak seçimlere kendi deyimiyle 'iki buçuk parti'nin girmesini vetolarla sağladı. MGK, seçimlere girmesini uygun görmediği partilerin kurucu listesini günlerce inceliyor, sonra da vetolarla kurucu sayısını 30'un altına indiriyordu."¹²⁰

Veto engeline takılmadan seçime katılabilen "iki buçuk parti"nin ilki Emekli General Turgut Sunalp'in Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), ikincisi sol siyasetteki boşluğu doldurması amacıyla izin verilen Necdet Calp'in Halkçı Partisi (HP) ve askeri yö-

120. Age, s. 53-54.

netimin yarım değerinde gördüğü üçüncüsü de Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) idi. Buna göre kurucular kurulu veto engeline takılmadan serbestçe seçimlere giren MDP'nin iktidar olması, HP ile ANAP'ın da sol ve sağ muhalefet konumunda kalması hedeflenmekteydi. Ancak 6 Kasım 1983 seçimlerinin sonuçları yüzde 45,1 oy alan ANAP'ı tek başına iktidar yaparken, HP yüzde 30,5 ile ana muhalefet, MGK destekli MDP de yüzde 23,3 oy alarak sonuncu parti oldu.

Veto yüzünden seçime katılamayan partiler arasında Erdal İnönü'nün Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), AP'nin devamı niteliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) ile eski MSP'lilerin kurduğu Refah Partisi (RP) de bulunmaktaydı. 19 Temmuz 1983'te kurulan RP'nin veto edilen kurucuları arasında Kurucu Genel Başkan Samsunlu Avukat Ali Türkmen'in de bulunması üzerine, hemen onun yerine Ahmet Tekdal kurucu genel başkan ilan edilmişti. Ancak MGK'nın karar verme süreci gecikince RP'nin seçime girmesi mümkün olmadı.

Hilal ve başak amblemlili RP'nin tek sorunu askeri yönetim değildi; Şevket Kazan'ın anlattığına göre, bir yandan haklarında açılan davalarla uğraşan, diğer yandan da "MSP sonrası sahipsiz kalan kitlenin ısrarlı tazyikleri" ile yeni bir partinin tüzük ve programını hazırlayan Erbakan ve arkadaşları partinin adının "Doğru Yol Partisi" olmasını kararlaştırdı.¹²¹ Kazan, gerisini şöyle anlatmaktadır:

"O da ne? 23 Haziran 1983 günü, radyo ve televizyonlardan Doğru Yol Partisi ismiyle bir parti kurulduğu haberi verildi. Şahsen ben 'Herhalde arkadaşlar sessizce çalışmalarını tamamlamışlar ve partiyi kurmuşlardır' diye düşündüm. Birkaç yere telefon ettim ve sonunda öğrendim ki Doğru Yol Partisi ismiyle kurulan bu yeni parti, bizim hazırlığını yaptığımız parti değil. Ya? Demirel'in her ihtimale karşı kurdurduğu ikinci partiydi."¹²²

121. KAZAN Şevket, *Refah Gerçeği*, Cilt I, Keşif Yayınları, Ankara 2001, s. 7.

122. Age, s. 7. Demirel'in kurdurduğu ilk parti, Emekli Orgeneral Ali Fethi Esener başkanlığındaki Büyük Türkiye Partisi idi. Bu partinin veto yeme ihtimalini göz önünde bulunduran Demirel, 23 Haziran 1983 günü yakın arkadaşı Ah-

RP Söylemi ve Politikalarının Şekillenme Süreci

MGH'nin 1970'li yıllar boyunca ortaya koyduğu siyasi söylem kısaca yerel, dinsel ve modern sıfatlarıyla tanımlanırsa, Doğru Yol Partisi adının bu söylemle pek de uyumlu bir görüntü oluşturmaması mümkündü. Ne var ki bir meslek olarak reel politığın inceliklerini çok iyi bilen Süleyman Demirel, MGH'de bulunması halinde büyük bir toplumsal avantaja dönüşme potansiyeli taşıyan bu adı, erken davranarak bir bakıma işlevsizleştirdi ve sağcı AP geleneğine mal etti. MGH ise yine kendi söyleminde sıkça yer alan, hem iktisadi hem de dinî içerimler taşıyan Refah adını partisine vererek yoluna devam etti. Böylece maddi ve manevi kalkınma söylemi yeni kurulan parti tarafından da güçlü bir biçimde sürdürüldü.

6 Eylül 1987'de Erbakan'ın eski siyasetçilerle birlikte siyaset yasağının kaldırılışına kadar geçen dönemde RP, basında pek yer bulmasa da, istikrarlı bir büyüme süreci gerçekleştirdi. ANAP'ın 67 ilden 55'inde belediye başkanlıklarını kazandığı, DYP ve HP'nin ise hiçbir il belediyesinde başarılı olamadığı 25 Mart 1984 yerel seçimlerinde RP, yüzde 4,8 oy alarak Şanlıurfa ve Van belediye başkanlıklarını aldı. 30 Haziran 1985'te yapılan Birinci Büyük Kongre coşkulu, hizipsiz ve Erbakan'ın yokluğundan kaynaklanan bir mağduriyet psikolojisiyle geçerken, Divan Başkan Vekili Hüseyin Erdal'ın Erbakan'dan gelen telgrafı hıçkırıklarla okuması sırasında salondaki kalabalık kendinden geçiyordu.¹²³ 29 Eylül 1986'da TBMM'de boş olan 11 milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde ANAP yüzde 40'lardan yüzde 32,5'e düşerek 6 milletvekilliği kazanırken, DYP (yüzde 23,5) 4, HP ile birleşerek Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) adını alan SODEP ise (yüzde

met Nusret Tuna başkanlığında Doğru Yol Partisi'ni kurdurttu. Nitekim eski AP'lileri hızla çatısı altında toplayan BTP'nin 26 Temmuz 1983'te MGK kararıyla kapatılması üzerine, halk arasında "Demirel'in Yedek Partisi" ya da "Demirel'in Yeni Partisi" diye anılan DYP ile yola devam edildi. (Bkz: YÜCEL, age, s.68-69.)

123. KAZAN, age, s. 17

22,7) 1 milletvekilliği elde etti. Yüzde 5,5 oy alan RP küçük ama istikrarlı adımlarla büyümesini sürdürürken, söylem düzeyinde iktidar partisi ANAP'a karşı en şiddetli muhalefeti yürüten partilerden biri konumundaydı. Örneğin yasakların kalktığı 6 Eylül 1987 halk oylamasından sonra 11 Ekim 1987'de gerçekleştirilen İkinci Büyük Kongre'de 538 delegenin oybirliğiyle genel başkanlığa seçtiği Erbakan şöyle demektedir:

“ANAP Türkiye’yi Avrupa Ortak Pazarı potasında eritip yok etmek, Türkiye’yi onlara bağımlı kılmak için resmen müracaat etmiştir. Şimdi kapıda bekletiliyor. AET bu seçimleri büyük bir dikkat ve merakla izliyor.¹²⁴ Seçimden sonra RP kuvvetli bir grup kurarsa, biz Türkiye’yi yutup hazmedemeyiz diyecekler, dışarıda öğütelim yolunu tercih edecekler, böylece Türkiye kurtulacak. Bu bakımdan bu seçim İstiklal Harbimize benziyor. RP Kuvayı Milliye’yi temsil ediyor; taklitçi dördüzler ise, İstiklal Harbi’nden önce Amerikan Mandası isteyenlere. Çünkü Türkiye’yi Ortak Pazar’a vilayet yapmak demek, Avrupa Mandası’nı istemek demektir...

Özal, leylek zıplattırılmış gibi, ‘Türkiye’ye çağ atlattım’ diyor. Soruyorum, bu nasıl çağ atlama? Bizim yüz lira uzayda toz oldu gitti. Bu kadar büyük tahribat ancak uzayda olur...

Özal dediğin, Düyun-u Umumiye veznedarına benziyor, sırtında koskoca bir borç çuvalı!”¹²⁵

2008’den bakıldığında ulusalcı siyasetin söylemlerini andıran bu eleştiriler, o gün için serbest piyasa ve liberalleşme politikalarıyla toplumda kendisine karşıt ve yandaş iki keskin grup oluşmasına neden olan ANAP’a karşı RP’nin yerli, milliyetçi ve muhalif yüzünü öne çıkarmaktaydı. Dikkat çekici bir başka söylem ise, MSP zamanında da bazen dile getirilen “biz ve ötekiler” ikileminin “taklitçi dördüzler” eleştirisiyle güçlü bir vurgu olarak yer almasıydı. Örneğin, Kongre salonunda asılı sloganlardan bazıları RP’nin kendisini diğerlerinden ayırıştırarak yerel ve dinsel ağırlıklı bir kimlik kurmaya çalıştığını göstermesi bakımından ilginçtir: “Dördü de Aynı, Kültür Emperyalizmine Son, Ölümlü dünyada Şeref-

124. 29 Kasım 1987’de yapılacak genel seçim kastedilmektedir.

125. KAZAN, age, s. 22.

li Hayat, Ne IMF Ne AET Millî Görüş Millî Hamle, Başörtüsü Millî Kıyafetimizdir.”¹²⁶

Burada “Millî Görüş Millî Hamle” sloganıyla yerel ve Türkiye’ye özgü olanı öne çıkaran bir yaklaşım sezilmekteyken, “Başörtüsü Millî Kıyafetimizdir”de neredeyse tamamen dinsel bir anlam belirmektedir. Bu, daha önce değinilen, MGH’nin millî sözcüğüne yüklediği geniş ve Kur’an’daki ifadelerle uyumlu anlamı pekiştirmektedir. Daha sonraları “İnananlar-İnanmayanlar” şeklinde ortaya çıkacak olan ikici söylem ise, zamanla RP’nin en büyük kozu haline geldi. Sürekli ve ısrarlı bir biçimde işlenen bu ayrıştırıcı söylem, RP’nin farklı, denenmemiş ve bütün sağ-sol partilerin toplam alternatifi olarak sosyo-politik algıda yer etmesini sağladı. Erbakan’ın sıkça kullandığı “*Diğer partilerin seçmenleri, bizim ise inananlarımız var*” sloganı, yukarıda sözü edilen ayrıştırıcı söylemin bir parçası olmanın yanında, parti içi örgütlenmenin dinsel kaynaklı bir motivasyonla pekiştirilmesine de yaramaktaydı. Şevket Kazan, bu sloganı, “*Refah Partisi’ni her seçimde daha başarılı kılan sebepler arasında kardeşlik, birlik ve beraberlik ruhunun öneminin büyük olduğunu*” anlatırken örnek göstermektedir.¹²⁷ Ayrıca bu konuda RP İstanbul İl Başkanı R. Tayyip Erdoğan’ın, “medyanın RP’ye destek vermemesini telafi etmek için daha çok teşkilat çalışmalarına ağırlık verildiği” yönünde bir tespit içeren soruya verdiği cevap RP’nin farklılık yaratmayı amaçlayan söylemi ve organik örgütlenme biçimi hakkında açık bilgiler içermektedir:

“...Bugüne kadar medya ile aramızda bazı suni duvarlar oluştu. Fakat inanıyorum ki, zaman içerisinde medyayla aramızdaki bu mesafeyi kapatabiliriz... Bu ülkenin sorunlarını hep birlikte çözeceğiz. Ve bu işbirliğini gerçekleştirmekte biz kararlıyız. İnanıyorum ki, medya da, bizim bu iyi niyetli çabalarımıza aynı şekilde iyi niyetle yaklaşmaya başlayacaktır. Ama o zamana, biz, arkalarına büyük medya desteği almış olanlarla aramızdaki tanıtım ve propaganda açığını nasıl kapatacağız? Bu açığı kapatmak için tabii ki biz emek-yoğun bir çalışma yapmak zorundayız. Yıllardır yaptığımız budur ve

126. Milliyet Gazetesi, 12 Ekim 1987.

127. KAZAN, age, s. 218).

şu anda İstanbul'umuzun genelinde 65 bin kişilik bir muvazzaf kadro ile çalışmaktayız. Bakınız, şu anda İstanbul'da diğer siyasi partilerin üye sayıları bizim partimizin altındadır... Ve bizim üyelerimiz, kâğıt üzerinde üye değildir, duyarlı üyedir... Bizde her üye, sadece üye olmakla kalmıyor; aynı zamanda partimizin inanani durumuna geçiyor.

Bunun sonucu olarak da, teşkilat, organik bir bütün oluşturuyor; adeta bir vücudun sinir uçları gibi dokunduğunuz anda bütün vücut harekete geçiyor.”¹²⁸

Erbakan ile canlanan RP, muhalefet dönemi boyunca AET, Ortak Pazar ve IMF karşıtı, milli bağımsızlıkçı, maddi ve manevi kalkınmacıdır; MSP kadar olmasa da, biraz gündem dışı kalmış bir slogan olarak “ağır sanayi hamlesi”nden ara sıra bahsedilmektedir. Ancak asıl dikkat çeken, MGH'nin söylemsel düzeyde oturmuş bir kavramlar dizisi ile hareket etmeye başlaması, “Adil Düzen” başlığı altında önerileştirdiği bu diziyi zaman içinde güçlü bir muhalif duruşla toplumsal pratiğe yansıtabilmiş olmasıdır. Erbakan'da somutlaşan abartılı, kurgusal, pragmatik, bazen aşırı idealize, bazen de aşırı politize edilen MGH söyleminin felsefi tutarlılığı ve yeterliliği, hatta sosyo-politik geçerliliği çokça tartışıldı ve Türk siyasal tarihi içinde anlamlı bir kategoriye sokulmaya çalışıldı. RP'nin, Millî Görüş'ü milletin öz ve tarihsel değerleri olarak nitelemekle fiktif bir ‘millet’ ve ‘görüş’ ihdas ettiğini, böylece partinin görüşlerinin millete ait olduğu varsayılan birtakım değerlere atfedildiğini düşünen Dağı, bu değerlerin kaynağına değinirken RP'nin pragmatik siyasal duruşuna ilişkin önemli tespitler yapmaktadır:

“Bu değerler Türkiye'nin mevcut toplumsal yapısı, Türk halkının tutum, inanç ve değerleri üzerine yapılan araştırmalara değil, ‘muhayyel’ tarihsel yollamalara ve tarihsel olanın aynı zamanda ‘millî’ ve İslami olacağı varsayımına dayanmaktadır. Tarihsellik, tabii ki

128. İstanbul Bülteni, Recep Tayyip Erdoğan'la Söyleşi: “İstanbul Türkiye'nin Prototipidir”, Sayı: 3, 15 Aralık 1993, s. 14. (Aktaran: ŞEN Serdar, *Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği*, Sarmal Yayınevi, İst. 1995, s. 83–84.)

Batılılaşma tarihi öncesine yapılan bir göndermedir, genellikle. Millî değerleri fiktif bir millete ve tarihe mal ederek RP'nin toplumsal dönüştürme projesi doğallaştırılmaya çalışılmakta, Batılılaşma projesinin kendi değerlerinden uzaklaştırdığı millete, yeniden millî değerleriyle yaşaması imkanının verildiği bir tercih olarak nitelenmektedir. Yani, özünde RP, siyasal müdahalelerle toplumun kültür ve değerlere ilişkin tercihlerinin şekillendirilmesine karşı çıkmamakta, sadece, son iki yüz yıldır, değişik biçimlerde yürütülen Batılılaşma projesinin 'yanlış' bir proje olduğunu ve 'doğru'suyla değiştirilmesi gerektiğini iddia etmektedir.”¹²⁹

II. Meşrutiyet döneminin İslamcılarında da görülen ahlak ve maneviyat özeline indirgenmiş söylem düzeyindeki Batı karşıtlığı, buna karşılık “Teknik Batıcılık” diye adlandırılabilir. Bu yöntem düzeyindeki Batıcılık, benzer bir biçimde RP’de de görülmektedir. 1980 sonlarında Ali Bulaç, İsmet Özel gibi İslamcı entelektüellerde bir felsefi temele dayanan Batılılaşma karşıtlığı, reel politığın dilini konuşmak zorunda olan MGH önder kadrosu için tam anlamıyla bir rasyonel tercih olarak benimsenmedi. Çünkü Erbakan ve çevresi, bu tür İslamcı aydınlarda, örneğin İsmet Özel’de teknik ve medeniyet karşıtlığı boyutuna varan keskin İslamcı söylemin,¹³⁰ siyaset diline uyarlanmasının imkânsız olduğunu farkındaydılar. Bunun yerine özellikle ev toplantıları ve kapalı salon toplantıları gibi daha özel alanlarda tabana verilen mesajlarda sert ve devrimci bir İslami söylemi kullanmaktan çekinmeyen RP’liler, özellikle TBMM’ye girdikleri 1991 seçimlerinden sonra kamuoyu ve medyanın artan ilgisiyle karşılaşınca daha itinalı bir dil kullanmaya çalıştılar. RP söylemi, özellikle ANAP’ın başlattığı hızlı liberalleşme sürecinden zarar gören ve kayıtsız şartsız AET’cilikle toplumun maddi ve manevi bakımdan zayıfladığını düşünen kesimler nezdinde etkili olarak seçmenin nabzını yakalama konusunda başarı sağladı. RP sözcüleri eski MSP’li Özal’ı en fazla, İslam’a göre haram olan faizi yükseltmek, serbest ithalat politikalarıyla tüketimi ve israfı arttırmak, özellikle Birinci Körfez Krizi sı-

129. DAĞI, age, s. 25.

130. ÖZEL İsmet, *Üç Mesele: Teknik, Medeniyet, Yabancılaşma*, Şule Yayınları, İst. 1999.

rasında Batı'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin politikalarına eklemlenmek, içki tüketimi ve müstehcen yayınların çoğalmasına neden olmak, boyalı basın ve turizme teşvikler vererek toplumsal ahlakı yozlaştırmak¹³¹ gibi argümanlarla eleştirdiler. Bunlara Özal ailesinin ve yakın çevresinin kamuoyuna göstermekten çekinmedikleri şatafatlı yaşantı da eklenince toplumun muhafazakâr kesimlerinde ciddi rahatsızlıklar oluşması kaçınılmaz hale geldi. Örneğin, Ahmad'ın, Gazeteci Emin Çölaşan'a bir okurun "Bankerler Skandalı" nedeniyle gönderdiği mektuptan aktardığı satırlar söz konusu argümanların toplumsal karşılığı konusunda fikir vermektedir:

*"Anavatan Partisi kutsal bildiğimiz bütün değerleri tahrip etti. Dolandırıcılık, hırsızlık, rüşvet ve yolsuzluk on yıl önce bizim için bir şerefsizlikti. Şimdi bunlar normal karşılanıyor. Banker Yalçın olayı bu durumu yansıtıyor. Daha birkaç yıl önce böyle birini suçlar ve ayıplardık. Oysa bu kişi bugün herkesin sevgilisi oldu. Bu tür şeyler ne zaman sona erecek?"*¹³²

Güngör, dört eğilimi bir araya getirme iddiasıyla yola çıkan "Özal'ın farklı eğilimleri, dört bir yana dağılarak kendi mecralarında akmaya başlarken" RP'nin de bir bakıma ödünç verdiği kendi tabanına kavuşmaya başladığını¹³³ belirtmektedir. 29 Kasım 1987 seçimlerinde yüzde 7,2'lik oy oranıyla beşinci parti olan¹³⁴ ve yüzde 10'luk ülke barajına takıldığı için milletvekili çıkaramayan MGH, gerçekten de MSP dönemindeki oy oranına yaklaştı. Bu büyüme yüzde 9,8'lik oy oranının yakalandığı ve Konya, Kahramanmaraş, Van, Sivas, Şanlıurfa illeriyle 16 ilçe ve 58 beldede belediye başkanlıklarının kazanıldığı 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde de sürdü. Özal döneminde yoğun eleştirilere maruz kalan ve laik-liberal kimliğiyle öne çıkan Mesut Yılmaz'ın liderliği altına giren ANAP'ın yıpranma sürecinin iyice belirginleştiği 20 Ekim 1991 seçimleri ise hem Türkiye'deki iktidar-muhale-

131. AHMAD, age, s. 259-260.

132. AHMAD, age, s. 246.

133. GÜNGÖR, age, s. 133.

134. YÜCEL, age, s. 77

fet dengesi, hem de muhafazakâr kitle geneli ve RP tabanı özeli için bambaşka bir tablo ortaya çıkardı.

Kitlelere Açılma ve Toplumsal Tabanın Örgütlenmesi

Öncelikle Özal'ın 1989'da cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle zayıflamaya başlayan ANAP içindeki İslamcı-muhafazakâr kanat açısından biraz radikal bulunsa da, RP, bir alternatif çatı olma niteliği taşımaya başladı. İlk başlarda seçmen tabanında görülen RP'ye doğru hareketlilik, 1993'te Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümü ve RP iktidarının işaretlerinin iyiden iyiye alındığı 1994-95 yıllarında ANAP'ın ağır toplanının da MGH'ye yönelmelerine neden oldu. RP ise 1991 seçimlerine Genel Başkan Yardımcısı Bahri Zengin'in öncülük ettiği kitlelere açılma, merkez sağa yaklaşma politikalarıyla girerek ılımlı sağ seçmenin ve politikacıların kafalarındaki soru işaretlerini azalttı. Bir süreden beri RP içinde bir değişimin gerekliliğini ve partinin geleneksel tabanının dışına çıkmadan iktidar olamayacağını savunan Zengin, sosyalist aydınların da bulunduğu çeşitli toplumsal gruplarla tartışma toplantıları düzenleyerek RP yöneticileri ile onları bir araya getirdi.¹³⁵ Başlı kadınlar, işçiler, memurların da yer aldığı duvar afişleri ve gazete ilanlarında daha çok yoksulluk ve yolsuzluk sorunları öne çıkarılarak RP'nin salt ideolojik bir parti olmadığı, vatandaşların güncel ve acil sorunları konusunda da duyarlılık taşıdığı mesajı verildi.

Öte yandan paralel bir siyaset tarzı, İstanbul'un genç il başkanını Recep Tayyip Erdoğan ve ekibince de pratiğe geçirilmekteydi. Sokak çalışmaları, meydan mitingleri ve ev toplantılarına ek olarak kahvehane, kiraathane, meyhane, hatta genelevlerine kadar giden Erdoğan ve ekibi, hiçbir ayırım yapmaksızın toplumun her kesiminin desteğine talip olduklarını ve iktidara geldikleri zaman yine aynı şekilde herkesin sorunlarına çözüm bulmak için çalışacakları vaadinde bulunmaktaydılar. Bu MGH için yeni siyaset yapma biçimi, İslam'ın evrenselliği ve kuşatıcı olduğu argümanıy-

135. ÇALIŞLAR, age, s. 63.

la birleştirilerek sunulduğu ve başarılı bir biçimde rasyonalize edildiği için, RP içinde beklendiği kadar rahatsızlık uyandırmadı. Aksine, 1991 seçimlerinde yüzde 16,9'luk oy oranıyla 62 milletvekiliği kazanılmasında değişen tarzın da etkisi olduğu düşünüldüğü için, RP'nin kitlesel açılım politikası hızlanarak devam etti.

Üçüncü olarak, elbette RP'nin seçim başarısının altında yatan somut neden, yüzde 10'luk seçim barajını geçme ümidi olmayan Türkeş'in Milliyetçi Çalışma Partisi ve Aykut Edibali'nin Islahatçı Demokrasi Partisi ile gerçekleştirdiği "Kutsal İttifak"tı.¹³⁶ Her ne kadar bu ittifak, MGH'nin geleneksel olarak güçlü olduğu Doğu illerindeki Kürtlerin oyunu olumsuz etkilese, hatta "RP'nin Güneydoğu tabanını isyan ettirse de",¹³⁷ sonuçta ortada tersi iddia edilemeyecek bir siyasal başarı vardı. Bu bakımdan, "RP, MÇP ve IDP ile seçim ittifakı kurmak yerine Fehim Adak, Altan Tan, Ömer Vehbi Hatiboğlu, Haşım Haşimi gibi Kürt kökenli isimler vasıtasıyla gittikçe güçlendiği Güneydoğu seçmeninin oyunu tercih etseydi, daha büyük bir seçim başarısına imza atar mıydı?" sorusunu denetlemek ve bu sorudaki zımni iddiayı doğrulamak mümkün ve de anlamlı değildir. Ancak MGH'nin sıkça sözü edilen pragmatizmini ve ideolojik sınırlarını göstermesi bakımından şu bilgiyi zikretmek yararlı olacaktır. Aydınlar Ocağı başta olmak üzere etkili milliyetçi-muhafazakâr çevrelerin çalışmalarıyla kurulan RP-MÇP-IDP ittifakından önce, RP Genel Merkezi, PKK'nın siyasal uzantısı olarak bilinen Halkın Emek Partisi (HEP) yöneticileri ağırlamış, bölgeler ve milletvekili sayısının dağılımı gibi ayrıntılar dışında ittifak görüşmeleri neredeyse anlaşmayla sonuçlanmıştı.¹³⁸ Ahmet Türk, Yaşar Kaya, Ferudun Yazar, Zübeyir Aydar'dan oluşan HEP'li Kürt siyasetçiler ile yine Kürt kökenli Fehim Adak, Ahmet Tekdal, Recai Kutan, Fuat Fırat gibi isimlerin bulunduğu RP heyeti uzun pazarlıklar yaptı,¹³⁹ fakat sonuçta RP,

136. YÜCEL, age, s. 77.

137. ÇALMUK Fehmi, *Erbakan'ın Kürtleri*, Metis Yayınları, İstanbul 2001, s. 36.

138. "HEP-RP İşbirliği", *Sabah* gazetesi, 30 Ağustos 1991.

139. ÇALMUK, age, s. 38.

tam tersi bir ideolojiye sahip MÇP ve IDP ile ortaklık kurarak, aslında din dışı alanlar söz konusu olduğunda ideolojik sınırlarının ne denli esnek olabileceğini ortaya koydu. Bu tercih, sol eğilimli Kürtlerle ittifak kurmak ile milliyetçilerle ittifak kurmanın resmî ideolojiye eşit mesafede seçenekler olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, son tahlilde, MGH'nın derinliklerinde devletçi bir yanın ağır bastığı düşüncesini destekleyen bir veri olarak yorumlanabilir. Burada Kur'an'da geçen "sizden olan ulu'l-emre (devlet yöneticilerine) itaat edin"¹⁴⁰ emrinin Sünni çizgi tarafından devlet yönetimi ve yöneticileri lehine yorumlanmasının MGH tarafından da genel anlamda benimsenmesinin etkileri bulunmaktadır.

RP'nin muhalefet dönemindeki büyümesinin iç ve dış kamuoyunda dikkat çekici hale geldiği 1991 seçimleri sonrası, Türkiye'de 1970'li yılların kaotik siyasal ortamını hatırlatan koalisyonlar döneminin başlangıcı oldu. Özalsız ANAP'ın kan kaybederek muhalefete düşmesi üzerine, DYP, HEP ile seçim işbirliği yapan SHP ile birlikte hükümet kurdu. 1983'te merkez sağı toparlamış görünen ANAP'ın yüzde 20'lere düşmesi, sağ oyların yarı yarıya DYP ile paylaşılması demekti. 1990'lara damgasını vuracak olan merkez sağdaki iç çekişmelerin, ortaya çıkan sonuçlarından hareketle bir değerlendirme yapılırsa, alttan bir dip dalga halinde ilerleyen RP'ye yaradığını söylemek mümkündür. Bir yandan genel merkezde Bahri Zengin öncülüğünde, diğer yandan da Recep Tayyip Erdoğan, Doç. Dr. Abdullah Gül, Doç. Dr. Abdülatif Şener gibi genç yüzlerle kitlelere açılma politikasını sürdüren RP, aynı zamanda Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, İmdat Kaya gibi hitabeti güçlü siyasetçiler üzerinden geleneksel tabanıyla bağlarını sağlam tutmaya devam etti. Denebilir ki, MÇP ve IDP ile yapılan ittifak nedeniyle güneydoğuda kaybedilen oylar dışında, Millî Görüş tabanında hemen hemen fire verilmedi. 1993 Nisanında Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümü ve ardından terör ve ekonomi konula-

140. Kur'an, 4/59.

rında başarı sağlayamamakla eleştirilen Başbakan Demirel'in cumhurbaşkanlığına seçilmesi, merkez sağda süren sahiplik kavgasını iyice kızıştırdı ve yıpratıcı hale getirdi. RP ise, Adil Düzen adını verdiği iktisadi ağırlıklı sistem önerisiyle, hem terör ve yoksulluk nedeniyle büyük kentlerin varoşlarında toplanmış kitlelere umut olmakta, hem de ANAP bünyesinden kopmaya hazır fakat kendisine mekân arayan tarikat ve cemaat oyları için yeniden bir adres haline gelmekteydi. Zira 13 Kâsım 1980'de Mehmet Zahit Kotku'nun ölümüyle¹⁴¹ İskender Paşa Dergâhı'nın başına geçen damadı Prof. Dr. Mahmut Esat Coşan,¹⁴² Erbakan ile mesafeli ve zaman zaman sorunlu bir ilişki içindeydi; müritlerinin bir kısmının, dergâhın diğer bağlılarından olan Korkut Özal gibi isimler nedeniyle ANAP'a yönelmesine de ses çıkarmamıştı. Fakat ANAP'ın Özal'ın yokluğunda daha laik bir çizgiye kayması, DYP'nin ise öteden beri masonluğu hakkında söylentiler dolaşan Demirel'in hâlâ güdümünde ve üstelik bir bayan olan Prof. Dr. Tansu Çiller yönetiminde olması¹⁴³ özelde İskender Paşa Dergâhı'nı, genelde ise tarikat ve cemaatlerin tamamına yakınına yeni bir siyasal tercih aramaya zorladı. Adıyaman'daki Menzil Grubu, Konya'daki Abdullah Büyük Grubu, pek çok şeyhin etrafında ay-

141. 12 Eylül 1980 sonrasında 1983'e kadar süren askeri rejim döneminde sadece Kotku değil, muhafazakâr kesimde kanaat önderi konumunda olan Mahmut Sami Ramazanoğlu, Necip Fazıl Kısakürek ve Osman Yüksel Serdengeçti de öldü. Bunlardan özellikle milliyetçiler ile İslamcılar arasında tutucu/uzlaştırıcı rol oynayan son ikisinin ölümünün, dört eğilimi birleştirme sloganıyla yola çıkan ve eski AP, MSP ile MHP tabanının desteğini alan Turgut Özal'ın ANAP'ının işini dolaylı olarak kolaylaştırdığı düşünülebilir.

142. ÇAKIR, age, s. 56.

143. "Üstelik bir bayan olan..." çünkü zamanla İslami bir görünüm kazanmış geleneksel bakış açısı, kadının siyasal önder konumunda bulunması konusuna pek sıcak yaklaşmamaktadır. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya koyduğu uzun tarihsel tecrübe boyunca öne çıkardığı patriarkal ve biraz da patrimoniyal yapının Türkiye topraklarına miras kalan bir etkisinin olduğu düşünülebilir. (Osmanlı İmparatorluğu ve patrimoniyal yapı için bkz: İNSEL Ahmet, *Düzen ve Kalkınma Kışkırcısı Türkiye*, Çev: Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Yayınları, İst. 1996.)

rı ayrı kümelenmiş Nakşî ve Kadiri gruplar ile Süleymancılar ile Nurcuların bir kısmı benzer bir tercih zorunluluğuyla karşı karşı kaldılar.¹⁴⁴ Ancak RP ile yakınlaşma, özellikle üst yönetimler düzeyinde pek de kolay olmadı, hatta önderler arasında tam bir muhabakat hemen hemen hiç sağlanmadı.¹⁴⁵ Örneğin, medya ve iş dünyasında Türkiye Gazetesi, TGRT ve İhlas Holding gibi kurumlarla en erken kurumsallaşan cemaat konumunda olan Enver Ören liderliğindeki Işıkçıların siyasete bakışı, Fethullah Gülen hareketinden çok daha pragmatikti; kendilerini merkezle ilişkili hale getirecek herhangi bir sağ partiye blok halinde destek vermediktedirler. Ancak bunlar arasında MGH partileri, hemen hemen hiç yer almadı. Zira büyük şehirlerde etkin olan ve modern bir örgütlenme biçimini gerçekleştiren Işıkçıları ile cemaatlerin pazarlık yoluyla değil, din kardeşliğinden dolayı gönüllü olarak kendilerine oy vermesini isteyen RP arasında, Işıkçıların beklediği türden rasyonel bir ilişki kurulması imkânsız görünmekteydi. Nitekim RP'ye en kolay ve koşulsuz destek veren dinî gruplar, daha çok taşrada etkili ve ulusal çapta siyasi pazarlık yapma gücünden yoksun olan şeyhler ile cemaat önderlerinin etrafındaki yapıları.¹⁴⁶

144. Erbakan'ın siyasi mücadele yoluyla sistemi İslamileştirmeye çabasının faydasına inanmayarak daha çok toplumsal tabandan yukarıya doğru yönelen bir İslamileşmeyi savunan Fethullah Gülen Hareketi, farklı bölgelerde, aralarında Bülent Ecevit'in DSP'sinin bile olduğu değişik partileri desteklemeye devam etti. (Bu bakımdan Gülen Hareketi'nin pragmatizim konusunda MGH ile benzeşmekle birlikte, yöntem konusunda onun kadar jakoben etkiler taşımayıp daha çok "toplumcu demokrat" bir görüntü verdiği söylenebilir.) Risale-i Nur'daki bir ısrardan yola çıkarak ilk baştan beri Süleyman Demirel'i destekleyen Yeni Asya Grubu'nun da, benzer şekilde, RP'ye hiçbir zaman sıcak bakmadığı bilinmektedir.

145. Özellikle 28 Şubat süreci İslami cemaatlerden en geniş tabana sahip olan Süleymancılar ile bazı Nurcuların RP'den desteklerini çekmelerine neden oldu. Mesela "Fethullah Gülen, 28 Şubat sürecinde RP'ye yönelik ağır eleştirilerde bulundu ve partinin üzerinde kapatma davası varken seçimlere gidilerek RP'nin geriletilmesini önerdi." (Bkz: GÜNGÖR, age, s. 35.)

146. GÜNGÖR, age, s. 36.

Çünkü aksi takdirde bu önderlerin İslamcı bir partiye destek vermemeyi bağlılarına izah etmeleri ve çıkabilecek tartışmalarda etraflarındaki kişileri bir arada tutmayı başarmaları çok zordu.

Tarikat ve cemaat oylarının RP'ye yönelmesi, önceleri yerel düzeyde belediyelerin çalışmalarıyla sağlanan sıcak temaslarla gerçekleştirilirken, RP'nin 27 Mart 1994 Mahalli Seçimleri'nde elde ettiği büyük başarının ardından girilen iktidar havasıyla önderlerin pozisyonlarını da aşan bir noktaya ulaştı. Bu dönemde özellikle Erbakan ve çevresindeki "gelenekçi" kadro, tarikat ve cemaat oyları için, önderlerle pazarlığa girmeye yanaşmazken, belediye başkanları, il-ilçe teşkilatları ve partinin genç yüzleri üzerinden sıcak mesajlar vermeye özen gösterdi. Burada Erbakan'ın kendisini siyasi lider, onları ise manevi önder olarak tanımlayan ve bu ikisinin birbirinden farklı ama birbiriyle tezat teşkil etmeyen kategoriler olduğu şeklindeki yaklaşımı hem müritler ve cemaat bağlıları üzerinde ikna edici oldu, hem de şeyhler ve cemaat liderlerini RP'ye karşı açıkça tavır alamayacak bir duruma soktu. Çünkü Erbakan, hiçbir zaman ipleri koparmıyor; fakat koşulsuz bir biçimde kapıyı da açmıyordu. Yaptığı kısaca, "Sizin doğal adresiniz burası, ne işiniz var düzen partilerinde?" mesajını vermekten ibaretti. Ayrıca Sünni İslam geleneğinde de yeri olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda en somut haliyle görülen siyasi ve manevi önder ayrımında dikkat çekici olan bir başka yön, bu konuda din ile dünyayı ayıran "laik" bir bakış açısının RP tarafından içselleştirilmiş olduğudur. Elbette bu, MGH'nin laik düşünceyle arasının hoş olmasıyla değil, iyi bilinen pragmatizm anlayışıyla ilişkili bir sonuçtur. Çünkü Kotku'nun ölümünün ardından Coşan'a biat etmeyen Erbakan, siyasal otorite konumunu meşrulaştırmak zorundaydı; bu nedenle onun dinsel otoriteden ayrı olması gerektiğini savunmaya başladı. Bu dönemde MGH'nin, sıkça kullandığı tarihsel argümanlara ve metaforlara başvurma yönteminin etkileri görülmektedir; manevi lider-siyasi lider birlikteliğinin Kotku-Erbakan ikilisi için geçerli olduğu halde, Coşan söz konusu olun-

ca modellemenin zayıfladığı iması yoğun biçimde işlendi. Erbakan ile Fatih Sultan Mehmet siyasi otoriteyi, Kotku ile Akşemsettin de dinsel otoriteyi temsil etmeleri bakımından benzeşmekteydi; fakat modellemede Kotku yerine Coşan konulduğunda, bu genç ve üniversite hocası şeyh, Akşemsettin ve Kotku ağırlığında bir dinsel otorite portresi çizmiyordu. MGH'nin yayın organı Milli Gazete'de dikkatli bir dille ve parti sözcüleri tarafından mahrem çerçevede düzenlenen toplantılarda işlenen bu ve benzer tezler, 1990 yılı Ocak ayında Coşan-Erbakan arasındaki kopuşu kesin bir biçimde ortaya koymuştu. Ancak RP'nin hızlı yükselişi ve merkez sağın daha laik-liberal bir çizgiye kayması, dergâh ile parti arasında tercih yapmaya zorlanan Coşan'ın müritlerinin büyük bir kesiminin siyasal bakımdan MGH saflarında yer almalarıyla sonuçlandı. Bir ara Sağduyu gazetesini çıkaran ve Coşan'ın Avustalya'da trafik kazası sonucu ölmesinin ardından yerine geçen oğlu Nurettin Coşan öncülüğünde 2002 yılında Sağduyu Partisi'ni kuran Iskender Paşa Dergâhı,¹⁴⁷ 2008 yılı itibariyle AK Parti ve Saadet Partisi içinde erimiş durumdadır.

RP'nin muhalefetten iktidara gidiş süreciyle ilgili olarak mutlaka sözü edilmesi gereken bir başka konu da, onun kadınları da etkili bir biçimde siyasal çalışmaların içine katan dinamik örgütlenme biçimidir. Çakır bu dinamizme laikliği de ekleyerek "dinamik ve laik"¹⁴⁸ bir örgütlenmeden bahsetmektedir. Ancak sadece bazı RP'lilerin din konusunda fetva vermekten kaçınmalarına ya da ekonomi ve politika alanında uzman kişilerin MGH içinde daha sık ve etkili biçimde yer almaya başlamalarına bakarak örgütlenme biçiminin laik olduğu sonucuna ulaşmak zor görünmektedir. Genel merkez, il, ilçe, belde, mahalle/köy şeklinde sıralanan disiplinli ve birbirine bağlı bir örgütlenme yapısı oluşturan ve sürekli olarak resmî üye kaydını arttırarak onları seçim öncesi mo-

147. YÜCEL, age, s. 164.

148. ÇAKIR, age, s. 51.

bilize etmeyi başaran bir hareketin dinamik olduğuna kuşku yoktur. Belki de bu yapı, kendisine katılmak isteyen liberal, sosyalist, hatta ateist gibi her türlü ideolojiden bireylere açık olduğu için, Çakır tarafında laik olarak tanımlanmıştır. Ancak örgütlenmede 1990 sonrasında görülen bu değişiklik yapısal değil biçimsel bir nitelik arz etmektedir; zira kitleselleşme politikası çerçevesinde RP'ye katılanlar tam olarak karar mekanizmalarının içine dâhil edilmediği gibi, birçoğu vitrin ve oy aracı mesabesinde kaldı. Öyle ki, Fazilet Partisi döneminde iyice açığa çıkacak olan gelenekçi-yenilikçi ayrışmasında da görüleceği üzere, MGH'nin ana gövdesinden olduğu düşünülen Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç ve Abdüllatif Şener bile, Erbakan ve bilinen çevresinin oluşturduğu parti içi merkezin kenarında kaldılar. Aynı şekilde seçim kampanyalarında oy verme işleminin başlayacağı sabaha kadar ev ev gezip karanfil dağıtan, mitingler ve salon toplantılarında tam kadro hazır bulunan kadın kolları üyelerine de, ana gövde içinde ve karar alma mekanizmalarında yer verilmedi. En önemli özelliği parti içi disiplinle dinsel söylemlerin motive edici etkisine dayalı bir dinamizmi birleştirmek olan RP örgütlenmesi, söylem düzeyinde bütün toplum kesimlerine yönelik bir açılımı da gerçekleştirdi, seçim başarıları ortaya çıktı. Alabildiğine merkeziyetçi bir yapıya sahip olan RP'nin kongrelerinde Erbakan'a karşı bir aday çıkması, yerel örgütlerde genel merkezin belirlediği adayların karşısına aday çıkarılması ya da alternatif bir listenin gündeme gelmesi söz konusu değildi. O halde bu örgütlenme biçiminde demokratik bir yapıdan söz etmek mümkün olmadığı gibi, onu laik olarak nitelemeye yetecek veriler de elde bulunmamaktadır. Fakat İslamcı hareketler için yaygın bir biçimde dile getirilen "modern karakter" olgusu RP'nin örgütlenme biçimi için de geçerlidir. Her halükârda RP'nin, belki de ait olduğu dinsel kaynaklı dünya görüşüne duyduğu güvenden beslenen güçlü araçsallaştırma yeteneğini, laiklik ve demokrasi kavramlarına yaklaşımında da sergilediği düşünülebilir.

RP'NİN İKTİDAR İLE TANIŞMASI

1990 ile 1994 arası döneme kabaca RP'nin iktidara gelme arzusunu açık biçimde ortaya koyduğu ve bu amaçla söylemini geniş toplum kesimlerine hitap edecek şekilde yeniden düzenlediği bir zaman dilimi denebilir. Önce etkili ve çalışkan bir örgütlenme ile desteklenerek mevcut kemikleşmiş tabana izah edilen kitlelere açılma politikası, ardından sempatizan kitle ile onun dışında kalan ve RP'ye oy vermesi mümkün görülmemeyen kesime bile ısrarla aktarıldı. Aleviler, Hristiyanlar ve Yahudilerin de içinde bulunduğu temsil konumundaki bazı kanaat önderleriyle görüşmeler yapılarak en azından RP'nin bu çevrelerle de ilişki kurabildiği ve laik kesimin onu korkulacak bir parti olarak görmesine gerek olmadığı izlenimi uyandırıldı.¹⁴⁹ Nitekim 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde, Hristiyan vatandaşların yaşadığı Hatay'ın Altınözü ilçesine bağlı Tokaçlı beldesinde belediye başkanlığını RP'li adayın kazanması, İslamcı bir partinin Hristiyan seçmenler nezdinde rağbet görmesi bakımından ilginç ve uç bir örnek olarak Türk siyasal yaşamında yerini aldı.¹⁵⁰ Öte yandan Refahlı belediyelerin 1989'dan itibaren bir sonraki mahalli seçimlere hazırlık yapmaya başlamaları ve normalde sosyal demokrat politikaların hedefi olması gereken büyük kentlerdeki devasa yoksul nüfusa yönelik icraatlar gerçekleştirmeleri RP hakkındaki toplumsal sempatiyi alttan alta arttırdı. MGH'nin 1994–95 yıllarında kimilerine sürpriz

149. ÇAKIR, age, s. 69.

150. RP'nin 190, DYP'nin 168, CHP'nin 115 oy aldığı Tokaçlı'da RP adayının seçilmesi, Türkiye'de yerel siyasetin ulusal çaptaki kadar ideolojik kaygılarla yürütülmediğinin göstergelerinden biri sayılabilir. Kazan, kitabında *"Bu beldenin Refah Partisi temsilcisi olan George Karl'ı burada şükranla anıyor, kendisine sağlık ve afiyetler diliyorum"* satırlarıyla yerel siyasal kişilik olarak Karl'ın katkısını bir anlamda ortaya koymaktadır. (KAZAN, age, s. 226.)

gelen iktidar ile tanışması süreci, aslında Orta Anadolu'da yoğunlaşan küçük burjuva sınıfına ek olarak İstanbul ve Ankara gibi metropollerde yaşayanlar ile HEP'in SHP ile yaptığı ittifaktan umduğunu bulamayan Kürt kökenli seçmeni de tekrar yanına almasıyla kendisini belli etmişti. Bütün bu kesimlerin bir kesişim kümesi olarak merkez sağdaki çekişmenin dağıttığı muhafazakâr kitle ve tarikat-cemaat oyları da göz önünde bulundurulursa, 27 Mart 1994'te yerel planda başlayan iktidar sürecinin gerçekte doğal bir sosyo-politik seyir takip ettiği anlaşılabilir.

Yerel İktidardan Ulusal İktidara

*"Eğer bir gün yolunuz İstanbul Bağcılar Belediyesi'ne düşerse, kelimenin gerçek anlamıyla 'şeffaf' bir binayla karşılaşsınız. Daha önce var olan duvarlar yıkılmış, yerlerine camlar takılmış. Belediye çalışanları artık, koridorda dolaşan insanların gözleri önünde, cemekânların ardındaki bürolarında işlerini görüyorlar. Yalnızca RP'li Belediye Başkanı Feyzullah Kıyıklık'ın bürosunun içi, dışarıdan bakıldığında görülmüyor, ancak onun içine girmek de pek fazla zor değil. Kapısının önünde sürekli insanlar bekliyor ve başkan bunların tümünü birden içeri kabul edip dertlerini dinliyor."*¹⁵¹

Bağcılar'dan başka 1993 yılının Ağustos ayında İstanbul'un Güngören, Bahçelievler ve Tuzla ilçelerindeki RP'li belediyeleri ziyaret eden Çakır'ın buralardan aktardığı benzer izlenimler, bir yıl sonra gerçekleştirilecek olan yerel seçimler öncesi Erbakan'ın tabiriyle, *"Refahlı Belediyeler Efsanesi"*nin¹⁵² nasıl doğduğu hakkın-da fikir vermektedir.

151. ÇAKIR, age, s. 178.

152. Bu ifade başta Erbakan olmak üzere RP yandaşları tarafından o denli yoğun bir biçimde kullanıldı ki, daha çok sözlü iletişim yoluyla yayılarak, özellikle Anadolu'nun ilçe ve beldelerinde belediye hizmetlerinden memnun olmayan diğer parti seçmenleri üzerinde psikolojik bir etki yarattı. (Bkz: Necmettin Erbakan'ın 27 Mart Yerel Yönetimler Bayramı münasebetiyle Ankara Altınpark ANFA Salonu'nda yaptığı konuşma, 25.03.1995. Aktaran, KAZAN, age, s. 249.)

27 Mart 1994 yerel seçimlerinde, il genel meclisi oyları bakımından yüzde 19,1'lik oranla üçüncü parti olan RP'nin, birinci DYP ile arasındaki fark sadece yüzde 2,3'tü. Ancak asıl dikkat çekici olan, anket şirketlerinin ve onları kaynak alan basının RP'nin aldığı oy konusundaki tahminleri ile seçim sonuçları arasında ortaya çıkan büyük fark, daha doğrusu yanılgıydı. Örneğin, British Gallup RP'li adayları İstanbul'da yüzde 16,7 ile dördüncü, Ankara'da yüzde 14,9 ile üçüncü sırada gösterirken,¹⁵³ sonuçta bu adaylar İstanbul'da yüzde 25,3, Ankara'da ise yüzde 27,3 oy alarak belediye başkanlıklarını kazandılar. Bunun yanında Erzurum, Konya, Kayseri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyeleri ile toplam 29 ilde belediye başkanlıklarını kazanan RP, özellikle doğu ve güneydoğu illerinde, 1991'de kaybettiği popülaritesini geri almış gibiydi. Van, Şanlıurfa, Siirt, Muş, Malatya, Ağrı, Elazığ, Bingöl, Bayburt, Bitlis, Adıyaman, Batman ve 2 Temmuz 1993'te Alevi-Sünni nüfusu karşı karşıya getiren trajedi ile anılan Sivas'ta bir kere daha RP'li aday seçimi kazandı. RP'nin Türkiye genelinde kazandığı 82 ilçe belediyesinin 16'sının İstanbul'da bulunması ise, MGH'nin MNP'den beri bilinen geleneksel Orta Anadolu esnaf ve tüccar sınıfı kategorisinin, yeni bir sosyolojik değerlendirmeye tabi tutulmasını gerektirmesi bakımından farklı sayılabilecek bir veriydi. Kırsaldan büyük kentlere göçün ürettiği memnuniyetsiz kitleler sosyo-politik dengeleri etkileyecek niceliğe erişmişlerdi ve bu niceliğin bir bütün olarak istikrarlı bir nitelik oluşturmak üzere RP'de toplanmaya başladığı görülüyordu. "Varoşların kent merkezlerine akması" gibi ifadelerle aktarılan bu yeni olgu, RP'nin sadece merkez sağdan değil, sosyal demokrat belediyelerden umduğunu bulamayan seçmenlerden de oy aldığının işareti sayıldı. Aslında 27 Mart öncesi RP'lilerin aynı ve nakdi yardım faaliyetleriyle kent çevrelerindeki dar gelirli, işsiz ve işçi seçmene yönelik çalışmalar yapmaları, RP ile solculuk ve sosyal demokratlık arasında bağ kurulmasına neden olmuştu. Fakat seçim öncesi gündelik

153. Milliyet gazetesi, rakibi Sabah gazetesinin seçimden önce yayınladığı bu oranları 31.03.1994 tarihli nüshasında afişe ederek gazeteyi ve çalıştığı kamuoyu araştırma şirketini kıyasıya eleştirmektedir.

pratiğin aciliyeti içerisinde, siyasal gözlemcilerin ve sosyologların tespitleri, ortada henüz seçim sonuçları gibi kesin bir istatistik veri de bulunmadığından olsa gerek, kamuoyunda yeterince ilgi görmedi. Kimi sağ siyasetçiler de, sosyolojik bir tespit olarak değil, daha çok sağ seçmen nezdinde RP'yi zayıf düşürmek amacıyla, siyasal bir suçlama şeklinde RP-sosyalizm ilişkisini dile getirdiler.¹⁵⁴ Oysa dinsel motivasyonun gücünü arkasına alan RP'nin sosyal demokrasiye söylem düzeyinde sahip çıkan siyasal pragmatizminin ona zarar vermesi zor bir ihtimaldi; zira RP, İslam dini ile sosyal demokrasinin birbiriyle örtüşen (Ezilen sınıflar-mustazafların yanında yer almak, kamu kaynakları ve hizmetlerinin eşit-adil dağıtılması gibi) alanlarında ustaca bir siyaset yapmaktaydı.

Erbakan'ın daha önce değinilen idealize edici söylemiyle "Mahalli İdareler Bayramı"¹⁵⁵ ilan ederek her yıl kutlanmasını öngördüğü 27 Mart 1994 seçim galibiyeti, bir başka açıdan, MGH'nin ayrıştırıcı söylemini de besledi. Çünkü yazılı ve görsel medyanın büyük kısmı, laikliğin tehdit altında olduğu savıyla, açıkça RP'ye cephe almış, seçim sonucu tahminlerinde de RP aleyhine ciddi yanlışlara imza atmışlardı. Hatta haber kaynağı genellikle Türkiye'deki basın yayın organlarında çalışan gazeteciler olan bazı yabancı basın organları da benzer bir yanlışlığa düşmüşlerdi. Elbette RP'liler bu kamplaşma ortamını ve kendilerinin istatistiklerde haklı çıkışlarını sonuna kadar kullandılar. "Bir yanda kuvveti üstün tutan Batıl güçler, diğer yanda hakkı üstün tutan Milli Görüş", "Bu ülkede 12 parti yok, 2 parti var: Hak ve batıl!"¹⁵⁶ ifadelerinde kendini bulan ayrıştırıcı söylem, kamuoyunda RP'nin diğer siyasal partilerle birlikte doğal bir iktidar adayı değil, bütün siyasal partilerin ve onların temsil ettikleri ideolojilerin toplamının alternatifi olarak algılanmasının nedenlerinden biri oldu. Bu

154. (ANAP lideri) Mesut Yılmaz: "Refah Partisi solcu bir partidir.", Milliyet, 18.02.1994.

155. KAZAN, age, s. 237.

156. Necmettin Erbakan'ın Bingöl Konuşması, 25 Şubat 1994. Aktaran: AKIN Kenan, *Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 105, 111.

farklılık vurgusunu güçlendiren ve RP'nin seçim propagandalarında yoğun biçimde kullandığı malzemelerden biri de, 2 Mart 1994 günü saat 10.28'de Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'nden Bonn'daki Almanya Dışişleri Bakanlığı'na çekildiği söylenen 223 numaralı teleks metniydi.¹⁵⁷ RP'nin Bosna Savaşı için topladığı 27 Milyar Türk Lirası yardım parasının 21 milyarını Freiburg'daki IHH adlı yardım kuruluşuna aktardığı iddialarının araştırılmasını isteyen teleksin, RP'liler tarafından elden ele dolaştırılan metnin sonu şöyle bitmekteydi:

*"Elçiliğimize konuyla ilgili ve buradaki basına malzeme olacak bilgi gönderilirse müteşekkiri kalacağız. Zira RP'ye karşı olan güçleri desteklememiz bizim menfaatimizdir. Bu günlerde ayrı ayrı yapılan anketlere göre, RP'nin önümüzdeki mahalli seçimlerde çok iyi bir netice alacağı tahmin edilmektedir."*¹⁵⁸

RP'yi 24 Aralık 1995 seçimlerinde yüzde 21,4 oy oranıyla birinci parti yapan ve bundan 6 ay sonra da koalisyonun büyük ortağı olarak iktidara taşıyan süreç, onun ortaya koyduğu etkili yerel-mikro iktidar tecrübesiyle de bağlantılıdır. Rakip siyasal partilerde ve kamuoyunun bir kısmında dile getirilen, RP'nin ANAP ve SHP gibi yerel yönetimlerde yıpranacağı öngörüsü tutmadı. Kazan'a göre, "muhafeletin iç tesellisi" olan bu psikoloji, tersine RP'lilerin ANAP ve SHP'nin başarısızlıklarından ders alarak belediyelerde daha çok çaba göstermelerine neden oldu:

*"Yaptıkları hesaba göre, 1984 Mahalli Seçimleri'ni büyük bir farkla kazanan ANAP'ı, sonunda mahalli idareler yemiş bitirmişti. 1989 Mahalli İdare Seçimleri'nin galibi olan SHP'yi de mahalli idarelerdeki başarısızlığı ve yapılan yolsuzluklar çok oy kaybına uğratmıştı... Mademki mahalli iktidara gelen bir parti, beş yılın sonunda ister istemez oy kaybına uğruyordu, o zaman Refah Partisi'nden neden endişe ediliyordu ki?"*¹⁵⁹

157. Kazan, "Almanya'nın Ankara Büyükelçisi, arşivlerinde böyle bir teleksin bulunmadığını ifade ettiyse de, bizim elimizde böyle bir belge mevcuttur" demektedir. (Age, s. 224.)

158. RP'lilerin seçim propagandasında kullandıkları teleksin tam metni için bkz: KAZAN, age, s. 223.

159. KAZAN, age, s. 245.

MGH içinde en baştan beri çekirdek kadroda yer alan Kazan'ın tespitleri, kuruluşundan itibaren siyasal iktidarı ele geçirmeye çok istekli bir yönetici ve tabana sahip olan hareketin, yerel iktidarı bu yönde önemli bir adım ve fırsat olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Aslında RP, bu fırsatı iyi kullanma konusunda yeterli motivasyona ve taban desteğine sahipti. Ancak onun, ANAP ve SHP'nin yerel yönetimler düzeyinde yaşadığı tıkanıklığa maruz kalmamasının temel nedenleri arasında, partinin en sağlam yanı olarak nitelenebilecek disiplinli örgütlenmesini saymak gerekir. Camiler, vakıflar, dernekler, ev gezmeleri ve dergâhlar gibi dinsel veya geleneksel sosyalleşme mekânlarını her zaman etkin biçimde kullanan Millî Görüşçüler, 1990'ların başındaki açılım politikasıyla birlikte kahvehane, parti merkezleri, seçim büroları ve ticarethaneleri de buluşma, tanışma ve propaganda alanı olarak değerlendirmeye başladılar. Bu mekânlarda samimi ortamların oluşmasında RP tabanı ile yerel düzeydeki yönetici kadrosu arasında pek fazla eğitim, statü ve sosyal sınıf farklılıklarının bulunmaması da etkili oldu. RP ile ilgili en önemli noktalardan birinin, onun *“organik ilişkiyi temel ilişki tarzı olarak”* benimsemesi olduğunu belirten Serdar Şen, ayrıca İlhan Tekeli ve Raşit Gökçeli'nin *“MSP diğer partilere göre, yüz yüze görüşmenin en yaygın olduğu partidir”* tespitini hatırlatmaktadır.¹⁶⁰ Siyasal Partiler Kanunu'nun zorunlu kıldığı formel alanlar dışındaki konularda büyük ölçüde sözlü iletişime ve güven ilişkisine dayanan bu parti içi örgütlenme tarzı, dinsel motiflerle de desteklenerek yerel yönetimlere uyarlandı ve daha geniş bir toplumsal çerçevede uygulanmaya devam etti. Çakır'ın İstanbul'daki RP'li belediye başkanları ile halkın ilişkisine dair verdiği örnekte de görüldüğü gibi, bu modelde, toplumun sorunlarını yüz yüze konuşarak idarecilere aktarabilmesi mümkündü. En dikkat çekici biçimde büyük kentlerin kenar mahallelerinde etkili olan bu organik ilişki tarzında, örneğin yoksulluk sorununun gündeme gelişini ele alalım.

Bilindiği gibi, yoksulluğun bir bilinç olarak belirmesi ve yöne-

160. ŞEN, age, s. 172.

ten-yönetilen ilişkilerinde dahi etkili bir konuma yükselmesi, bireyin organik bir parçası olarak yaşadığı geleneksel cemaat yapılarının çözülmesiyle birlikte karşılaşılan bir olgudur. Kentleşme, sanayileşme, mekanik ilişkilerin ağırlık kazandığı bir cemiyet ortamına geçme, meslekî işbölümünün yaygınlık kazanması ve üretim ilişkilerindeki köklü farklılaşma ile karakterize olan modern dönemin başında “işli olmayan” yoksul duruma düşebilmekteyken; -Marksist yaklaşımı doğuran- burjuvazi-işçi sınıfı ayrışmasının derinleşmesiyle, bir zaman sonra “işli olmak” da yoksulluktan kurtulmak için yetersiz kalmaya başlayan bir kriter haline geldi. Baumann’ın deyişle, bugün yoksul olmak, anlamını esas olarak yeterince tüketemiyor olma durumundan almaktadır.¹⁶¹ İşte bu noktada dinin kanaat, sabır ve itidal tavsiyeleri RP’li yöneticilerin elinde önemli bir araç oldu. Geleneksel cemaatten koparak modern cemiyet içerisinde var olmaya çabalayan insanlar açısından yoksulluk, önceden bireysel niteliği baskın bir sorun halindeyken; yeni durumda, geniş insan yığınlarının ortak özelliği (sorunu) şeklinde ortaya çıktı. Dolayısıyla yoksulluğun tanımının yanı sıra, ona karşı üretilen ve geçmişte başarıyla denenmiş ampirik çözüm yolları da köklü bir dönüşüme uğradı. Artık cemaat içinde uygulanan basit mikro önlemler, gittikçe ortak toplumsal bir sorun haline gelen yoksullukla mücadele etmede ancak geçici ve dar kapsamlı başarılar elde edilmesine yaramakta; kısa vadede sadece yoksulluk halinin ölümle sonuçlanmadan “sürdürülebilir” olmasını sağlamaktadır. Toplumsal bir karakter kazanan yoksulluğun uzun vadede, kalıcı ve geniş kapsamlı olarak ortadan kaldırılabilmesi için, paradoksal bir biçimde, onun tarih boyunca pek de yakın ilişkiler içinde olmadığı iktidar eliyle yürütülecek kamusal önlemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda RP’li belediyeler, Tönnies’in tanımladığı anlamda cemaat (gemeinschaft) yapısına denk düşen örgütlenme modellerini, dinin zekât, sadaka, hayır-hasenat işleme gibi sosyal emirleriyle harmanlayarak kamu

161. BAUMAN Zygmunt, *Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İst. 1999, s. 10.

hizmeti şeklinde cemiyete (gesellschaft)¹⁶² sundular. Bu biraz karışık ve post-modern belediyecilik anlayışı, aynı zamanda büyük cemiyet içinde kaybolmaya yüz tutan bireyleri, RP'liler eliyle kurulan cemaatin sıcak, ailevi ortamına davet işlevi de gördü. Akrabalık bağlarının sıkı, insanlar arasındaki ilişkilerin daha samimi olduğu; koruma (himaye) kurumunun neredeyse kutsal bir vecibe gibi algılandığı cemaat yapısı içerisinde yoksulluk (ve diğer güncel sorunlar) mikro düzeyde kalmakta ve yine giysi, gıda, para yardımı, zekât, sadaka, burs ya da mülk tahsisi şeklinde gelişen mikro önlemlerle geçici de olsa çözüme kavuşturulmaktaydı. Organik örgütlenmenin etkin olduğu bu siyasal cemaat yapısının, yoksulluğun toplumsallaşmadığı veya bir başka ifadeyle, toplumsal bir olgu biçiminde anlaşılmadığı dönemlerdeki gibi, toplumsal eşitsizliklerin sorunsallaşmasını önleyici bir işlev gördüğü söylenebilir. Böylece kentsel yoksulluk, toplumsal (eşitsizliklerden kaynaklanan) bir sorun değil, yeniden görelî bir kavram olarak değerlendirilmeye yatkın hale gelirken, RP'li belediyelerin katkısıyla oluşan bu dar bölgelerde yaşanan mikro ilişkiler, makro düzeydeki toplumsal patlamalara karşı da bir emniyet supabı niteliği taşımaktaydı.

Sonuçta RP'nin organik örgütlenme biçimi sadece seçim kampanyalarında değil, belediyeler eliyle kamu hizmetlerinin dağıtılmasında da belirleyici bir yapısal etken olmaya devam ederken, burada elde edilen toplumsal memnuniyet, partiyi iktidara taşıyan araçlardan biri oldu. Ancak yüzde 21'lik toplumsal desteği arkasına alan RP'nin, 28 Haziran 1996'da Erbakan'ın başbakanlığın-

162. Ferdinand Tönnies, "Doğal istemin baskın olduğu her türlü birliği cemaat (gemeinschaft), ussal istem tarafından şekillendirilen ve esas itibariyle onun tarafından yönlendirilenleri de cemiyet (gesellschaft) olarak adlandırıyorum" demektedir. (Bkz: AYDOĞAN Ahmet, Weber, Tönnies, Simmel: *Şehir ve Cemiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 203.) Yine Tönnies'e göre, "Cemiyet kamusal hayattır; kendi başına bir dünyadır. Gemeinschaftta, ailesiyle birlikte bir kimse doğumdan itibaren saadet ve keder içinde, ona bağlı olarak yaşar. Gesellschaftta ise, tıpkı yabancı bir ülkeye gider gibi dâhil olunur. Genç bir insan kötü cemiyete karşı uyarılabilir; fakat kötü cemaat ifadesi sözcüğün anlamını zorlar." (Age, s. 21.)

da DYP ile kurduğu koalisyon hükümeti, acaba ona siyasal meşruiyeti de getirecek miydi?

MGH tabanının bir örgütlenme biçimi olarak demokrasi ile tanışmasını konu alan bu bölümde, Çiller'in DYP'si ile gerçekleştirilen koalisyon ortaklığının teknik ve siyasal süreçlerinden çok, iktidar konumunun RP'de ve tabanda yol açtığı söylem değişikliğine ve onun siyasal meşruiyet kazanma çabalarına değinmek yararlı olacaktır. Muhalefet döneminde “biz ve ötekiler”, “inanlar-inanmayanlar” ayrımını keskin bir biçimde yapabilen ve bunu siyasal kazanca dönüştürebilen RP, iktidarının başlamasıyla birlikte kamuoyuna, özellikle askeri-sivil bürokrasi ile kendisine muhalif olan basına karşı rahatlatıcı söylemler kullanmaya çalıştı. Fakat bu çabanın pek de profesyonel ve tutarlı bir üslupla yapıldığını söylemek kolay değildir. 28 Haziran 1996'da Refahiyol Hükümeti'nin kuruluşundan 28 Şubat 1997'deki MGK toplantısına kadar geçen süreçte gelişen olaylara göz atıldığında, RP'nin kendi organik tabanında kurduğu güvene dayalı ilişki modelini, resmî kurumlar ve laik kamuoyu ile olan ilişkiler düzeyine taşıyamadığı görülmektedir.

Refahiyol'un ilk iki ayını “uzlaşma dönemi” olarak niteleyen Gazeteci Şamil Tayyar, bu dönemde gerçekleşenleri şöyle sıralamaktadır: “Laiklik, hükümet programına girdi, ‘Adil Düzen’ rafa kaldırıldı, Erbakan liberal kimliğe büründü, ‘Siyonizm tehlikesi’ İsrail ile anlaşmayı engellemedi, ‘Emperyalist ABD, baş tacı edildi, ‘Kan emen IMF karşısında görücüye çıkıldı, ‘Çekiç Güç ad değiştirip yerinde kaldı, Olağanüstü hal yerinde saydı...”¹⁶³

Tayyar'ın sübjektif ve eleştirel bir üslupla dile getirdiği bu olaylar, onun tarafından “uzlaşma dönemi”nin unsurları olarak sayılsa da, RP'ye oy veren sadık tabanın kafasında yeterince soru işaretleri uyandırdı ve parti örgütlerinde içten içe rahatsızlıkların başlamasına neden oldu.¹⁶⁴ Zaten koalisyon görüşmelerinin ya-

163. TAYYAR Şamil, *Refahiyol Tutanakları*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1997, s. 11-12.

164. Aage, s. 12.

pıldığı günlerde TBMM gündemine gelen Tansu Çiller ve DYP'li eski Maliye Bakanı İsmet Attila hakkında "örtülü ödenek" harcamaları ile ilgili soruşturma önergelerinin RP'li milletvekillerinin oylarıyla reddedilmesi bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Koalisyonun kurulmasından 10 gün önce meydana gelen ve kamuoyunda "ahlaksız pazarlık" diye nitelenen bu destek, Çiller'in yüce divanda yargılanmaktan kurtarılması anlamı taşımaktaydı.¹⁶⁵ İktidardaki RP'nin sorunu, çift yönlü bir açmazın içine düşmüş olmasıydı: Bir yanda siyasal meşruiyetini kabul ettirmeye çalıştığı merkezdeki sivil-askeri bürokrasi ve laiklik konusunda hassas kamuoyu, diğer yanda muhalefet döneminin söylem rahatlığıyla sistemin işleyişine dair köklü vaatlerde bulunduğu toplumsal taban. Bu taraflardan hangisine yaklaşırsa diğerinden uzaklaşan, birini ikna ettikçe öbürünü cepheye almak zorunda kalan RP, üst üste gelen sıkıntılı gündem maddeleriyle de uğraşırken, kendisini sosyolojik çevresi ile sistemin merkezi arasındaki gerilimin ortasında buluverdi. Pek çok değerlendirmede yapılanın tersine, burada RP'yi, gerilimin açık bir tarafı olarak zikretmek, hem taraflı, hem de MGH'nin öteden beri bilinen pragmatizmine uygun düşmeyen bir yaklaşım olacaktır. 28 Şubat'a giden sürece göz atıldığında, aslında RP'nin yine pragmatik davranarak "ortada" bir konum belirlemeye çalıştığı, ancak "arada" kalarak gerilimin her iki tarafını da yeterince memnun ve ikna edemediği görülmektedir. Bu sıkıntılı psiko-sosyal süreçte, baskı altındaki Erbakan ve bazı RP'lilerin siyasal rasyonalite açısından tartışmalı sayılabilecek bazı davranışlarının, Refahyol'u iktidardan eden 28 Şubat 1997 sürecinin sadece yolunu kısalttığı; yoksa bizzat süreci tetiklemediği söylenebilir. Sonuçta muhalif geçmiş ile iktidar bugünü, toplumsal çevresi ile sistemin merkezi, sivil örgütlenme geleneği ile devletin katı bürokratik gerçekçiliği arasında sıkışan RP, kendisine yaşam alanı açmak için, o güne kadar mesafeli bir yakınlık kurduğu demokrasi söylemine daha da yaklaştı.

165. AKEL Ali, *Erbakan ve Generaller*, Şura Yayınları, İst. 1998, s. 387.

28 Şubat Süreci ve Söylemin Demokratikleş(tiril)mesi

Bizce, 28 Şubat süreci diye adlandırılan ve literatüre “post-modern darbe”¹⁶⁶ şeklinde geçen askerin siyasete müdahale döneminin, sürecin kendisi ve MGH söyleminin daha demokratik bir nitelik kazanması ile ilgili iki ayrı konuda geniş boyutlu bir perspektife oturtulması gerekmektedir. Olayların sıcaklığıyla, medyatik açıdan yapılan günlük değerlendirmeler ve varılan sonuçlar, sosyolojik açıklamalar için farklı yorumları göstermesi ve kıyaslama imkânı sunması bakımından elbette anlam taşımaktadır. Fakat üzerinden zaman geçmesi ve ideolojik bakış açılarının taraflar açısından biraz esnemeye yüz tutması gibi nedenlerle, söz konusu müdahaleyi bir süreç ve olgu olarak daha objektif ele alan yaklaşımlar sergileme imkânının artmış olması beklenmektedir. Bunlardan konumuzla ilgili olan iki boyuta dönecek olursak;

Birincisi, artık 28 Şubat’ı sadece kronolojik olarak yorumlayan ve o gün yapılan Millî Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında yaşananlar ile başlatan perspektifler, Türk siyasal tarihi açısından dar ve kısa vadeli analizler sunabilmektedir. Bu tür değerlendirmeler, gündelik politika ya da stratejiler bağlamında önem taşıyabilir. Nitekim yaşanan sosyo-politik gerilimin taraflarından başta Erbakan olmak üzere bazı RP temsilcileri, sanki 28 Şubat günü hiçbir şey olmamışçasına davranmayı sürdürmeye çalışmaktayken, onu açıkça sahiplenen Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı’nın halefi Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu, “28 Şubat’ın 1923’te Cumhuriyet’in kurulmasıyla başladığı ve gerekirse bin yıl süreceği”¹⁶⁷ açıklamasını yapmıştır. Gerekirse bin yıl sürmesi hedeflenen bir müdahalenin bir anda başlayan tepkisel bir tavır olmadığı; Cumhuriyet rejiminin daha köklü, hesaplı ve ideolojik duruşundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. 1990’ların başından itibaren hızla büyüyen ve 24 Aralık 1995 seçimlerinde

166. ALKAN Türker, *Postmodern Bir Askerî Müdahale*, Radikal Gazetesi, 13.06.1997.

167. Akit Gazetesi, 28.02.2000.

6.012.450 oy alarak yüzde 21,4'le birinci parti olan RP'nin azınlık hükümeti ya da koalisyon ortağı olarak iktidara gelme ihtimali bilinmekteydi; merkezî devlet yapısının da gerek sivil-askeri bürokratlarıyla, gerekse kendisini destekleyen basın ve kamuoyuyla bu ihtimale karşı hazırlık yapmamış olması pek mümkün görünmemektedir. Buna göre, söz konusu askerî müdahale ortamına, Refahyol iktidarına karşı merkezdeki yapının resmî tepkisinin somutlaştığı 28 Şubat 1997'den önce de, fiilen girilmiş olduğunu ileri sürmek yanlış olmasa gerektir. Akın'ın da değindiği gibi, TSK, her fırsatta yaşanan sürecin 28 Şubat ile başlamadığını, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ortaya konan rejimi koruma çabalarının aynı kapsamda bulunduğunu vurguladı ve Refahyol'dan sonra kurulan iki Ecevit hükümetinde de TSK'nin hassasiyeti aynen devam ederken sürecin uygulamaları MGK toplantılarında değerlendirildi.¹⁶⁸ RP'lilerin; İran ve Libya gezisi, Basın Promosyon Yasası, Rantiye vergisi, Van Milletvekili Fethullah Erbaş'ın esir askerler için PKK kampına gitmesi, YAŞ Kararlarının sivil yargıya açılması, Ramazan'da mesai saatlerinin ayarlanması, Erbakan'ın Başbakanlık Konutu'nda tarikat liderlerine iftar vermesi, Sincan'da Kudüs Gecesi düzenlenmesi gibi girişimleri askerî müdahalenin somutlaşma sürecini çabuklaştırdı. Zira henüz seçimlerden 4 gün sonra, 28 Aralık 1995'te Kayseri 1. Komando Tugay'ını ziyaret eden Genelkurmay Başkanı Karadayı, Silahlı Kuvvetlerin laik Türkiye Cumhuriyeti'nin teminatı olduğunu belirterek "*Her türlü gericilik ve bağınazlığın karşısındayız*" açıklamasını yapmıştı.¹⁶⁹ Refahyol'dan önce, ANAP lideri Yılmaz ile Erbakan'ın anlaştığı AnaRefah koalisyonunun askerler tarafından engellendiği ve Yılmaz'ın Erbakan'a "Baskı altındayım" dediği, bunun üzerine ordunun isteğiyle RP'siz Anayol azınlık hükümetinin kurulduğu iddiaları Ankara'da dile getirilmişti.¹⁷⁰ Yine Karadayı'nın Refahyol Hükümeti kurulduktan sonra da 30 Ağustos Re-

168. AKIN Kenan, *Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan*, Birey Yayıncılık, İst. 2000, s. 104.

169. AKEL, age, s. 369.

170. Age, s. 380-381.

sepsiyonu sırasında İran Devrimi¹⁷¹ ve 30 Eylül'de de Taliban'ın Afganistan'da yönetimi ele geçirmesi¹⁷² ile ilgili hatırlatmalar yapması, RP iktidarının gündemde olduğu 24 Aralık 1995 seçimlerinin sonuçlarından itibaren askerin siyasete müdahale etme ortamının da oluştuğunu düşündürmektedir. Yalnız, müdahale 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980'de olduğu gibi açık bir darbe şeklinde doğrudan ve cebren siyaseti tasfiye ederek değil, daha çok dolaylı ilişkiler üzerinden ve basın yoluyla verilen mesajlarla siyaseti biçimlendirerek gerçekleşti. Nitekim tam olarak siyaset kurumunu yok etmeyip RP'nin önce hükümetten indirilmesi, sonra da kapatılmasıyla azalacak bu gerginlik, müdahale sürecinin bütün bir siyaset kurumunu değil, sadece bir siyasal partiyi hedef aldığını göstermektedir. 4 Şubat 1997'de Sincan ilçe merkezinde 15 tank ve 20 kariyer yürütülmüş ve 28 Şubat sonrası art arda gelen askeri brifinglerle kamuoyu yönlendirilmiş olsa da, 28 Şubat, 27 Mayıs ve 12 Eylül darbeleri gibi toptan bir tasfiye operasyonu değil, adı üstünde bir süreçti; siyaseti biçimlendirmek amacıyla zamana yayılmış bir askeri müdahaleydi. Ancak bu süreç her ne kadar RP'yi hedef almışsa da, demokratik ortamın olmazsa olmaz kurumları olan siyasal partilerin tamamı, kimisi destekleyerek, kimi karşı çıkarak, kimi de tarafsız kalarak, bu antidemokratik süreçten etkilendiler. Bu bakımdan 28 Şubat müdahalesini, 12 Mart 1971 ve 27 Nisan 2007 muhtıralarına benzetmek daha yerinde olacaktır.

İkinci boyut ise, MGH söyleminin demokratikleşmesi konusunda 28 Şubat'ı bir milat olarak gören kategorik perspektifin sorgulanması gerekliliğiyle ilgilidir. MGH'deki değişim sürecini, MNP'den beri izleyen araştırmacıların pek düşmediği bu indirge-

171. Karadayı, İran Devrimi'nden sonra Türkiye'ye iltica eden bir İranlı komutanın anılarından söz ederek "İran'da generaller, Humeyni hareketinin irticanın ta kendisi olduğunu fark ettiklerinde, iş işten geçmişti" diyerek kamuoyuna bir anlamda "Biz gidişatın farkındayız" mesaj yollamaktaydı. Sabah Gazetesi, 01.09.1996.

172. Karadayı'nın, "Afgan olayından çıkılacak önemli dersler var; duracak, bekleyecek zaman değil" şeklindeki açıklaması için bkz: AKEL, age, s. 393.

meci yanılığı,¹⁷³ İslamcılıktan demokratlığa geçiş gibi felsefi ve köklü bir dönüşümü tamamıyla 28 Şubat'ın kırıcı militarist etkisine bağlamaktır. 1970'lerde MGH sözcülerinin pek sık aralıklarla dillendirmedığı ancak söylem düzeyinde itiraz da etmediği İslam-demokrasi birlikteliği tezleri, II. Meşrutiyet İslamcılarında bile görülen ve aşağı yukarı bir asırlık tarihi olan bir tartışmadır. MGH'nin ise, özellikle RP ile kitlelere açılma politikası başlattığı 1990'lı yılların başından itibaren önce söyleminde, Fazilet Partisi döneminde ise yenilikçi kanattan Abdullah Gül'ün gelenekçi Recai Kutan'ın karşısına lider adayı olarak çıkmasında görüleceği üzere, kendi iç yapısının işleyişinde bir demokratikleşme sürecine girdiğinden söz edilebilir. MGH'nin demokratikleşme sürecinde 28 Şubat'ı olumlayıcı bir kırılma noktası olarak görmek aynı zamanda örtük olarak askeri müdahaleyi haklılaştıracak bir tavır da içermesi nedeniyle, paradoksal bir görünüm ortaya çıkarmaktadır. Bunun yerine 28 Şubat'ın, RP söyleminde demokrasi vurgusunun belirgin ve dışarıdan bakanlar için daha dikkat çekici bir hale gelmesinde etkili olduğu söylenebilir; fakat RP'nin bir anda İslamcılıktan demokratlığa çark etmesi biraz harcıâlem bir yargı olacaktır. MGH'nin, MNP'den beri geldiği yer ve sistemle bütünleşme konusunda kat ettiği mesafe düşünüldüğünde, bütün muhalif söylemi ve duruşuna rağmen, RP'nin demokratikleşme sürecinin aslında yapısal bir nitelik taşıdığı, 28 Şubat'ın ise bu yapısal dönüşümün söylem düzeyinde fark edilmesinde hızlandırıcı bir etkisinin olduğu söylenebilir. Aslında bir başka ilginç gerçek, MGH temsilcileri açısından söylemde demokrat olmanın felsefi anlamda içselleştirerek demokrat olmak kadar zorlu bir süreç gerektirmesidir; zira söylem düzeyinde demokratlık RP'nin meşru-

173. Bu konuda B. Berat Özipek'in verdiği bilgiler aydınlatıcıdır: "Gülay Gök-türk'ün bu yaklaşımın sakıncalarına işaret eden değerlendirmeleri bu bakımdan son derece önemlidir.. Nilüfer Göle ve Ömer Çaha gibi akademisyenler tarafından yapılan 1990'lı yılların bu konudaki bilimsel çalışmaları da İslami kesimdeki entelektüel kaynakların çeşitliliği ve demokrasinin yanında insan hakları, feminizm, sivil toplum ve devletin işlevine ilişkin tartışmaların zenginliği hakkında bilgi vericidir." (ÖZİPEK Bekir Berat, 28 Şubat ve İslamcılar, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayınları, İst. 2004, s. 650.)

iyet çabası için merkezî devlet yapısına ve biraz da Batı ülkelerine yönelik bir tavırdı. Bu da RP'yi hem sosyolojik tabanına karşı sıkıntıya sokacak, hem de meşruiyet kazanmak istediği iç ve dış siyasal aktörler nezdinde şüphe ile karşılanarak zaman zaman ta-kiyecilik eleştirileri almasına neden olacaktır. Felsefi anlamda demokrat olmak ise, zaten siyasal partileşme ile zımnen benimsenen ve muhalefetten iktidara doğru yol aldıkça içsel bir süreç şeklinde ilerleyen bir olgudur; sadece hem Müslüman hem demokrat olmanın itikadî açıdan sorun teşkil edip etmeyeceğine dair soru işaretlerinin giderilmesi gerekmektedir. Bu konuda da İslamcılığın kendi tarihiyle yaşıt olan o zengin demokrasi tartışması tecrübesi, İslam'ın toplumsal uygulamalar (Muamelat) bağlamında içtihadı açık kapı bırakan esnek yanı ve İslam coğrafyasında ortaya çıkan antidemokratik modellerin yol açtığı insani ve ahlaki sorunların görülmesi kolaylaştırıcı olarak devreye girmektedir. Özipek, MGH'nin demokrasiyi içselleştirme süreciyle ilgili şunları söylemektedir:

*“Bu kesimde demokrasinin İslam’la çelişip çelişmediğine ilişkin tartışmalar, 28 Şubat’tan çok önce başlamış ve örneğin, demokrasiye olumlu bakan Raşit el Gannuşi veya Abdülkerim Sürüş gibi düşünürlerin kitapları yine çok erken bir dönemde İslamcılar tarafından çevrilerek yayımlanmıştı. Aynı süreçte... İran Devrimi’nin izlenmeye değer bir model oluşturamadığı yönündeki anlayışın pekişmesi de yeni arayışlara kapı açmıştır.”*¹⁷⁴

O halde 28 Şubat müdahalesinin söylem düzeyindeki hızlandırıcı etkisi nasıl gerçekleşti? Öncelikle bütün kamuoyunun gözü önünde cereyan eden askerler ile RP'nin mücadelesi, MGH tabanını açısından, demokratik tavrın en işlevsel sığınak olduğu konusunda ikna edici oldu. Bu gerçeği, edindikleri siyasal tecrübeyle çok daha önceden görmüş olan MGH yöneticileri, taban-tavan gerilimini üst düzeyde yaşamadan söylemlerini demokrat bir çizgiye konumlandırmış oldular. Refahyol hükümetinin Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın, 28 Şubat 1997 MGK toplantısında önlerine ko-

174. ÖZİPEK, agm, s. 650.

nan metnin EK-A¹⁷⁵ kısmıyla ilgili tartışmaları yorumlarken kullandığı dil bu konumlanmayı göstermesi bakımından ilgi çekicidir:

“...EK-A ile önerilen hususların ne demokrasi, ne laiklik, ne hukuk devleti, ne adalet, ne de insan haklarıyla bağdaşan bir yanı yoktu! ... Onun içindir ki Başbakan Sayın Erbakan, durumun nezaketini görüp ertesi gün partisinin başkanlık divanını topladı... Demokrasinin raydan çıkarılmak istendiğini fark eden Erbakan, bu duru-

175 06.03.1997 tarihli gazetelerin Erbakan' kastederek “Paşa Paşa İmzaladı!” (Sabah), “Aynen İmzaladı!” (Hürriyet), “Sıra Uygulamada” (Milliyet) manşetleriyle duyurduğu 28 Şubat'ta alınan 406 sayılı MGK Kararlarının 18 maddelik EK-A metni özetle şunları içermekteydi:

1- Anayasamızda cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine anayasanın 4'üncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayrım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

2- Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınc denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Millî Eğitim Bakanlığı'na devri sağlanmalıdır.

3- Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:

a- 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurttta uygulamaya konulmalı.

b- Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kuran kurslarının Millî Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

4-Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık, aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, millî eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.

5- Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'ncı incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.

6- Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.

7- İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askerî Şûra kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK) ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek

TSK'yi dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.

8- İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasadışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'den ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkân verilmemelidir.

9- TSK'ye aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.

10- (Bu maddenin tam metnini Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini ilgilendirdiği için yayınlamıyoruz.)

11- Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.

12- T.C. Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasası ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademedede kesin önlemler alınmalıdır.

13- Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yöneltmek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.

14- Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.

15- Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplatılmamalıdır.

16- Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasadışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak, yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.

17- Ülke sorunlarının çözümünü "Millet kavramı yerine ümmet kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmelidir.

18- Büyük Kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir.

(EK-A metninin tamamı için bkz: Sabah Gazetesi, 19.03.1997)

mun ancak bütün siyasi partilerin demokrasiye sahip çıkması ile önlenebileceğini düşünüyordu. Bunun için Meclisteki bütün siyasi parti liderlerini ziyaret etti ve bu ortamda kendilerine demokrasiye hep birlikte sahip çıkma teklifini yaptı. Gerçekten bu durumda yapılması gereken de buydu!”¹⁷⁶

Süreç ilerledikçe sayısal olarak çözülmeye başlayan koalisyon ortağı DYP ile de sıkıntılar yaşayan RP’nin Adalet Bakanı Kazan, muhalefet partilerinin, kamu kurumlarının ve TÜSIAD, TISK, TOBB, DISK, KESK, TÜRK-İŞ gibi işveren ve işçi kuruluşlarının MGK kararlarını desteklemesiyle “gerçek demokrasi”yi savunma görevini RP’nin üstlendiğini söylemektedir:

“28 Şubat’ın antidemokratik kararları karşısında ortağımız (DYP) da muhalefetle aynı doğrultuda hareket ediyor ve ne tuhaftır ki bazı yarı aydınların demokrasi için tehlike diye gösterdikleri bir parti, Refah Partisi gerçek demokrasiyi savunma konusunda meydana yapayalnız bırakılıyordu!”¹⁷⁷

Burada görülen RP-gerçek demokrasi eşleştirmesi, MGH’nin o güne kadarki söyleminde demokrasiye niçin güçlü bir biçimde yer vermediği konusunda gelebilecek eleştirilere karşı da bir savunma özelliği taşıyor gibidir. Kazan’ın cümleleri, gerçek demokrat tavrın zor zamanlarda kendileri tarafından ortaya konduğu, RP’nin tek başına kalsa bile demokrasiyi savunarak gerçek demokrasiye sahip çıktığı iddialarını içermektedir. Özellikle Refah-yol hükümetinin ikinci dönemi diye nitelenebilecek 28 Şubat 1997’den sonra, RP’nin muhalefet dönemindeki propaganda çalışmalarında güçlü hitabetleriyle öne çıkan Hasan Hüseyin Ceylan, Halil İbrahim Çelik, Şevki Yılmaz gibi isimlerin geri plana çekildiği, bunun yerine demokrasi vurgusunu yapan sözcülerin öne çıktığı görülmektedir. Şevket Kazan, “Türkiye Cumhuriyeti’nin en önemli sorununun, ‘demokratik hukuk devleti olamama’ sorunu” olduğunu söylerken,¹⁷⁸ Erbakan’ın ağzından RP’nin siyasal yelpazedeki yeri merkez olarak ilan edildi ve hatta RP ile DYP ara-

176. KAZAN, *Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat*, s. 41.

177. Age, s. 43.

178. GÜLEÇYÜZ Kazım, *Balans Ayarı*, Yeni Asya Neşriyat, İst. 2000, s. 263.

sında benzerlikler bulunduğu, iki partinin birleşmesi gerektiği savunuldu.¹⁷⁹ Dönemin RP Grup Başkan Vekili Temel Karamollaoğlu'nun Refahiyol koalisyonu bittikten sonra Akel'e söylediklerine bakılırsa, 28 Şubat müdahalesinin muhatabı RP, inananlar-inanmayanlar ayrımının yerine demokratlar-antidemokratlar karşıtlığını ikame edecek kadar demokrasi söylemine, sahip çıkmaktadır:

*"... Bir de baktık ki, Türkiye'de demokrasi yok. Halk demokrasiye yaklaştıkça, halkın kendi ellerindeki birtakım hakları alacağından endişe edenler Türkiye'ye esas darbeyi vurdu. Halka rağmen demokrasi olmaz. Biz, halkın arzu ve ihtiyaçlarını gündeme getirdik. Biz halkı temsilen geldik. Ama diğerleri halkı değil, kendilerini temsilen geliyorlar... Demokrasi bu ülkede bazı çevreler tarafından istenmiyor."*¹⁸⁰

Karamollaoğlu'nun sözleri, 28 Şubat 1997 sonrasında artan bir sıklıkla başta Erbakan olmak üzere MGH sözcülerinin tekrarladığı görüşlerdir. Hatta bu sözlerdeki "demokrasi", "halk", "halkın arzu ve ihtiyaçları" gibi sivil toplumcu, insan haklarına bağlı, eşitlik talepleri içeren kavramlara, kimi demeçlerde insan haklarına ve AB standartlarına uygun ve dine karşı olmayan laiklik de eklendi. Bu bağlamda, "Sizin dininiz size, benim dinim bana" anlayışından geldiklerini söyleyen Erbakan'ın yakın çevresinden ve dönemin RP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk'ün, kendilerine yönelik "söylem değişikliği" eleştirilerine verdiği cevap şöyledir:

*"Herkes demokrasi, herkese insan hakları istiyoruz. Herkes özgürlük; sadece yandaşlara demokratik haklar, yandaşlara insan hakları değil... Biz bunu eskiden beri söylüyoruz. Laikliğin Türkiye'de yanlış tatbik edildiğini yıllardır, 1970'te, 1972'de MSP döneminden beri anlattık."*¹⁸¹

Asiltürk'te "herkes" öznesine dönüşerek alanı genişleyen Kara-

179. AKIN, age, s. 97.

180. AKEL, age, s. 107.

181. Age, s. 172.

mollaoglu'nun "halk" öznesine dayalı demokrat ve sivil söylemi, aynı zamanda MGH'nin çevresel nitelikli bir hareket oluşuyla da bağlantılıdır. RP'nin taşradan başlayarak yerel yönetimlerdeki başarısıyla merkeze doğru yürüdüğünü söyleyen dönemin RP Van Milletvekili Fethullah Erbaş, 28 Şubat müdahalesini RP'nin yerel yönetimlerde gösterdiği başarıyı devlet yönetiminde de göstermesinden kaygı duyan bazı kesimlerle ilişkilendirmektedir. Erbaş'a göre, bunun olması halinde, *"RP'nin Adil Düzen, Millî Görüş dediği program Türkiye'nin gündemine oturacak... Laiklik, Atatürkçülük, demokrasi, insan hakları ve özgürlükler gibi kavramlar ve değerler kimi kesimlerin elinden çıkacak, bütün topluma yayılacaktır."*¹⁸²

Sonuçta bu ve benzeri açıklamaların RP'liler tarafından her fırsatta yapılması, Millî Görüşçülerin takiyecilik eleştirileriyle karşılaşmalarının başlıca nedeni oldu. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, RP'nin iktidar ve 28 Şubat dönemlerinde kamuoyunun geneli tarafından fark edilmeye başlanan söylem değişiminin, aslında yapısal olarak geçmişe uzanan bir dönüşümle paralel okunmasının yararlı olacağıdır. Muhalefet dili, söylemin iktidar diline göre daha kolay inşa edildiği ve sözcülerin birbiriyle çelişmeyen düşüncelerden oluşan bütüncül bir parti görüşünü yansıtmamasının her zaman çok da dikkat çekmediği bir çeşitliliği kaldırabildiği gibi, köklü yapısal değişikliklere de ihtiyaç hissetmez. Ancak "Taç giyen baş ağırlaşır" sözünde de olduğu gibi, iktidar dönemi vaatlerin ve siyasal görüşlerin resmî çerçevede rasyonalize edilmesini zorunlu kılmaktadır. RP de, kendisinde var olan dönüşüm potansiyelini, koalisyonun büyük ortağı olduğu ve askerlerin müdahalesiyle karşılaştığı dönemin etkisiyle söylem düzeyinde daha belirginleştirmiştir.

182. Age, s. 194.

IV. BÖLÜM:

BİR “SİYASAL İMKÂN” OLARAK AK PARTİ

İslam-Demokrasi Birlikteliği: Sistemik Entegrasyonun Aşamaları

AK Parti iktidarını bir sonuç kabul ederek, Türkiye’de demokrasinin toplumsallaşmasından söz edilecekse eğer, bunun Türkiye’nin laikleşmesi ve Batılılaşması ile at başı giden bir olgu olduğunu da söylemek gerekecektir. Başlarda bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu’ndan tevarüs edilen, bir kısmı da yeni kurulan Cumhuriyet’in kendi ürettiği seçkinlerden oluşan merkezî devlet yapısı, Batılılaşma, laikleşme ve gecikmeli de olsa demokratikleşmenin itici gücüydü. Ancak 1960’lara gelindiğinde ilk ciddi demokrasi tecrübesinin merkezdeki laik ve Batıcı seçkinler açısından riskli bir nitelik taşımaya başladığı görülünce, bir tarafta cumhuriyet ile laikliğin, karşı tarafta ise demokrasi ile liberalizmin, sosyalizmin ve hatta zaman zaman demokrasi ile İslamcılığın birbirlerine yaklaştığı konjonktürler ortaya çıktı. Dinin ahirete ve itikada ilişkin tasavvurlarında hemen hemen hiçbir akıl karışıklığı ve tereddüt yaşamayan İslamcılar arasında, dinin dünyaya, siyasete ve gündelik pratiklere bakışı konusunda beliren yorum farklılıkları (içti-hatlar) ve esneklikler aynı zamanda İslamcılık ile demokrasi arasındaki yakınlaşmaların da önünü açtı. Fakat burada, örneğin MGH’de unutulmaması gereken ve pek çok İslamcı tarafından teorik düzlemde başarılı bir şekilde izah edilemeyen nokta, bu yakınlaşmanın İslam demokrasisi, demokratik İslam ya da İslami

demokrasi gibi kavramsal bir birlikteliğe yol açtığı değildir. Doğrusu, İslam'ı bir din, demokrasiyi ise bir yönetim biçimi olarak birbirinden farklı ama birbirini tamamlayan unsurlar şeklinde ele alan yaklaşımın İslamcılar ile demokratlar arasındaki yakınlaşmada İslamcılar açısından daha muteber bir açıklama tarzı olduğudur. Örneğin, İslam ile demokrasiyi kıyaslamanın yanlışlığını her fırsatta vurgulayan Mehmet Metiner, yalnızca İslam'ı bir siyasal ideoloji, demokrasiyi ise alternatif bir din gibi algılayanların İslam ile demokrasinin birbiriyle çeliştiği iddiasında bulunduklarını söylemektedir.¹⁸³ Buna göre bazı İslamcılar, "İslam, demokrasiyle çelişmez" iddiasını ispatlamak için, demokrasinin İslam'ın özünde var olduğunu; Kur'an'da ve İslami gelenekteki şura, usul-ü meşveret, hükümet-i meşrûta gibi kimi kavramların aslında demokrasiye işaret ettiğini öne sürmeleri nahif ve nafîle bir yaklaşım olarak kalmaktadır. Zira ikisi birbirinden ontolojik bakımdan ayrı olan şeylerin, birbirleriyle mantıken mutlaka çelişmeleri gerekmediğine göre, en doğrusu İslam ile demokrasiyi ayrı kategorilerde ele almaktır.

Muhtemelen, MGH'de ve RP'nin toplumsal tabanıyla birlikte yaşadığı demokratik dönüşümde kolaylaştırıcı faktör olarak rol oynayan bilinçaltı meşrulaştırma mekanizması buna benzer bir biçimde işlemiş olmalıdır. Elbette RP'liler Türkiye'de dindar bir kitlenin demokratik kültürle tanışmasına neden olurken, demokrasinin ideolojiler dışı, ideolojisiz ya da her türden ideolojiye eşit mesafede ve nötr bir yönetim biçimi olduğunu kabul ederek yola çıkmış değillerdi. Ancak İslam ile demokrasiyi kavramsal olarak yan yana zikretmemeye özen gösterecekler de, demokrasiye eklenecek herhangi bir sıfatın onu bambaşka bir mecraya sürükleyerek araçsallaştıracığını fark ettiklerinde, özellikle 28 Şubat süreciyle birlikte Müslüman'ın demokrat olabileceğini vurgulamaya başladılar. Burada demokrasi, bir bakıma, Batılılaşmaya laiklik gibi profan olduğu aşikâr bir kavramdan başlamak riskine ya da Türkiye'de resmî ideolojiyi temsil eden merkezî elitlerin elinde bulu-

183. METINER Mehmet, *Cennet Düşü: İdeolojik Devletten Demokratik Devlete*, Günizi Yayıncılık, İst. 2004, s. 184.

nan Cumhuriyet kavramına karşı sınımlanabilecek bir çatı, hatta bazen işlevsel bir siyasal araçtı. Kısaca demek gerekirse, laikliğin İslam ile çelişmeyeceğini iddia etmek demokrasinin İslam ile çelişmeyeceğini ispatlamaktan bile daha zor olduğu için, RP'liler tercihlerini "demokrasi tramvayı"na binmekten yana kullandılar.

Ancak yapısal nitelikte olduğuna dair işaretlerin kitlelere açılma politikasıyla alındığı bu dönüşüm, sonuçları itibariyle bakıldığında sadece söylem düzeyinde kalmadı. Özellikle MGH'nin üçüncü ve en büyük temsilcisi olan RP döneminde, kemikleşmiş taban ile birlikte ona katılan muhafazakâr ve İslamcı unsurlar aynı zamanda demokratik süreçlerin birer parçası haline gelerek zamanla kendilerini sistem içerisinde ifade etmeyi tercih ettiler. Toplumsal taban düzeyinde ilerleyen bu sistemik entegrasyon ve demokratikleşme süreci, genel anlamda kronolojik bir sıra izleyerek üç temel katılım alanında kendisini gösterdi: Parti içi örgütlenme hiyerarşisi, yerel yönetimlerde görev alma ve son olarak merkezî iktidar mekanizmalarında yer alma.

Birincisi, 1969'da MNP ile başlayan partileşme aşamasından itibaren, Türkiye Cumhuriyeti'nin o güne kadar sunduğu siyasal parti alternatifleri arasında kendisine uygun bir çatı bulamadığı için ya siyaset dışı kalmış ya da kerhen mevcut partilere destek vermiş olan doğal bir sosyolojik tabanın varlığı belirginlik kazandı. MGH'nin, MSP döneminde yüzde 10'lar civarında olduğu bilinen bu doğal tabanı, partileşme ile birlikte Anayasa ve kanunlar çerçevesinde düzenlenen bir siyaset alanına dâhil edilmiş oldu. MGH, tarihi boyunca pek çok sancılı demokratik süreç (askeri müdahaleler, siyasi yasaklar, parti kapatmalar, hapis cezaları) yaşasa da, bunlar genel olarak Türkiye'deki bütün demokratikleşme sürecinin sorunlarıydılar. Fakat örneğin, Cumhuriyet'in yaşanan bütün gerilimlere rağmen, MGH özelinde İslamcılık için gösterdiği içselleştirme başarısının (bu başarının karşı tarafında MGH'nin bulunduğunu ifade etmeden geçmeyelim), etnik gruplar özelinde Kürtler için söz konusu olduğu söylenemez. Bugün bir kısmı yurt dışında olan, bir kısmı yönünü Kuzey Irak'taki Barzani hareketine veya ABD ve Avrupa Birliği'ne çeviren, bir kısmı da ülke sınır-

ları içerisinde kalmaktan yana olan Kürt kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının sorunu, büyük ölçüde gerçekçi bir siyasal temsil ve örgütlenme ortamı bulamamakla ilgilidir. İslamcılar ve dindar vatandaşlar ise, MGH ile birlikte il, ilçe, belde, mahalle temelinde düzenlenen yasal bir örgütlenme yapısına girerek çeşitli düzeylerde görev, sorumluluk ve temsilcilikler aldılar ve demokratik çerçevede sistemin merkezine etkiye bulunma gücünü elde ettiler. Böylece Kürt hareketinde yaygın bir sosyal olgu haline gelen “dağa çıkma” ya da başka ideolojik ve etnik temsil sorunlarında yaşanan “yeraltına inme” durumu, İslamcılarda marjinal bir tercih olarak sınırlı kaldı. Örneğin Mümtaz’er Türköne, RP’nin iktidara gelmesinin en kritik sembolik anlamının “toplumun marjında yer alan kitlelerin, klientalist ilişkiler ağına dahil olamayan müteşebbislerin temsil sorununun çözülmesi” olduğunu belirterek “RP’ye iktidar verilmez’ mazeretine sığınan, sistem dışında kalmaya özen gösteren radikal İslamcılar en kuvvetli gerekçelerini kaybettiler” demektedir.¹⁸⁴ RP, zaman zaman İslamcı söylemi vurgulu biçimde ön plana çıkarsa da, genel politika olarak temsil ettiği kitle ile radikal-selefi veya İran devrimi etkisindeki kesimi birbirinden ayırmaya özen gösterdi.

İkinci olarak parti örgütlenmesinin doğal bir sonucu şeklinde ortaya çıkan yerel yönetimlerde söz sahibi olma faktörü, toplumsal taleplerin ve yönetim sorunlarına ilişkin eleştirilerin muhalif konumdan çıkararak sistem içi bir nitelik kazanmasında etkili oldu. Muhtar, aza, belediye başkanı, encümen üyesi gibi unvanlarla yerel iktidarın bir parçası olan herhangi bir İslamcının, kendi bölgesinde elde ettiği yönetime katılma araçları onun aynı zamanda demokratik sürecin bir parçası haline dönüşmesine de yol açmaktaydı. Kamu adına hizmet dağıtma görevini üstlenmenin yanında, yerel iktidar alanının etkili ilişkiler ağından ekonomik paylaşım avantajlarına kadar uzanan geniş bir yelpazedeki imkânları bu dönüşümü bireysel planda kolaylaştırmaktaydı.

184. TÜRKÖNE Mümtaz’er, *Refah İktidarda*, Türkiye Günlüğü dergisi: ‘Hayal Kırıklıkları İktidarı’ndan Hayal Gücünün İktidarı’na, Sayı 41 Temmuz – Ağustos 1996, Ankara, s. 34–35.

Üçüncü katılım alanı olan merkezî iktidar mekanizmaları, sadece kamu hizmetleri ve yerel siyaset biçimlerini değil, ideolojik tutumlar ile ülkenin uluslararası konumunu ve gelecekte alacağı biçimi de ilgilendirdiği için en sancılı ve dikkat çekici kısmı oluşturdu. MGH'nin İslamcı ideolojik karakteri ile Cumhuriyet'in 1923'ten beri şekillenen laik niteliği arasında, önceleri daha çok söylem düzeyinde yaşanan ve çoğunlukla devlet eliyle yaptırımların kullanımı sonucu bir şekilde aşılın gerilimler, seçilmişler ile atanmışlar arasında merkezî iktidarın paylaşımında bambaşka bir görünüm arz etti. Koalisyonun büyük ortağı olarak RP'nin başbakanlık ile birlikte Adalet, Maliye, Enerji, Bayındırlık, Tarım ve Orman gibi alanlardan sorumlu bakanlıkları alarak icra makamına geçmesi, buralardaki kadrolar ile bağlı kurumlara atamalar yapma yetkisini elde etmesi merkezdeki geleneksel yönetici sınıf açısından alışılmadık bir durumdu. Fakat 28 Şubat 1997'de doruğa çıkan ve 16 Ocak 1998'de RP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından "laiklik karşıtı odak" olma gerekçesiyle kapatılmasıyla sonuçlanan gerilimlere rağmen, RP'liler iktidarla Türkiye ise RP ile gerçek anlamda bu dönemde tanıştı. Sonuçta Cumhuriyet açısından bakıldığında MGH, hiçbir siyasal hareketin başaramadığını gerçekleştirdi; laikleşmeye ve inkılaplara direnen, bu nedenle temsil imkânı bulamayan geniş bir muhafazakâr kitlenin demokratik siyasete katılımı ve sistemle uyumu konusunda etkili bir aracılık yaptı. Çoğunlukla pragmatik gerekçelerle de olsa, tek parti döneminde sindirilen tarikat ve cemaatlerin, DP geleneği tarafından bile sistem içine dahil edilememiş olanlarının bu katılım sürecinde yer almalarında birincil siyasal aktör oldu. AK Parti'yi de MGH'nin bir uzantısı sayan görüşe itibar edilirse, sonuçları itibarıyla MGH'nin Türkiye toplumunun "zor" bir kesiminin en azından ülke sorunları ile ilgilenme, oy kullanma, vatandaşlaşma, seçim yarışı ve mitinglere katılma, yerel ve ulusal iktidar mekanizmalarında görev alma gibi faaliyetler üzerinden sistem içi aktör olma konumunu pekiştirdiği söylenebilir.

Demokratikleşme sürecine siyasal iletişim açısından değinmek gerekirse, RP'nin geldiği çevrenin siyasal taleplerini yönetim mer-

kezine aktardığı iktidar süreci, onun yapısal demokratikleşme sürecinin söylem düzeyinde hızlanmasına neden oldu. Böylece MGH'nin sosyolojik çevresi ile sistemin merkezi arasında çift yönlü bir iletişim gerçekleşti. Daha açık bir ifadeyle RP, kendisine çizilen iktidar alanının sınırlarını kavradıkça, demokrasi talebini toplumdan alıp devlet katına taşıyan bir işleve soyundu ve bunun sonucunda sistem ile taban arasındaki etkileşime katkıda bulundu. Bu etkileşimin aracısı konumundaki MGH'nin kaynak ile mesaj arasında kalan her “medya” gibi dönüşerek dönüştürdüğünü, kendisi demokratikleşirken merkeze taşıdığı tabanı da aynı etkiye açık hale getirdiğini söylemek mümkündür. Bir bakıma, RP sözcülerinin sürekli merkezdeki askerî-sivil bürokrasiye ve bu yapıyı destekleyen medyaya yönelik verdiği demokrasi mesajları, RP'nin iktidar sürecini dikkatle izleyen seçmen tabanında da yankı bulmuş ve Türkiye’de demokrasinin toplumsallaşmasına katkıda bulunmuştur.

AK Parti tecrübesine gelinceye kadar, MGH'nin sosyolojik tabanıyla birlikte demokratikleşmesinde üç temel alandan söz ederken de görüldüğü üzere, bu demokrasi kavramı bir yaşam biçimi ve dünya görüşünü belirleyici temel bir olgu değil, daha çok siyasal süreçlere katılımı sağlayan bir “*toplumsal örgütlenme tekniği*”¹⁸⁵ olarak anlaşılmaktadır. Türkiye’nin genel siyasal ortamına da denk düşen bu araçsallaştırıcı yaklaşım, demokrasinin İslam ile çelişmediği konusunda ikna olması gereken İslamcı bir hareket açısından haliyle geçerlidir. Çünkü demokrasinin bir ideoloji ya da yaşam felsefesi olarak benimsenmesi, İslamcılığın zaten uzun tartışmalar sonucu varabildiği “zıtlık yok, farklılık var” şeklinde özetlenebilecek İslam-demokrasi uyumu formülünü belki de yeni baştan kurmayı gerektirecektir. Zaten Türkiye’de ideal an-

185. Insel, bu tanımı, “demokrasinin, genel bir toplum ve yaşam felsefesi olduğu”nun göz ardı edilmesini eleştirirken yapmakta ve “Bir örgütlenme tekniğinin işlevselliği içinde ele alınca demokrasinin tutarlı bir tanımını yapmak mümkün değildir” demektedir. (Bkz: INSEL, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, 1st. 2005, s. 216.) Bu genel eleştiri, çalışma boyunca pragmatizm boyutu sıkça zikredilen ve demokrasiyi işlevsel bir araç olarak gördüğü düşünülen Erbakan ve MGH için de yapılabilir.

lamda demokrasinin felsefesini özümseyerek onun yaşamın aile, iş yeri, sokak gibi tüm alanlarında var olması gerektiğini dillendiren bir siyasal harekete ne sağda, ne solda rastlamak çok zordur. Bu yönüyle demokrasi sahipsizdir; en muhafazakârından en sosyalistine kadar her çevrede çok konuşulan, övülen, üzerinde ittifak edilen ama pratikte, işlevselliği oranında kendisine değer biçilen bir araçtır. Onun henüz kavram değil, araç düzeyinde algılanabilmesi de sadece siyasal etik ve kültür eksikliği veya toplumun eğitim düzeyinin düşüklüğüyle değil, bu etkenlere ilaveten, militarist yönetim geleneğinin tarihten gelen rolü ve merkezdeki sert bürokrasinin siyasal yapıları sinikleştirici etkileriyle de açıklanmalıdır. FP dâhil dört partisinden ilk üçü askerî müdahalelerin doğrudan ya da dolaylı etkisiyle kapatılan ve iktidar döneminde 28 Şubat müdahalesiyle hem iktidardan, hem de siyasetten tasfiye edilen MGH için de, yukarıda sözü edilen faktörlerin hemen hepsinin belli oranlarda geçerli olduğu söylenebilir.

Hem Muhafazakâr Hem Demokrat

Fakat demokrasiye yaklaşımı itibarıyla AK Parti'yi MGH partilerinden ayırmamak insafsızlık olacaktır. Zira Türkiye standartları açısından bakıldığında, MGH ile AK Parti arasındaki demokratlık farkı ve AK Parti'nin MGH'den devraldığı dindar-muhafazakâr kitleyi de taşıyarak getirdiği tekâmül noktası görülmeyecek gibi değildir.

Başlarda usule ilişkin tartışmalarla gelişen bir değişim sürecinin sonunda MGH'den kopan ve kendisine "muhafazakâr demokrat" bir ideolojik kimlik kurgulayan AK Parti, pek az kitle partisine nasip olacak şekilde kuruluşunun ikinci yılında iktidar ile tanıştı. Aslında AK Parti ve kurucularının 90'lı yılların başından beri yaşadıkları demokratik değişim süreci, Milli Görüş Hareketi içerisinde yer alan Refah ve Fazilet partileri eliyle, toplumsal bir nitelik kazanmaya başlamıştı.

AK Parti de, diğer MGH partileri gibi ciddi bir kapatma davasına maruz kalmasına ve sistemin bir kısmı illegal olan kemikleş-

miş aktörlerine karşı çetin bir mücadeleye girişmiş olmasına rağmen, demokrasiyi bir felsefe ve yaşam biçimi olarak içselleştirme konusunda MGH'ye göre epeyce mesafe aldı. AK Parti'nin kuruluşunda kamuoyuna açıkladığı ve adını "Kalkınma Demokratikleşme ve Programı" koyduğu parti programı, onun demokrasi kavramıyla kurduğu ilişkinin derin niteliğini ortaya koyan satırlarla doludur. Örneğin, "Demokratikleşme ve Sivil Toplum" başlığı altında yer alan şu satırlar hem demokrasinin içselleştirilmesi, hem de millet iradesine vurgu yapılması bakımından dikkat çekicidir:

*"Partimize göre, demokratik bir düzende yurttaşların uymak zorunda oldukları kurallar, kendileri tarafından oluşturulur. Bu nedenle demokrasi, hukuk kurallarının, yurttaşların rızasıyla oluştuğu bir yönetim biçimidir."*¹⁸⁶

Bu gayet liberal demokrasi tarifinden sonra, kuvvetler ayrılığı ilkesi içerisinde, Türkiye'de yargıya karşı hep bir adım geride bırakılmış olan yasama ve yürütme güçlerini, millet iradesiyle tahkim edici bir anlayış görülür:

*"Bir demokraside nihai karar ve icra yetkisi, seçimle oluşturulan organ ve kurumlardadır. Kamusal yaşamı ilgilendiren temel kararlar, seçilmişler tarafından alınır. Demokraside egemenlik halka aittir ve bu özellik, demokratik rejimi, diğer tüm rejimlerden ayıran bir niteliktir."*¹⁸⁷

Sonrasında da bir manifesto gibi ilerleyen satırlarda, bütün vatandaşların demokratik düzen içinde eşit ve ayrıcalıksız olma niteliklerine vurgu yapılarak bir anlamda Kurucu Genel Başkan Tayyip Erdoğan'ın kuruluş konuşmasında değindiği "bürokratik oligarşi"ye meydan okunmaktadır.

Ancak bu söylem ve felsefe düzeyinde görülen içselleştirme, bugünden bakıldığında "teknik örgütlenme düzeyi"nde tam anlamıyla gerçekleştirilebilmiş midir? Bir anda devasa bir büyüklüğe ve sosyal çeşitliliğe ulaşan bir siyasal yapının, tam demokratik bir karakter kazanmaya doğru hızla yol almasının, daha en başından

186. Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, AK Parti, 2001, s. 13.

187. Age, s. 13.

bir çözölme sürecini de beraberinde getirebileceği kanaati siyasetçilerde görölün bir endişedir. Zira “tam demokrasi” ile anarşizm ve kaos arasında ince bir nüansın olduğu aşıkardır; hele ki kültür ve eğitim seviyesi itibariyle demokrasi ile yeni tanışan bir partinin, Türk siyasal ortamı içinde, ideal bir demokrasi sürecine girmesi pek kolay görünmemektedir. O nedenle parti programında yer verilen “katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi”, “parti içi demokrasinin hayata geçirilmesi”, “milletvekili adaylarının ön seçimle belirlenmesi” gibi hedeflerin bir kısmı¹⁸⁸ henüz tutturulabilmiş değildir. Bütçe ve harcamalarda şeffaflığın sağlanabilmesi gibi olumlu gelişmelere mukabil, programda taahhüt edilen “Parti içi demokratik yarış serbest rekabet ortamında yapacağız” maddesini, yerel ve merkezi örgütlenmelerde uygulayabilmek daha ziyade Türkiye’nin genel demokrasi kültürü ile ilgi bir konu olarak durmaktadır.

Peki, bundan sonraki süreçte, AK Parti, hem kendisine güç ve meşruiyet katan demokratikleşme sürecini devam ettirmek, hem de bizzat kendi ömrünü uzatmak konusunda nasıl bir yol haritası izlemesi beklenir?

“Kondratieff Dalgaları”na Tutulan Kitle Partileri ve AK Parti

Türkiye’deki kitle partilerinin kaderi, Immanuel Wallerstein’in dünya-sistem analizinde yer verdiği “Kondratieff dalgaları” teorisindeki hatırlatan ilginç bir matematiksel bir seyir izlemektedir. Buna göre devletçi ve statüko temsilcisi partiler dışındaki kitle partilerinin altın çağı, hatta ömrü 10’ar yıllık periyotlarla mahduttur. Burada Wallerstein’in ünlü Kondratieff dalgaları teorisine kısaca değinirsek, daha açıklayıcı bir analiz yapmak mümkün olacaktır.¹⁸⁹

Nicolai Kondratieff, kapitalist ekonomilerde 1929 Buhranı öncesinde gözlenen ekonomik kriz eğilimleri konusunda yaptığı

188. Age, s. 10–11.

189. Bu kısımda değinilen Kondratieff dalgaları teorisinin geniş açıklaması için: Bkz. WALLERSTEIN Immanuel, *Liberalizmden Sonra*, Metis Yayınları, Çev: Erdal Öz, İstanbul 2003.

araştırmalarla ünlü bir Sovyet ekonomistidir. Kondratieff kapitalist ekonomilerde gözlenen “kriz-toparlanma-canlanma-kriz” şeklindeki kısa dönemli ekonomik döngünün aslında daha geniş bir dalgalanmanın parçası olduğunu iddia eden çalışmalarıyla tanınır. Ona göre, kapitalist dünya ekonomisi 45–50 yıl süren genişleme ve durgunluk dönemlerinden oluşan uzun çevrimlere sahiptir. 1970’lerin başındaki petrol krizi ve 1990’lardaki Asya krizleri döneminde Kondratieff dalgaları tartışması yeniden canlandı. Kondratieff, dalgalarını Fransız Devrimi’nin hemen sonrasında, 1791’de başlatır. 1817’ye kadar yükselme temayülünde olan birinci Kondratieff dalgası 1817’de doruğa ulaştıktan sonra düşüşe geçer. 1851’de dibe vurur ve yükselişe geçer, 1870’de başka bir doruk noktasından sonra, 1896’ya kadar tekrar düşüş temayülü başlar. 1929’da yaşanan büyük buhran başka bir dönüm noktasıdır. Sonra 1945’ten itibaren dalga tekrar yükselmeğe başlar ve 1973 petrol kriziyle ömrünü tamamlar. Kondratieff’in, ekonomide uzun dalga tartışmasına önce Shumpeter ve Troçki, ardından Mandel gibi Marksist iktisatçılar katıldı. Kondratieff bu dalgasıyla pek çok kuramcıya tesir edebilmeyi başarmıştır; ki, Braudel ve onun takipçisi Wallerstein bunlar arasındadır. Ayrıca bazı tarihçiler, Kondratieff dalgalarının sanayi-öncesi toplumları ve iktisadı için de geçerli olup olmadığını sorgulamaya girişmişler ve bu dalgaları 11. yüzyıla kadar götürmüşlerdir. Bir çeşit Hurufilik ya da kahinliği anımsatan böylesine kurgusal ve hatta metafizik bir analiz yöntemine, özellikle materyalist Marksistler ve kimilerince “determinist” sayılan Wallerstein gibi teorisyenler tarafından merkezî bir önem atfedilmesi ilginçtir.

Liberalizmden Sonra kitabında Wallerstein, esas olarak Kondratieff döngülerini 50–60 yıllık zaman dilimleri olarak tanımlar ve A, B safhaları şeklinde ikiye ayırır. A safhaları, temel olarak, özel önem taşıyan ekonomik tekellerin korunabileceği; B safhaları ise müstakbel tekellerin mücadele dönemi olduğu kadar, tekel güçleri tükenmiş üretimlerin coğrafi açıdan yeniden konumlanış dönemleridir. Ona göre, 1945–1967/73 arası dönem kapitalist dünya için bir Kondratieff A safhası; 1967/73 ile 1989/2000 arası dönem ise B safhasıdır. Bütün sistemlerin, asgari bir dengiyi yeni-

den kurmak için, bu tür döngüsel ritimlere muhtaç olduğunu söyleyen Wallerstein, bunu yanı sıra uzun vadeli eğilimlerin de söz konusu olduğunu; bu eğilimlerin sistemde var olan çelişkileri şiddetlendirerek daha büyük dalgalanmalara yol açabileceğini ve nihayetinde biçimleri önceden bilinemeyen çatallanmalara yol açan bir kaosu başlangıcına neden olacağını iddia eder. Bu durum ise yeni bir sistemsel düzenin doğmasıyla sonuçlanır. Yazarın kitap boyunca yapmaya çalıştığı şey, içinde yaşadığımız tarihsel sistemin, yani kapitalist dünya ekonomisinin, bir “kaos” dönemine girmiş ya da girmekte olup olmadığını anlamak, bununla ilgili -2000 ile 2050 arasını kapsayan Kondratieff A ve B safhalarının eğilimine; coğrafi ve ideolojik karakterine dair tahminlerde bulunmak ve neler yapılabileceğini tartışmaktır.

Gerçek anlamda bir Soğuk Savaş'ın ve ABD-SSCB rekabetinin yaşanmadığını, sadece bir paylaşım uzlaşmasının söz konusu olduğunu iddia eden Wallerstein, 1945–1990 döneminin özelliklerini dört başlıkta toplamaktadır:

1. 1945'ten itibaren “tek kutuplu!” dönemde ABD'nin Batı Avrupa ve Japonya ile kurduğu ittifaka dayanan gücü, 1967/73 civarında doruğa ulaştır.

2. SSCB, bu dönemde ABD'nin bir alt-emperyalist ajanı olarak hareket eder ve onunla üst düzeyde yapılaşmış, özenle dizginlenen ve hakiki olmayan bir çatışma yürütür.

3. Bu sırada Üçüncü Dünya, Kuzey ülkelerinin öngördüğünden ve dilediğinden daha erken bir dönemde ve daha geniş haklar talep ederek ABD, SSCB ve Batı Avrupa'nın mecburen ilgi göstermesine neden olur ve denkleme dâhil olur. Wallerstein bu bağlamda, Üçüncü Dünya'ya ABD'nin uyguladığı Wilsoncu Program ile SSCB'nin uyguladığı Leninci Program arasındaki benzerliklere dikkat çekmekte ve bunların özünde aynı şeyler olduğunu ima etmektedir.

4. 1970 ve 1980'ler ise, küresel bir ekonomik durgunluk, ABD'nin yaklaşan düşüşe direnişi ve Üçüncü Dünya'nın kendine özgü bir strateji uygulamasından dolayı hayal kırıklığına uğrama dönemi.

1990'ların ilk yarısında dünyanın, 1967/73'ten beri süregiden Kondratieff B safhasının en uç noktasında olduğunu ifade eden Wallerstein, dünya ekonomisinin büyük bir sarsıntıdan sonra yeni bir Kondratieff B safhasına gireceğini ve bu süreçte mikroçipler ve bio-genetik gibi önde gelen endüstrilerin en önemli üç üretim yeri olan ABD, Japonya ve Avrupa'nın tekel konumuna gelebilmek için kıyasıya bir rekabete gireceklerini söyler. Bu güçlerin "Çin'e uygun bir yer bulabilmek için çok çaba harcayacakları"nı belirtmekle yetinen yazarın, bugün gelinen noktada devasa büyüme rakamlarına imza atan Çin'i yeterince dikkate değer bulmadığı görülür. 1990 ile 2025/2050 arası A ve B safhaları, yazara göre, barış, istikrar ve meşruiyet kıtlığının çekileceği dönemler olacaktır.

Teoriyi daha dar ölçeğe indirgeyip sadeleştirerek yakın Türkiye tarihine uyarladığımızda, ortaya AK Parti açısından ilginç bir gelecek öngörüsü de çıkmakta ve buna bağlı olarak tedbirler alınması gerekmektedir. Buna göre, Wallerstein'in ortalama 50-60 yıl olarak belirlediği ve A-B olarak ikiye böldüğü çevrimler, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca 21. yüzyıla kadar A-B-C şeklinde üçe bölünen yaklaşık 25-30'ar yıllık çevrimler halinde ilerlemektedir.

1920 - 1950 arasını oluşturan ilk 30 yıllık dönemin birinci 10 yılı, yani 1920 - 1930 arasına tekabül eden A safhası, TBMM'nin kurulmasıyla başlayıp devlet-millet yakınlaşmasının ve demokrasi umudunun canlı olduğu, nispeten istikrarın ve kalkınmanın var olduğu devreyi işaret etmektedir. Zaten bu dönemdeki CHF, liberalizme sıcak bakan, Ahmet Ağaoğlu'nun deyişiyle "liberalin liberali" bir partidir; ta ki İsmet Paşa'nın ağzından 1930'daki Sivas nutkunda "iktisadiyatta mutedil devletçi" olduğunu ilan edene kadar... 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla başlayan B safhası, demokrasinin askıya alındığı, milletin devlet karşısında mağdur duruma düşürüldüğü bir dönemdir. 1940-50 arasında ise, II. Dünya Savaşı'nın zorlu koşulları hüküm sürmekle birlikte, demokratik Batı ülkeleri ile temasların başlaması nedeniyle yeni bir başlangıca doğru gidilmektedir. C safhaları, bu bakımdan hem en zorlu, hem de ümit vaat eden dönemler olarak ortaya çıkmaktadır.

1940'ların sonuna doğru beliren ve Demokrat Parti'nin iktidara geldiği ikinci çevrimin A safhası, yeniden devlet ile millet arasındaki güven ve huzur ilişkisinin kurulduğu, demokratikleşme ve kalkınma konusunda ciddi mesafelerin alındığı parlak bir dönemdir. Ancak 1960'ta gerçekleşen darbe ile yeniden B safhasına girilir ve bir anlamda vesayet rejimi başlar. Üçüncü C safhası yine toplumsal olayların tırmandığı, hem en karanlık, hem de birtakım siyasal hak ve taleplerin sistemin merkezinde makes bulmaya başladığı ümitvar bir dönemdir. Memleketin sahil-i selamete çıkması için hazırlık yapan ve kafa yoran siyasetçi ve aydınlar C safhasında en aktif dönemlerini yaşamaktadır; ancak bunun fiiliyata ve reel politişe uygulanması henüz gerçekleşmemiştir.

12 Eylül darbesi sonrası askeri rejimin ekonomi politikalarını yürüten ve 1983'te yapılan seçimlerle iş başına gelen Turgut Özal'ın ANAP'ı, yeni bir A safhasının başlangıcıdır. Ekonomik kalkınma ve demokratikleşme hızlanır; ülke vesayet rejiminden modern dünya ile bağlantılı bir yönetim anlayışına geçer, istikrar geri gelir. Bu safha da 1990'ların başına kadar sürer ve Özal'ın 1993'teki ölümüyle sona erer. Böylece yeniden toplumsal ve siyasal karmaşanın, illegal yöntemlerin devlet ile millet arasına girdiği B safhası başlar. Ancak Soğuk Savaş'ın bitmiş olması, küresel dinamiklerin yerel gelişmeleri doğrudan etkiler hale gelmesi ve iletişim araçlarının çok hızlı biçimde yayılması sosyo-politik süreçleri hızlandırdığı için, devam eden dönemde bir C safhası değil, yeni bir çevrim başlamış görünmektedir. Zira Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2001'de kurulup 2002'de iktidara gelmesi, 21. yüzyıla yeni bir A safhası ile girildiğini düşündürmektedir. Böylece yaklaşık 30'ar yıllık süreçlerle ilerleyen çevrim, A ve B safhaları şeklinde 1983–2002 arasında 20 yıla yakın bir süre devam ettikten sonra, C'ye geçmeden son bulmuş gibidir. Buna göre, son girilen çevrimde C safhasının 2020 yılı civarında tekrarlayıp tekrarlamamasından önce emin olunan şey, sıradaki B safhasının 2011–12 yıllarında devreye gireceğidir. İşte AK Parti'yi ve Türkiye'yi ilgilendiren hayati soru, bu B safhasına geçişin nasıl yönetileceği sorusudur.

Kabaca geçilen bu özette dikkat edilmesi gereken nokta, par-

lak A safhalarında görülen kitlesel siyasal hareketlerin veya onları yöneten aktörlerin yaklaşık 10 yıllık periyotlar boyunca iktidarda kalarak topluma ve siyasete yön vermeleridir. Gazi Mustafa Kemal'in demokrasi konusundaki ısrarı, Serbest Fırka'nın feshiyle bir anlamda son bulmuş ve 1920 – 30 arasındaki A safhasında etkili olmuştur. İkinci A safhası, Adnan Menderes ve Celal Bayar önderliğindeki DP'nin 10 yıllık iktidarına denk düşmektedir. Üçüncü A safhası ise Turgut Özal'ın etkili olduğu yaklaşık 10 yıllık bir dönemdir.

Bütün bu aktörlerin sürüklediği kitlesel hareketler, Türkiye'de demokrasinin toplumsallaşmasına katkıda bulunurken, kendi içlerinde demokratik dönüşümü zamanında gerçekleştiremedikleri ve sonraki safhaya yeterli hazırlık yapmadıkları için ya parçalanmışlar ya da içe kapalı ve otoriter bir karakter kazanarak marjinalleşmişlerdir. AK Parti için de ana kadronun bir an evvel 2011 seçimleri ve sonrasına dönük bir vizyon ve hareket planı belirlemesi gerekmektedir. Şimdiden belirlenen isimler ve görev dağılımları üzerinde çalışmaya başlayacak olan partinin beyin takımı, iş yapma biçimi, liderlik yeteneği, ekip çalışmasına uyumu, ahlaki nitelikleri, toplumu etkileme becerisi gibi kriterler bakımından belli kişileri mercek altına alarak değerlendirmeye tabi tutabilir. Böylece geçmişte düşüş ile sonuçlanan B safhasına yumuşak bir giriş yapılabilmesi için bilinçli bir yol haritası ortaya konmuş olacaktır.

Söz konusu iç dönüşüm planlaması yapılırken, partinin sürekli olarak ihtiyaç duyduğu toplumsal desteği ıskalamamak ve içe kapalı bir siyasal yapı haline gelmekten kaçınmak mümkün olacak mı? Bu çerçevede AK Parti'nin toplumsal desteği yönetme biçimi ve medyaya karşı alacağı konumlar önem kazanmaktadır. Toplumsal eğilim medya ile mücadele etmeyi gerektiren bir nitelik arz ediyorsa, o takdirde medya ile mücadele iktidar açısından gerekli ve yararlı hale gelmiş demektir. Aksi halde, medya ile medya üzerinden girilen kavgalar, yıpratıcı polemiklerden öteye geçemeyecek; hatta toplumda iktidara destek veren kesimleri bile bıktıracaktır.

SONUÇ:

AK PARTİ İKTİDARI ELİYLE DEVLETİN ŞEFFAFLAŞMASI

AK Parti'nin baştan beri hedefleri arasında yer alan ve parti programında da zikredilen kamunun ve siyasetin şeffaflaşması, muhtemelen kongre sonrası oluşacak yeni söylemin en önemli parçası olacaktır. Siyasal otoritenin şeffaflık politikasını uygulaması ve bu sayede kamuoyundan destek görmesi CHP ve TSK gibi geleneksel merkezî aktörleri de "ulusal ve uluslararası kamuoyu önünde şeffaflaşma"ya zorlayacaktır. Ancak kendiliğinden değil de, haricî şartların zecrî etkisiyle şeffaflaşmaya çalışan, geleneksel bakımdan yapıları buna müsait olmayan kurumlar için şeffaflaşmak, yüksek bedelleri olan bir süreçtir.

28 Şubat sonrası siyasal İslam bu bedeli büyük ölçüde ödedi; TSK, Hilmi Özkök ile başladığı bu süreci İlker Başbuğ döneminde kısmen devam ettirmeye çalışsa da, büyük sıkıntılar yaşamaktadır. CHP açısından ise, Deniz Baykal gibi arızî bir f/aktörün frenlemesiyle henüz bu süreç başlamadı; kendiliğinden değil de dış etkenlerle başladığı takdirde CHP'nin daha da küçüldüğü veya dönüşerek daha sağlıklı ve güçlü bir yapı halinde –Baykalsız- ortaya çıktığı görülebilir.

Devlet yapısının AK Parti iktidarı eliyle şeffaflaşması sürecinde siyasi irade tarafından iyi yönetilmesi gereken, biri siyasi ikincisi ekonomik olmak üzere, iki temel etik unsur bulunmaktadır: Çetelerle mücadele genel başlığı altında tanımlanabilecek olan Ergenekon Süreci ve sistematik yolsuzlukların önlenmesi.¹⁹⁰ Birincisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin derin tarihinin aydınlatılması yönünde dönüm noktası olabilecek önemde ve iktidarın eline

190. ALTUN Fahrettin, *Değişim ve Statüko Kışkırtıcı AK Parti*, SETA Analiz, Mart 2009.

geçmiş bir fırsat iken; ikincisi, bazen düşük yoğunluklu da olsa, gündemi düzenli bir biçimde meşgul eden ve maşeri vicdanı yaralayan bir konu olarak durmaktadır. Her iki sorunun çözümü, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve hukuk sisteminin gayri meşru hedeflere payanda olmaktan çıkarılması için zorunlu görünmektedir. Zaten, 1970'li ve 90'lı yılların siyasal tecrübesi göstermektedir ki; ancak koalisyona düşmemiş güçlü bir iktidar, Türkiye'nin geleceğini kökten etkileyecek böylesi bir dönüşüme imza atabilir.

Bunun yanında, 10 yıllık varlık ve iktidar sürecini tamamlamaya doğru giden her siyasal partide görülen yorgunluk ve zaaf alametlerinin henüz AK Parti'de pek belirgin olmaması parti ve Türkiye açısından büyük bir avantaj sayılabilir. 29 Mart Mahalli seçimleri, Başbakan Erdoğan'ın da değindiği gibi "milletin dikkate alınması gereken bir mesajı" idi. Ardından 2011 Genel seçimleri ve 2012'de muhtemel Cumhurbaşkanlığı seçimi gelmektedir. Bu süreçler için A, B ve hatta C hareket planları ile alternatifli isimler tespit edilmiş olmalıdır. Bu konuda lider ile onun etrafında yer alan çekirdek kadronun, ikinci 10 yıllık sürece girilirken toplumun, bölgesel, küresel şartların gerektirdiği siyasal söylem, eylem ve tavır alışlar ile doğal olarak yaşanacak nesil değişim sürecini ustalıkla yönetmesi önem taşımaktadır. Bu, Erbakan ve arkadaşlarının bir türlü zamanında gerçekleştiremeyip, nihayetinde Numan Kurtulmuş'a görevi vererek gecikmiş bir devir teslim hissi uyandırdıkları durum ile çok benzerdir. AK Parti'ye ve liderine, Türk siyaset ve demokrasi tarihinde Demokrat Parti ve Anavatan Partisi'nden daha özel bir konum atfedilecekse eğer, onu farklı kılacak sui generis nitelikler tam da bu noktada temayüz edecektir. Belki Wallerstein'in pek itibar ettiği "Kondratieff dalgaları" teorisinin Türkiye tarihine uyarlanması, sosyal bilimlerin doğası gereği, yüzde yüz kesin sonuç vermeyebilir; fakat Türkiye için bir siyasal imkân olarak AK Parti, üçüncüsü 20 yıllık ikişer safhaya düşen çevrimlerden C safhasından sonra B'yi de kaldırarak ideale yakın bir tarihsel döngünün müsebbibi olabilir.

KAYNAKÇA:

1. ATATÜRK Mustafa Kemal, Nutuk, Cilt I-II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1981.
2. CEBESÖY Ali Fuat, Siyasi Hatıralar, Cilt I-II, Temel Yayınları, İst. 2002.
3. KARA İsmail, İslamcılarının Siyasî Görüşleri, İz Yayıncılık, İst. 1994.
4. KAYALI Kurtuluş, Ordu ve Siyaset 27 Mayıs – 12 Mart, İletişim Yayınları, İst. 2005.
5. DREYFUS Françoise, L'invention de la bureaucratie, Edition de la découverte, Paris, 2000.
6. RUSSEL Bertrand, İktidar, Trad. turque: Mete Ergin, Cem Yay., İst. 2002.
7. CANETTI Elias, Kitle ve İktidar, Trad. turque: Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, İst. 2006.
8. MOUZELIS Nicos P., Örgüt ve Bürokrasi, Çev: H. Bahadır Akın, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003.
9. BERKES Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İst. 2006.
10. INSEL Ahmet, BAYRAMOĞLU Ali (Der.), Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu, Birikim Yayınları, İst. 2006.
11. INSEL Ahmet, Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye, Trad. turque: Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Yayınları, İst. 1996.
12. INSEL Ahmet, Türkiye Toplumunun Bunalımı, Birikim Yay., İst. 2005.
13. YILDIRIM Ergün, İktidar Mücadelesi ve Din, Bilge Yayıncılık, İst. 1999.
14. GÜNGÖR Nasuhi, Yenilikçi Hareket – Yeni Dünya Düzeni Ekseninde Bir Değerlendirme, Anka Yayınları, İst. 2001.
15. ERYILMAZ Bilâl, Bürokrasi ve Siyaset, Alfa Yayınları, İst. 2004.
16. TEZİÇ Erdoğan, 100 Soruda Siyasî Partiler, Gerçek Yayınevi, İst. 1976.
17. BİRİNCİ Ali, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Dergâh Yayınları, İst. 1990.
18. NUR Rıza, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü, Kitabevi Yayınları, İst. 1996.
19. AHMAD Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Trad. turque: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İst. 1994.
20. TOPÇU Nurettin, Kültür ve Medeniyet, Dergâh Yayınları, İst. 1998.
21. GOLOĞLU Mahmut, Türkiye Cumhuriyeti (1923), Başnur Matbaası, Ankara 1971.

22. AKÇURA Yusuf, Yeni Türk Devletinin Öncüleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
23. YEŞİL Ahmet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.
24. ZÜRCHER Erik Jan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), Trad. turque: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İst. 2003.
25. YETKİN Çetin, SCF Olayı, Otopsi Yayınları, İst. 2004.
26. AVŞAR Abdülhamit, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Kitabevi Yay., İst. 1998.
27. AĞAOĞLU Ahmet, Serbest Fırka Hatıraları, İletişim Yayınları, İst. 1994.
28. AĞAOĞLU Samet, Siyasî Günlük, İletişim Yayınları, İst. 1992.
29. ALBAYRAK Mustafa, Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
30. KAÇMAZOĞLU H. Bayram, Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları, Birey Yayıncılık, İst. 1988.
31. EROĞUL Cem, Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, İst. 2003.
32. BAŞGİL Ali Fuad, Hatıralar, Kubbealtı Neşriyatı, İst. 2005.
33. BOZDAĞ İsmet, Demokrat Parti ve Ötekiler, Kervan Yayınları, İst. 1975.
34. AKEL Ali, Erbakan ve Generaller, Şura Yayınları, İst. 1998.
35. FUKUYAMA Francis, The End of history and The Last Man, Hamish Hamilton, London, 1992.
36. HUNTINGTON Samuel P., The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, Simon & Schuster, New York, 1996.
37. ESPOSITO John L., VOLL John Obert, İslamiyet ve Demokrasi, Çev. Ahmet Fethi, Sarmal Yayınevi, İst. 1998.
38. ARMAĞAN Mustafa, Osmanlı: İnsanlığın Son Adası, Da Yayınları, İst. 2002.
39. MEVDUDİ Ebu'l-Âla, İslam'da Hükümet, Urduca'dan çev: Ali Genceli, Hilal Yayınları, Ankara.
40. ESPOSITO John L., Güçlenen İslam'ın Yankıları, Yöneliş Yayınları, İst. 1989.
41. KAZAN Şevket, Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat.
42. ÇAKIR Ruşen, Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak, Metis Yayınları, İst. 1994.
43. LEE Nan A, Peyami Safa'nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.
44. WALLERSTEIN, Immanuel, Liberalizmden Soura, Metis Yayınları, Çev. Erdal Öz, İstanbul 2003.
45. TOKER Metin, Tek Partiden Çok Partiye, Milliyet Yayınları, İst. 1970.
46. KAZAN Şevket, Refah Gerçeği, Cilt I, Keşif Yayınları, Ankara 2001.

47. ARBLASTER Anthony, Demokrasi, Çev. Nilüfer Yılmaz, Doruk Yayıncılık, İst. 1999.
48. TOYNBEE Arnold, Medeniyet Yargılanıyor, Çev. Ufuk Uyan, Yeryüzü Yayınları, İst.
49. TAŞKIN Yüksel, Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya, İletişim Yayınları, İst. 2007.
50. AKYILDIZ Ali, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, İst. 2006.
51. ULAGAY Osman, AK Parti Gerçeği ve Laik Darbe Fiyaskosu, Doğan Kitap, İst. 2008.
52. DAĞI İhsan D., Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Gelenegi, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
53. DAĞI İhsan D., Ortadoğu'da İslam ve Siyaset, Boyut Kitapları, İst. 1998.
54. RUSSEL Bertrand, İktidar, Cem Yayınevi, Çev. Mete Ergin, İst. 2002.
55. DP Neşriyatı, Kalkınan Türkiye, Ankara, 1954.
56. Demokrat Parti, Yeni İktidarın Çalışmaları, İst. 1952.
57. Felsefelogos, Güç-İktidar Felsefesi, Sayı:16, 2001/4.
58. Divân İlmi Araştırmalar, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, Sayı: 19, 2005/2.
59. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Siyaset Tarihi: Tanzimat'a Kadar, Cilt:1, Sayı: 2, 2003.
60. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Siyaset Tarihi: Tanzimat'tan Günümüze, Cilt:2, Sayı: 1, 2004.
61. YAZGAN Teoman, Bürokratlar Nereye Koşuyor?, Tekin Yayınevi, Ankara, 2000.
62. POYRAZ Ergün, MNP'den FP'ye İhanetin Belgeleri, MK Yayıncılık, Ankara 1998.
63. ÇOLAŞAN Emin, Ah Refah Vah Refah, Ümit Yayıncılık, Ankara 1998.
64. DIKER Tevfik, Cevapsız Sorularla Refahiyol, Özgün Mat., Ankara 1997.
65. TAYYAR Şamil, Refahiyol Tutanakları, Ümit Yayıncılık, Ankara 1997.
66. WEBER Max, Bürokrasi ve Otorite, Çev. H. Bahadır AKIN, Adres Yayınları, Ankara, 2006.
67. TEKELİ İlhan, İLKIN Selim, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1983.
68. CEMAL Mehmed, Muhterem Başkan, Sırdaş Yayınları, İst. 1975.
69. MÜFTÜOĞLU Mustafa, Menemen Vakası, Risale Yayınları, İst. 1991.
70. OKTAY Cemil, Yükselen İstемler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi, İ.Ü. SBF Yayınları, İst. 1993.
71. ÇALIŞLAR Oral, RP Nereden Nereye, Pencere Yayınları, İst. 1995.
72. ŞEN Serdar, Refah Partisi'nin Teori ve Pratigi, Sarmal Yayınevi, İst. 1995.

73. HASIRCI Metin, Bitmeyen Mücadele Erbakan, Yeni Dünya Yayıncılık, 1st. 2006.
74. GÜLEÇYÜZ Kâzım, Balans Ayarı, Yeni Asya Neşriyat, 1st. 2000.
75. DEMİRİSOY Ramazan N., Demokrasi Oyununda Figürandım, Bayrak Yayıncılık, 1st. 1997.
76. GOLOĞLU Mahmut, Devrimler ve Tepkileri (1924–1930), Ankara 1972.
77. OKYAR Ali Fethi, Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Feshedildi?, 1st. 1987.
78. ORAL Serkan, Kargatulumba Refah, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.
79. ÖZEL Mustafa, Refahlı Türkiye, İz Yayıncılık, 1st. 1997.
80. BAUMAN Zygmunt, Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, 1st. 1999.
81. AYDOĞAN Ahmet, Weber, Tönnies, Simmel: Şehir ve Cemiyet, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.
82. LEWIS Bernard, Demokrasinin Türkiye Serüveni, Çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermer, YKY, 1st. 2007.
83. KOCAHANOĞLU Osman Selim, Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel Yayınları, 1st. 2005.
84. GÜLEÇYÜZ Kâzım, Balans Ayarı, Yeni Asya Neşriyat, 1st. 2000.
85. METİNER Mehmet, Cennet Düşü: İdeolojik Devletten Demokratik Devlete, Günizi Yayıncılık, 1st. 2004.
86. ÖZEL İsmet, Üç Mesele: Teknik, Medeniyet, Yabancılaşma, Şule Yayınları, 1st. 1999.
87. ÇALMUK Fehmi, Erbakan'ın Kürtleri, Metis Yayınları, İstanbul 2001.
88. AKIN Kenan, Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan, Birey Yayıncılık, 1st. 2000.
89. Türkiye Günlüğü, 'Hayal Kırıklıkları İktidarı'ndan Hayal Gücünün İktidarı'na, Sayı 41 Temmuz – Ağustos 1996, Ankara.
90. ŞAYLAN Gencay, Türkiye'de İslamcı Siyaset, Verso Yayıncılık, Ankara 1992.
91. YÜCEL M. Serhan, Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859–2005), Alfa Yayınları, 1st. 2006.
92. Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayınları, 1st. 2004.
93. SARIBAY Ali Yaşar, Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programının İçeriği, Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayınları, 1st. 2004.
94. TÜRKÖNE Mümtaz'er, Refah İktidarda, Türkiye Günlüğü dergisi: 'Hayal Kırıklıkları İktidarı'ndan Hayal Gücünün İktidarı'na, Sayı 41 Temmuz – Ağustos 1996.

95. YILMAZ Murat, Darbeler ve İslamcılık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayınları, İst. 2004.
96. ÖZİPEK Bekir Berat, 28 Şubat ve İslamcılar, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayınları, İst. 2004.
97. YAVUZ Hakan, Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Bir Gelenek, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık, Cilt 6, İletişim Yayınları, İst. 2004.
98. TOPÇU Nurettin, Manevî Kalkınma, Türk Yurdu Dergisi, II/1, Nisan 1960.
99. TOPÇU, Maddî Kalkınma Planı, Türk Yurdu Dergisi, I/11, Şubat 1960.
100. TOPÇU, Teknik ve Kültür, Hareket, I/11, Kasım 1966.
101. TOPÇU, Büyük Sanayi, Hareket Dergisi, IX/100, Nisan 1974.
102. TOPÇU, Harp Hazırlıkları, agd, VIII/87, Mart 1973.
103. TOPÇU, Türk Yurdu Dergisi, I/1, Mart 1959.
104. ALTUN Fahrettin, Muhafazakâr Demokrasiye Ne Oldu?, Yeni Şafak Gazetesi, 26 Ocak 2008.
105. AKÇURA Yusuf, Üç Tarz-ı Siyaset, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1976.
106. AKÇURA Yusuf, Yeni Türk Devletinin Öncüleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
107. İPEKÇİ Abdî, İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, Dünya Kitapları, İst. 2004.
108. ALKAN Türker, Postmodern Bir Askerî Müdahale, Radikal Gazetesi, 13.06.1997.
109. Milliyet, 12 Ekim 1987.
110. Milliyet, 18.02.1994.
111. Sabah, 30 Ağustos 1991.
112. Akit, 28.02.2000.
113. Sabah, 01.09.1996.
114. Hürriyet, 06.03.1997.
115. Milliyet, 06.03.1997.
116. Sabah, 06.03.1997.
117. Sabah, 19.03.1997.
118. Cumhuriyet, 8 Eylül 1930.
119. Cumhuriyet, 2 Eylül 1930.
120. Cumhuriyet, 3 Eylül 1930.
121. Cumhuriyet, 4 Eylül 1930.

birey'den Seçmeler

- Turgut Özal'ın Anıları - Mehmet Barlas
- Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi - Mehmet Barlas
- Sosyo-Politik Bir Gerçek Olarak Hocaefendi Sendromu
Mehmet Barlas
- Türkiye Üzerine Pazarlıklar - Mehmet Barlas
- Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan - Kenan Akın
- Yasaklı Umut Recep Tayyip Erdoğan - Muhammed Pamuk
- Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar - Mehmet Barlas
- Türkiye - Arnold J. Toynbee
- Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri - H. Bayram Kaçmazoğlu
- Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları
H. Bayram Kaçmazoğlu
- Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar
H. Bayram Kaçmazoğlu
- Türkiye'de Siyasal Sosyalleşme - M. Türkkahraman
- Bu Sistem Değişmeli - Recep Yazıcıoğlu
- Sıradışı Bir Vali: Recep Yazıcıoğlu
- Türk Sosyoloji Tarihine Giriş I - H. Bayram Kaçmazoğlu
- İstihbarat Oyunları -Entrikaların Karanlık Orduları - Gültekin Avcı
- Doğunun İstilas -Medeniyetler Savaşına Doğru - Gültekin Avcı
- Karanlık İlişkiler - Susurluk, Şemdinli, Danıştay Olaylarının Şifresi-
Gültekin Avcı
- Esir Çocuklar Cehennemi - Mehmet Altan
- Aforizmalar - F. Nietzsche
- Bilginin Arkeolojisi - Michel Foucault
- Filozofların Tutarsızlığı- Tehafüt'ül- Felasife - Gazali
- Düşünmede Doğru Yöntem - Gazali
- 19. Yüzyıl Avrupalı Aklın Sekülerleşmesi - Owen Chadwick